

VYSK. DR. JONAS BORUTA, SJ

Vilniaus universitetas

VYSKUPO VINCENTO BORISEVIČIAUS SANTYKIAI SU GINKLUOTOSIOS REZISTENCIJOS SAJŪDŽIU

2004 m. paminėtas Lietuvos ginkluotosios rezistencijos sovietiniam okupaciniam režimui pradžios 60-metis yra tinkama proga pažvelgti į partizaninio ginkluotojo ir Bažnyčios dvasinio pasipriešinimo sovietinei priespaudai sąveiką, pasipriešinimų tarpusavio sąsajas, bendrus tikslus ir skirtingus kovos dėl Lietuvos ir Bažnyčios laisvės būdus bei metodus. Šių istorinių procesų ištakoje išskyla 1946 m. lapkričio 18 d. sovietų sušaudyto Telšių vyskupo Vincento Borisevičiaus asmenybė. Pamaldų, ištikimą bažnytinei drausmei, atsidavusį artimo meilės darbams Telšių vyskupą Bažnyčios persekiotojai pasirinko kaip pirmą auką iš Lietuvos dvasininkų. Jie siekė jo kankinyste įgąsdinti ar bent priversti tapti sukalbamesnius sovietiniam režimui kitus Lietuvos vyskupijų ganytojus. Pirmiausiai iš vysk. V. Borisevičiaus, o vėliau ir iš kitų Lietuvos vyskupų sovietiniai saugumiečiai reikalavo bendradarbiauti su sovietiniu saugumu. Reikia pritarti Arūno Streikaus išvadai, kad „dauguma vyskupų garbingai išlaikė jiems tekusį egzaminą“¹. Ne tik pirmas sušaudytasis, bet ir brutaliai šantažuojamas buvo vysk. V. Borisevičius. 1945 m. gruodžio 18–24 d. jis pirmą kartą įkalintas NKGB rūsiuose Vilniuje. Tardymų metu buvo grasinama, kad jei nesutiks tapti sovietinio saugumo agentu, bus nuteistas mirties bausme. Buvo nurodyti ir įkalčiai, kuriais bus grindžiamas mirties nuosprendis: pirmiausiai – jo 1943 08 08 ganytojiškas laiškas, kuriame smerkiama 1940–1941 m. sovietinės valdžios vykdytas Bažnyčios Lietuvoje persekiojimas bei represijos prieš nekaltus žmones, trėmimai, įkalinimai ir žudymai; antra – NKGB turima informacija apie vysk. V. Borisevičiaus susitikimus su Lietuvos ginkluotojo antisovietinio partizaninio pasipriešinimo sąjūdžio atstovais.

Šio straipsnio tikslas – susisteminti ir apibendrinant naujausių tyrinėjimų ir publikacijų medžiagą išnagrinėti antrąjį kaltinimą – vysk. V. Borisevičiaus kontaktus su ginkluotosios rezistencijos sąjūdžio atstovais. Konkrečiai aptariamas pirmasis toks susitikimas, įvykęs vyskupo iniciatyva 1944 m. birželio–liepos mėn., t. y. nacių okupacijos paskutiniaisiais mėnesiais (vokiečių naciai iš Žemaitijos pasitraukė spalio pradžioje). Analizuojant liudytojų parodymus bei vyskupo tardymo KGB bylą šio susitikimo su Lietuvos laisvės armijos padalinio Žemaitijoje sukarintų „Vanagų“ būrių, veikusių Platelių ir Alsėdžių apylinkėse, atstovais, nustatomas šio susitikimo pobūdis ir tikslas, t. y. prašymas, kad laisvės kovotojai liautųsi tero-

¹ A. Streikus, Nauji dokumentai, patvirtinantys vysk. Vincento Borisevičiaus kankinybę, V. Borisevičius, *Ganytojiški laiškai*, Vilnius, 2004, p. 162.

rizavę tuos vietas gyventojus, kurie vokiečių okupacijos metais slėpė žydus. Kartu patikslinama informacija apie šiose apylinkėse vykusį nacių žudomų žydų gelbėjimą, kas buvo to gelbėjimo sąjūdžio įkvėpėjas, organizatoriai bei vykdytojai. Šio žydų gelbėjimo įkvėpėjas, skatintojas buvo Telsių vyskupas V. Borisevičius, organizatoriai – taip pat vyskupas ir jo artimiausi bendradarbiai – Žemaičių Kalvarijos klebonas Vladislovas Polonskis ir Alsėdžių klebonas Vladislovas Taškūnas, taip pat ir kiti kunigai, o vykdytojai – eiliniai tikintieji, gyvenę nuošalesnėse kaimų soduose, vienkiesiuose. Vyskupas jautė pareigą apsaugoti nekaltus žmones nuo nepagrįstų partizanų represijų. Ši vyskupo veikla iki šiol buvo nagrinėta tik remiantis NKGB vyskupui sudarytos baudžiamosios bylos medžiaga. Šiame straipsnyje bylos medžiagą gretiname su naujausių tyrinėjimų apie žydų gelbėtojus duomenimis ir išvadomis.

Taip pat nagrinėjama keletas vyskupo susitikimų su partizanų vadais jau sugrįžus sovietinei okupacijai. Dar kartą mėginama nustatyti, kokio pobūdžio pagalbą Lietuvos partizanams žadėjo ir iš dalies suteikė vyskupas V. Borisevičius. Anksčiau karo metais teikęs pagalbą nacių žudomiems žydams, sovietiniams kariams, patekusiems vokiečių nelaisvėn, dabar vyskupas sutiko sušelpiti miškuose maisto stokojusius kovotojus dėl Lietuvos ir Bažnyčios laisvės. Į šią paramą mėginama žvelgti visos vyskupo V. Borisevičiaus veiklos – religinės, pastoracinės, karitatinės ir patriotinės – kontekste.

Įvadas

Vyskupo Vincento Borisevičiaus likimas nuo 1946 m. vasario 5 d. arešto, t.y. nuo jo antrojo įkalinimo momento, iki pat sovietinės imperijos subyrėjimo – Atgimimo laikų buvo apgaubtas nežinios skraiste. Buvo žinoma, kad jam sovietinis teismas skyrė mirties bausmę, bet ar tas nuosprendis įvykdytas, sovietinė valdžia jokių oficialių pranešimų nebuvo paskelbusi. Bijodama užsienio katalikų reakcijos į tokį ryškų Bažnyčios persekiojimo faktą kaip vyskupo nužudymas, nenorėdama stiprinti Lietuvos tikinčiųjų žmonių sąmonėje vyskupo V. Borisevičiaus kaip tikėjimo kankinio įvaizdžio, okupacinė sovietinė valdžia slėpė ne tik vyskupo nužudymo aplinkybes, bet ir jo nužudymo datą bei vietą. Todėl oficialus Vatikano kasmetinis žinynas *Annuario Pontificio* iki pat 1961 m., pateikdamas žinias, rašydavo, kad Telsių vyskupijos vadovas yra vyskupas ordinaras Vincentas Borisevičius, pridėdamas pastabą, kad jis yra *impedito*, t.y. jam sutrukdyta eiti savo pareigas. Ir taip buvo rašoma kasmet per penkerius metus po vyskupo V. Borisevičiaus mirties. Vis buvo tikimasi gauti oficialų patvirtinimą apie vyskupo nužudymą. Tiek vyskupas augziliaras Pranciškus Ramanauskas, tiek prelatas Justinas Juodaitis, tiek prelatas, vėliau vyskupas Petras Maželis iki 1961 m. Telsių vyskupiją valdė tik kaip laikinieji valdytojai – administra-

toriai, tikintis, kad iš kalėjimo grįš tikrasis vyskupijos ganytojas. Jie visi vyskupiją valdė arba kaip paties vyskupo V. Borisevičiaus įgalioti (vysk. P. Ramanauskas, prel. J. Juodaitis), arba kaip kapitulos išrinkti ir įgalioti. 1955 m. vysk. P. Maželis popiežiaus Pijaus XII buvo paskirtas Telšių vyskupijos apaštalinio administratoriumi, bet ne Telšių vyskupu ordinaru. Tik 1964 m. popiežius Paulius VI, jau būdamas įsitikinęs, kad tarp gyvųjų nebėra vyskupo V. Borisevičiaus, vysk. P. Maželį paskyrė Telšių vyskupu ordinaru².

1989 03 20 dar sovietinio Valstybės saugumo komiteto (VSK) pirmininkas R. Marcinkus oficialiu raštu kun. J. Borutai pranešė tikrąją vysk. V. Borisevičiaus mirties datą – 1946 11 18, pridurdamas, kad esą „dokumentų, liudijančių apie mirties nuosprendžio V. Borisevičiui įvykdymo ir palaidojimo vietą“ nepavyko rasti³. Tą patį pakartojo ir R. Marcinkaus įpėdinis VSK pirmininko poste E. Eismuntas oficialiame 1989 12 29 Nr. V-1402 atsakyme Telšių vyskupui A. Vaičiui⁴. Tik 1998 m. atradus Tuskulėnuose sovietinio režimo nužudytų aukų kapavietę buvo praskleistas šis paslapties šydas⁵.

Sovietinei valdžiai slepiant vyskupo nužudymo faktą, susidarė palankios sąlygos plisti įvairiems, tik lakia fantazija „pagrįstiems“ gandams-legendoms apie vyskupo V. Borisevičiaus paskutinius gyvenimo mėnesius. Pradėjus nuosekliai tvarkyti vysk. V. Borisevičiaus beatifikacijos bylą⁶, nuolat tekdavo susidurti su lakios fantazijos geravaliais „liudytojais“, pasakojusiais fantastiškas istorijas apie vyskupo kalinimo ir nužudymo aplinkybes. Kartais tokie pasakotojai įtikindavo net garbius, garsius, autoritetingus žmones, pavyzdžiui, Nijolę Sadūnaitę. Jos perpasakoti tokių „liudytojų“ pasakojimai atrodydavo solidūs ir gana patikimi. Antai vieno vyro iš Aukštaitijos, neva kalėjusio vienoje kameroje su vyskupu, „liudijimai“ labai kirtosi

² Žr. Maželis Petras, *Lietuvių enciklopedija* (toliau – LE), t. 18, Bostonas, 1959, p. 34; LE, t. 36, Bostonas, 1969, p. 378–379.

³ *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, sud. A. Streikus, *Fontes historiae Lituaniae*, t. 5, Vilnius, 2000, p. 216.

⁴ Ten pat.

⁵ V. Urbanavičius, Tuskulėnų tragedija: su archeologu V. Urbanavičium kalbasi A. Matusas, *Katalikų pasaulis*, 1996, Nr. 6, p. 4–5; A. Garmus, Tuskulėnų aukos dar vienas bolševizmo nusikaltimas, *Sveikata*, 1998, Nr. 8, p. 24–27; S. Vaitiekus, Geras Ganytojas atiduoda savo dvasią už savo avis, *Lietuvos aidas*, 1998 08 18, Nr. 161; S. Vaitiekus, Pokario metais Vilniaus centre buvo nužudyta apie tūkstantį žmonių: nuo atskleistos Molotovo–Ribbentropo pakto paslapties – iki tiesos apie nuosprendžių vykdymą, *Lietuvos rytas*, 1998 08 22, Nr. 195; S. Vaitiekus, Istoriko pasakojimas apie vyskupo Vincento Borisevičiaus nužudymą, *Valstiečių laikraštis*, 1998 11 17, Nr. 92; 1998 11 24, Nr. 94.

⁶ Telšių vyskupo ir Klaipėdos apaštalinio administratoriaus Antano Vaičiaus kreipimasis, *Katalikų pasaulis*, 1994 04 22.

su kito kalinio – Algirdo Kavaliausko liudijimu⁷. Tikriausiai geranoriški fantazuotojai buvo įtikinę ir garsiąją kovotoją dėl Bažnyčios ir Tėvynės laisvės Nijolę Sadūnaite, kad vyskupas V. Borisevičius sušaudyti ginkluotų sargybinių buvo vedamas anksti rytą iš Lukiškių kalėjimo per visą Vilnių. Esą jam buvo leista pasimelsti prie uždarų Vilniaus arkikatedros durų. Po to jis būvęs nuvestas prie Trijų Kryžių kalno papėdėje iškastos duobės, ten sušaudytas ir užkastas. Visa tai stebėjusi Trijų Kryžių kalne pasislėpusi moteris. Žinant sovietinio saugumo veikimo slaptumą ir baimę sukelti liaudies kankinių kulto apraiškas, buvo tikrinamos ir tokių pasakojimų versijos, kol pagaliau nustatytos tikrosios vyskupo nužudymo bei palaidojimo aplinkybės: vieta ir data. Vyskupas sušaudytas 1946 11 18 Vilniaus NKGB kalėjime, kūnas užkastas Vilniuje, Tuskulėnų parke. Susiformuoti legendai apie prieš nužudymą prie uždarų Vilniaus arkikatedros durų besimeldžiantį vyskupą, matyt, turėjo įtakos pasakojimas apie Šv. Kazimierą, kuris paskutiniaisiais savo gyvenimo metais dažnai meldavosi prie uždarų Vilniaus katedros durų, taip pat faktas, kad NKVD kariuomenės karo tribunolo posėdis, kuriame vysk. V. Borisevičiui buvo paskelbtas mirties nuosprendis, iš tikrųjų vyko visai netoli Vilniaus arkikatedros – pastate, adresu Vilnius, T. Vrublevskio g. 6. Šios liaudyje plitusios legendos bei gandai paryškina, koks intriguojantis atkurtos Lietuvos nepriklausomybės ir spaudos laisvės sąlygomis tapo tikrųjų vyskupo V. Borisevičiaus nužudymo motyvų ir aplinkybių nustatymas.

Iki pat atgimimo laikų pagrindinė publikacija vyskupo kankinio asmenei bei pažinti buvo (iš dalies ir šiandien tebėra) V. Borisevičiaus auklėtinio ir studento Telšių kunigų seminarijoje kun. Andriaus Baltinio, 1944 m. rudenį pasitraukusio į Vakarus, monografija „Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai“⁸. Ši monografija parašyta remiantis prisiminimais daugybės liudytojų, kurie bendravo su V. Borisevičiumi iki antrosios sovietinės okupacijos pradžios. Apie paskutinius (1944–1946) jo gyvenimo metus šioje monografijoje pateikiamas tik vienas kitas Lietuvoje gyvenusius vyskupų pasirašytas kreipimasis į sovietinę valdžią ir tų pačių Lietuvoje sklandžiusių gandų atgarsiai, atsitiktinai per geležinę uždangą prasprūdę į Vakarus. Jos autorius paskutinių vysk. V. Borisevičiaus metų aprašymui neturėjo išsamios dokumentinės informacijos. Tą patį galima pasakyti ir apie Bostone leistos „Lietuvių enciklopedijos“ pateikiamą informaciją apie vysk. V. Borisevičių⁹.

⁷ A. Kavaliauskas, Vienoje kameroje su vyskupu, *XXI amžius*, 2000 01 21, Nr. 6.

⁸ A. Baltinis, *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*, Roma, 1975, p. 101–156.

⁹ Žr. Borisevičius Vincas, *LE*, t. 3, Bostonas, 1954, p. 142; Borisevičius Vincentas, *LE*, t. 36, p. 124; Borisevičius Vincentas, *LE*, t. 37, Bostonas, 1985, p. 86–87; taip pat viso to sąvadas: *LKMA Metraštis*, t. 7, Vilnius, 1994, p. 267.

Pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais būtent šiuose leidiniuose paskelbta medžiaga ir buvo gana gausių publicistinių ar populiarizacinių straipsnių faktografinis šaltinis¹⁰.

Bene pirmoji publikacija, apžvelgianti vysk. V. Borisevičiaus paskutinių dvejų metų gyvenimo įvykius pagal KGB tardymų bylą, buvo Zitos Paulauskaitės straipsnis, išspausdintas 1996 11 21 laikraštyje „XXI amžius“¹¹. 1997 m. pasirodė Algimanto Žilinsko (Vido Spenglos slapyvardžiu) monografija apie sovietinio režimo kalintus Lietuvos vyskopus „Atlikę pareigą“. Čia autorius, remdamasis SSRS KGB padalinio Lietuvoje archyviniais dokumentais, daugiausia vyskupų baudžiamosiomis bylomis (vysk. V. Borisevičiaus baudžiamoji byla Nr. 6499), atskleidžia keturių Lietuvos katalikų vyskupų – Vincento Borisevičiaus, Pranciškaus Ramanausko, Teofiliaus Matulionio ir Mečislovo Reinio dienas, praleistas NKGB ir MGB kalėjimuose. Jubiliejiniais 2000-aisiais metais LKMA serijoje *Fontes historiae Lituaniae* pasirodė trijų Lietuvos vyskupų V. Borisevičiaus, M. Reinio, T. Matulionio baudžiamųjų bylų mokslinė publikacija rusiško originalo kalba ir greta lietuviško vertimo (sudarytojas, parengėjas ir vertėjas Arūnas Streikus)¹². Ši publikacija šalia amžininkų bendradarbių atsiminimų yra pagrindinis šaltinis ir šiame darbe.

LKMA 2002 m. taip pat yra išleidusi vysk. V. Borisevičiaus tarpukario periodikoje spausdintų straipsnių ir po visų kratų ir poėmių Telšių vyskupijos kurijos archyve dar likusių dokumentų rinkinį „Vyskupas Vincentas Borisevičius straipsniuose ir dokumentuose“. Leidinyje pateikiama plati, bet dar neišsami vysk. V. Borisevičiaus darbų ir publikacijų apie jį bibliografija¹³.

2004 m. taip pat LKMA išleido vysk. V. Borisevičiaus „Ganytojiškus laiškus“. Šiame leidinyje publikuojami vysk. V. Borisevičiaus laišakai, parašyti 1943–1945 m., skirti jo vadovautos Telšių vyskupijos tikintiesiems, taip pat kai kurie kiti dokumentai (pvz., 1946 01 03 vysk. V. Borisevičiaus laiško piliečiui generolui NKGB komisarui Vilniuje faksimilė) leidžia koreguoti so-

¹⁰ LKMA surengtos Vilniuje 1994 01 22 konferencijos „Komunizmo nusikaltimai ir Lietuvos rezistencija“ kun. J. Borutos, SJ, vysk. A. Vaičiaus, D. Stanciko ir I. Bogomolovaitės pranešimai, LKMA *Metraštis*, t. 7, Vilnius, 1994, p. 265–283; R. Vėlavičius, *Lietuvos vyskupų kankinystė – heroikos meilės liudijimas. Darbas teologijos licenciato laipsniui gauti*, VDU, Kaunas, 1994.

¹¹ Z. Paulauskaitė, Vysk. V. Borisevičius: nežinomi paskutiniųjų gyvenimo metų faktai, *XXI amžius*, 1996 11 27, Nr. 86.

¹² *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, sud. A. Streikus, *Fontes historiae Lituaniae*, t. 5, Vilnius, 2000, p. 21–216; 761–769.

¹³ *Vyskupas Vincentas Borisevičius straipsniuose ir dokumentuose*, sud. J. Boruta, SJ, M. Klimkaitė, E. Neniškytė, A. Katilius, Vilnius, 2004, 379 p.

vietinių tardytojų užrašytus kalinamo vyskupo pareiškimus apie savo pažiūras, vidinius nusiteikimus, paskutinių gyvenimo metų veiklos intencijas ir motyvus. Rinkinyje spausdinamas Arūno Streikaus straipsnis „Nauji dokumentai, paliudijantys vysk. Vincento Borisevičiaus kankinystę“ atskleidžia tame rinkinyje publikuojamų dokumentų reikšmę norint objektyviai ir autentiškai įvertinti bei suprasti Bažnyčios ir sovietinės okupacinės valdžios konfliktų esmę¹⁴.

Kadangi pirmasis vysk. V. Borisevičiaus susitikimas su Lietuvos ginkluotosios rezistencijos atstovais (konkrečiai su LLA ir „Vanagų“ būrių vadovais) įvyko vyskupo iniciatyva mėginant nuo šių būrių kai kur pasitaikusių išpuolių apsaugoti žmones, kurie vyskupo raginami nacių okupacijos metais gelbėjo naikinamus žydus bei į pirmosios sovietinės valdžios struktūras patekusius sąmoningai padėties nesuvokusius kitų tautybių žmones, todėl šiam darbui aktuali medžiaga apie gelbėjimų istoriją Žemaitijoje, ypač Žemaičių Kalvarijos ir Alsėdžių apylinkėse, taip pat apie vysk. V. Borisevičiaus artimiausius bendradarbius – Žemaičių Kalvarijoje dirbusius tėvus marijonus ir Alsėdžių kleboną kun. Vladislovą Taškūną. Istoriografija apie šiose apylinkėse vykusį žydų gelbėjimą gana gausi, tačiau, ypač sovietinė, gana kontroversiška. Apie Žemaičių Kalvarijos parapijoje išslapstytus ir išgelbėtus 26 žydus pirmą kartą paskelbta publikacija – Š. Kurliandčiko straipsnis „Juozo Striaupio žygdarbis“. Straipsnyje visa Telšių gydytojų Blatų, Kaplanų šeimų gelbėjimo akcijos iniciatyva ir jos vykdymas priskiriamas Žemaičių Kalvarijos parapijoje prie Šarnelės kaimo gyvenusiam valstiečiui Juozui Striaupui¹⁵, tuo tarpu vysk. V. Borisevičiaus byloje yra raštiškas šių gydytojų parašais ir antspaudu patvirtintas liudijimas (1946 08 09), kad vyskupas Borisevičius priglaudė ir slapstė pabėgusias iš geto žydes moteris, kad rėmė kaimuose ir pas kunigus išslapstytus žydus, kad konkrečiai 1944 m. liepos mėn. iš Telšių kalėjimo vysk. V. Borisevičius padėjo išlaisvinti gydytojų Blatų ketverių metų dukterį ir taip ją išgelbėjo nuo mirties¹⁶.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro išleistos knygos „Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje“ sudarytojai Dalia Kuodytė ir Rimantas Stankevičius paskelbė daug reikšmingos Domo Jasaičio surinktos medžiagos apie žydų gelbėtojus, tarp jų ir iš Žemaičių Kalvarijos pa-

¹⁴ *Vyskupas Vincentas Borisevičius. Ganytojiški laišakai*, sud. J. Boruta, SJ, V. Milius, S. Girnius, Vilnius, 2004, 184 p.

¹⁵ Š. Kurliandčikas, Juozo Striaupio žygdarbis, *Ir be ginklo kariai*, sud. S. Binkienė, Vilnius, 1967, p. 94–101.

¹⁶ *Lietuvos vyskupai kankiniai.*, p. 181; V. Spengla, *Atlikę pareigą*, p. 34–35.

rapijos kilusio Izidoriaus Valančiaus susirašinėjimą su J.Striaupiu (1967–1969). Izidoriaus Valančiaus priremtas, J.Striaupis pradėjo po truputį prisipažinti, kad ne jis vienas, bet ir marijonai, ir Alsėdžių klebonas V.Taškūnas, ir net vysk. V.Borisevičius yra prisidėję prie minėtų žydų gelbėjimo¹⁷. Ten pat išspausdinti ir kiti liudijimai, pavyzdžiui, J.Striaupio kaimyno, žydų gelbėtojo Juozo Kerpausko.

Toje pačioje knygoje yra taip pat iš Žemaičių Kalvarijos kilusio, buvusio Šiaulių burmistro Jackaus Sondeckio (Sondos) liudijimas, kad Žemaičių Kalvarijos vienuolyne ir pas Juozą Kerpauską buvo išslapstytos ir kartu su kitais išgelbėtos Telšių gydytojų Blatų ir Kaplanų šeimos¹⁸, t.y. tie, kurie vysk. V.Borisevičiaus teisme liudijo, kad vyskupas juos ir kitus gelbėdamas išsiuntė slapstyti pas ūkininkus ir kaimų parapijų kunigus.

Lyginant Domo Jasaičio archyvo duomenis su sovietmečio istoriografijos teiginiais (beje, dažnai nekritiškai kartojamais ir mūsų dienų tyrinėtojų darbuose), nesunkiai galima išvelgti, jog KGB darbuotojai dėjo visas pastangas, kad, skelbiant medžiagą apie žydų gelbėjimą Lietuvoje, neiškiltų viešumon vysk. V.Borisevičiaus, kaip žydų gelbėjimo organizatoriaus ir inspiratoriaus, vardas. Sovietų saugumiečiai ne tik kontroliavo, bet ir koregavo (o gal net diktavo) J.Striaupio rašytus laiškus į JAV.

Įdomios medžiagos iš Žemaičių Kalvarijos klebono Vladislovo Polonskio, MIC, KGB baudžiamosios bylos yra pateikęs kun. Vaclovas Aliulis, MIC, straipsnyje, išspausdintame monografijoje „Veliuona“¹⁹. Iš šios baudžiamosios bylos paaiškėja, kad gydytojų Blatų, Kaplanų, Sauchatų šeimų vyrai marijonų vienuolyne ir bažnyčioje, moterys pas seseris kazimierietes slapstėsi nuo pat žydų šaudymų pradžios, o ne tik nacių okupacijos pabaigoje, kaip teigiama J.Striaupio vardu į JAV Domui Jasaičiui išsiųstuose, tikriausiai KGB darbuotojų taisytuose, laiškuose liudijimuose. V.Aliulio straipsnyje Žemaičių Kalvarijos klebonas V.Polonskis pristatomas kaip vienas iš vysk. V.Borisevičiaus bendražygių sunkiais nacių ir sovietinės okupacijos metais.

Kito bendražygio kun. Vladislovo Taškūno, karo metais buvusio Alsėdžių klebono, veikla gelbstint žydus ir kitus nacių okupacijos metais persekiotus žmones nuo sunaikinimo aprašyta monografijoje „Alsėdžiai“, išleis-

¹⁷ D.Kuodytė, R.Stankevičius, *Išgelbėję pasaulį... Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)*, Vilnius, 2003, p. 251–273.

¹⁸ Ten pat, p. 218.

¹⁹ V.Aliulis, MIC, Nukentėjęs už pagalbą Žemaitijos ir Dzūkijos kovotojams. Apie kunigą Vladislovą Polonskį, *Veliuona*, serija *Lietuvos valsčiai*, Vilnius, 2001, p. 733–737.

toje Žemaičių akademijos ir Vilniaus dailės akademijos²⁰. Jo biografiją „Lietuvių enciklopedijoje“ pateikia kun. Juozas Vaišnora, MIC, taip pat Bronius Kviklys savo „Lietuvos bažnyčių“ šeštojo tomo priede²¹. Lyginant asmeninės kun. V.Taškūno bylos likučius Telšių kurijos archyve²², mons. Tado Poškos liudijimą XX a. tikėjimo liudytojų kankinių bylų fonde Lietuvos vyskupų konferencijos sekretoriato archyve²³, taip pat medžiagą, paskelbtą knygoje „Išgelbėję pasaulį...“ (žr. 17 išn.), iškyla išsamesnis tiek vysk. V.Borisevičiaus, tiek jo bendražygių kunigų V.Polonskio, MIC, ir V.Taškūno veiklos karo ir pokario metais vaizdas.

Antrosios sovietinės okupacijos metais artimiausias karitatyvinės vyskupo veiklos pagalbininkas buvo kun. Pranas Gustaitis. Aptardami šį vyskupo bendradarbį, be teisminės bylos medžiagos, remsimės neseniai aptikta Telšių kunigų seminarijos klieriko Prano Gustaičio asmens byla, dabar saugoma Telšių vyskupijos archyve²⁴. Tai pagrindinė medžiaga ir šaltiniai, kuriais naudotasi rašant šį straipsnį.

Vysk. V.Borisevičiaus principinės nuostatos sovietų ir nacių režimų atžvilgiu. Jo dvasinė giminystė su vysk. M.Valančiumi

Dėl nagrinėjamos temos „Vyskupo Vincento Borisevičiaus santykiai su ginkluotosios rezistencijos sąjūdžiu“ gali kilti klausimas, ar išvis tokie santykiai galimi? Ar vyskupas, Kristaus apaštalų misijos tęsėjas, gali palaikyti kokius nors santykius su tais, kurie ginklu ir prievarta mėgina kažką pasaulyje pertvarkyti, tegu ir gerąja prasme. Juk vyskupo, kaip ir apaštalų, misija – skelbti taikos ir meilės Evangeliją visų tautų žmonėms iki žemės pakraščų (plg. Mt 28,19; Mk 16,15–20; Lk 24,45–49). Kristus garsiajame Kalno pamoksle sako: „Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: *Akis už akį ir dantis už dantį*. O aš jums sakau: nesipriešink piktam [žmogui], bet jei kas tave užgautų per dešinį skruostą, atsuk jam ir kitą. Jei kas nori su tavimi bylinėtis ir pa-

²⁰ *Alsėdžiai*, serija *Žemaičių praeitis*, t. 10, Vilnius, 2002, p. 286–290.

²¹ J.Vaišnora, MIC, Taškūnas Vladas, *LE*, t. 30, Bostonas, 1964, p. 403–404; B.Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 6, Čikaga, 1987, p. 473.

²² Kun. Vladislovo Taškūno (1884–1956) asmens byla, *Telšių vyskupijos kurijos archyvas*.

²³ Kun. Vladislovo Taškūno byla, *XX a. kankinių – tikėjimo liudytojų bylų fondas. Lietuvos Vyskupų Konferencijos sekretoriato archyvas*.

²⁴ Kun. P.Gustaičio (1910–1946) asmens byla, *Telšių vyskupijos kurijos archyvas*; Kun. Prano Gustaičio byla, *XX a. kankinių – tikėjimo liudytojų fondas, LVK sekretoriato fondas*; V.Spengla, *Atlikę pareigą*, Vilnius, 1997, p. 27–53; A.Gedvilienė, Pavėluota nutartis, *Šilalės artojas*, 1997 05 22, Nr. 38(5519), p. 7.

imti tavo marškinius, atiduok jam ir apsiaustą“ (Mt 5,38–40). Kristaus palyginime apie rauges, kai tarp kviečių išaugo piktžolių ir tarnai pasisiūlė jas išravėti, mokoma: „Kad kartais, ravėdami rauges, neišrautumėte su jomis ir kviečių, palikite abejus augti iki pjūties. Pjūties metu aš pasakysiu pjovėjams: „Pirmiau išrinkite rauges ir suriškite į pėdelius sudeginti, o kviečius sukraukite į mano kluoną“ (Mt 13, 28–30). Tautų apaštalas Paulius, o su juo jau XX amžiuje ir mūsų tautietis palaimintasis Jurgis Matulaitis ragina: „Nesiduok pikto nugalimas, bet nugalėk pikta gerumu“ (Rom 12,21).

Nesileisdami į komplikuotus teologinius, egzegetinius svarstymus, priminsime sovietmečiu (1984 m.) Katalikų kalendoriuje žinyne išspausdintą kun. Broniaus Bulikos homiliją: „Mus dažnai paklausia: „Ką reiškia ta avinėlio figūra ant altoriaus?“ Paaiškinam: „Ji vaizduoja Jėzų Kristų. Tai kantrumo, atsidavimo ir ištikimybės simbolis“. Dažnai vėl seka klausimas: „Tai ir jūs turite būti kaip avinėliai: ramūs, kantrūs, viską atiduodantys, niekam nesipriešinantys?“ Reikia vėl aiškinti, kad simboliai niekada nebūna visapusiški: „Nebūtinai! <...> Yra pasaulyje tokių vietų, tokių „tiesų“ ir tokių žmonių, kurie gali būti tikra prapultis. Kai kada gal užteks ir švelnaus „nenorių, negalių“, o kai kada reikės ryžtingo ir galutinio „ne!“.

Apkaltino save sūnus: „Pakėliau kartą ranką prieš tėvą...“ – „O ką tėvas darė?“ – „Mušė mamą...“ – „Čia seniai reikėjo pakelti ranką, reikėjo ryžtingai ginti motiną ir sudrausti piktadarį“. Reikia, kai reikia, ir tikro griežtumo!

Kam ką? – Privalom pagalvoti ir pasverti: tai, ką kiekvienam privalau pagal teisingumą ir meilę²⁵.

Vysk. V.Borisevičius tai buvo apmąstęs daug anksčiau, nei susidūrė su totalitariniais, antihumaniškais, antikrikščioniškais XX a. sovietų ir nacių režimais. LKMA III suvažiavimui 1939 m. Kaune jis parengė pranešimą „Dorovinis elementas vyskupo Motiejaus Valančiaus kūryboje ir veikloje“²⁶. Palyginus tame pranešime išdėstytas pagrindines vysk. M.Valančiaus veikimo gaires su vysk. V.Borisevičiaus per trejus vadovavimo Telšių vyskupijai metus parašytų ganytojiškų laiškų mintimis bei vyskupo ganytojiškos veiklos

²⁵ B.Bulika, Mintys A metų homilijoms, *Katalikų kalendorius žinynas* 1984 (A), Kaunas–Vilnius, 1984, p. 81.

²⁶ V.Borisevičius, Dorovinis elementas vyskupo Motiejaus Valančiaus kūryboje ir veikloje, *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. 3, Kaunas, 1939, p. 51–85; tas pats knygoje *Vyskupas Vincentas Borisevičius straipsniuose ir dokumentuose*, Vilnius, 2002, p. 90–123. (Toliau cituojama ir pateikiamos nuorodos į pastarąją šio teksto publikaciją); LKMA pirmininko prof. S.Šalkauskio ir prof. J.Ereto padėka vysk. V.Borisevičiui už straipsnį apie vysk. M.Valančių „LKMA Suvažiavimo darbai“ 3-iam tomui, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 347, l. 46 (žr. 1 priedą, p. 650).

faktais, išryškėja didelis šių Žemaitijos ganytojų dvasinis panašumas. Vysk. V. Borisevičiui imponavo didinga vysk. M. Valančiaus asmenybė: „<...> turiu priminti, kad vyskupą Valančių žmonės šventu laikė, kad jo dorybės, ypač tikėjimą ginant, karžygiškai reiškėsi; jo raštuose nieko daugiau, kaip tik sveiką ir kilnų mokslą randam“²⁷.

Minėjome problemą, su kuria susidūrė į nacių ir sovietų okupacijas patekę Lietuvos ganytojai. Šią problemą svarstė ir vyskupai M. Valančius bei V. Borisevičius: „Vyskupo Valančiaus yra nurodomos taip pat ir blogosios tikėjimui palaikyti priemonės, kurios tikėjimo netvirtina, bet nuo jo dar atbaido. Netikusi priemonė yra prievarta arba medžiaginiai sumetimai. Vysk. Valančius rašo, kad žemaičiai, priėmusieji krikštą 1413 metais, katalikiškai negyveno, nes jie buvo krikštą priėmę dėl karaliaus Vladislovo ir Vytauto Didžiojo dovanų arba iš baimės (M. Wolonczewskis, *Žemaitiu Wiskupiste*, p. 42, 43). Juo labiau nieko gero nedavė kryžiuočių skelbtoji Evangelija <...> Ypač priespauda, žiaurumai blogai patarnauja tikėjimui. Vysk. Valančius aprašinėja, kad kryžiuočiai daug kartų vertę žemaičius priimti katalikų tikėjimą, bet žemaičiai, nekęsdami savo spaudėjų, atmesdavę jų peršamą tikėjimą <...> „Skaitom senowes rasztusi, jog metusi 1329 tie patis Križokaj i daugiel musu szalies pilu isgrowusis sugawa 300 žemaitiu, kuriuos nietruputele tikieima kataliku nežinantims tulid apkriksztije“ (M. Wolonczewskis, ten pat, p. 29)“ <...>

Vysk. Valančius priminė ir savo kunigams, kad, skleisdami geras idėjas, nesigriebtų netinkamų priemonių; šiaip vyskupas (1860 07 04 raštu Nr. 1364–1381) persergsti juos dėl priemonių blaivybei platinti: „Dar kartą tvirčiausiai primenu, kad kunigai jokių būdu nevertotų fizinės priemonių priversti girtuokliams prie blaivybės. Kaip prakilnus tas dalykas, taip garbingos turi būti ir priemonės palaikyti, o vartojimas fizinės priemonių labai kompromituoja ne tik kunigus, bet ir pačiam dalykui kenkia, sukeldamas riksmą ant visos dvasiškijos, kuri visai nėra to užsipelnusi (A. Alekna, *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda, 1922, p. 98)“²⁸. Tokias vysk. M. Valančiaus mintis dar 1939 m. priminė prel. V. Borisevičius. Nė metai nepraėjo, kai sovietinė, o kiek vėliau ir nacių okupacinė valdžia prievarta (net fizine) bandė primesti Lietuvos žmonėms ne tik naują tvarką, bet ir jiems svetimas ideologijas. Neišvengiamai teko spręsti klausimą, iki kurios ribos galima nesipriešinti jėga okupacinės valdžios primetamai ideologijai ir viešos elgsenos normoms, kiek galima pakęsti netolerantišką prievartą ir melą,

²⁷ V. Borisevičius, *Dorovinis elementas...*, p. 123.

²⁸ Ten pat, p. 97–98.

su morale nesuderinamais principais grįstas tų abiejų okupacinių režimų platintas ideologijas.

Vysk. V. Borisevičius primena, kad sprendžiant šią dilemą vysk. M. Valančius yra sektinas pavyzdys: „Vyskupas Valančius, gerai suprasdamas šiuos Šv. Pauliaus žodžius: „Budėkite, tvirtai laikykitės tikėjimo, elkitės kaip vyrai ir būkite stiprūs“ (1 Kor 16,13), drąsiai gina tikinčiųjų reikalus tais sumišimo laikais, kai jis pats buvo be paliovos per keletą metų tardomas, kai 107 kunigai nukentėjo: iš jų 6 buvo sušaudyti, 67 išsiųsti į Sibirą ar kitas tolimąsias Rusijos gubernijas arba kalinami (A. Alekna, min. veik., p. 156)“²⁹.

Pirmajame (1943 08 08) ganytojiškame laiške, paėmęs Telšių vyskupijos valdymą į savo rankas, vyskupas V. Borisevičius akivaizdaus smurto, prievartos, teroro akivaizdoje apsisprendžia nepritarti ir savo tikinčiuosius raginti nepalaikyti bolševikinės sistemos:

*Bolševikų valdžioje žmonės pateko į tikrą vergovę <...> Rusijoje tik pirmaisiais bolševizmo metais išžudyta: 28 vyskupai ir arkivyskupai, 1213 kunigų bei šventikų, 6895 profesoriai bei mokytojai, 8800 karininkų, 200 000 kareivių, 48 500 policininkų, 156 168 bažnyčių tarnai, 120 000 visokių inteligentų, 192 550 darbininkų, 813 000 ūkininkų. Iš viso per pirmuosius penkerius bolševizmo metus išžudyta 1 516 956 (P. Jakštas, *Pikto problema*, p. 68). Per likusius 20 metų yra išžudyta arba badu išmarinta ne viena dešimtis milijonų žmonių.*

Lietuvių tauta turėjo nelaimės iškentėti bolševikų vergovę <...> Nužudytų lietuvių kapai liudija apie bolševikų žiaurumus. Tokių kapų <...> yra daug. Svarbesnės vietos yra šios: Petrašiūnai; prie Klebonišio – Eigulių kapinės; Kauno kapinės, prie IX forto (už Viliampolės, prie Sargėnų kaimo); Kretingoje, Raseiniuose, Telšiuose, Zarasuose, Rokiškyje, Ukmergėje, prie Červenės (pas Minską) <...>. Priverčiamųjų darbų stovykloje Pravieniškėse <...> bolševikai išžudė apie 400 žmonių („Liet. Archyvas“, I, p. 67–103) <...>. Be to, į tolimus Azijos kraštus lietuvių išvežta iki 40 000 žmonių („Liet. Archyvas“, II, p. 18). Jei ne karas, į Rusiją bolševikai tuojau būtų išvežę 700 000 lietuvių, nes toks buvo raudonosios Maskvos įsakymas („Liet. Archyvas“, II, p. 17). <...>

Turint visa tai galvoje, rodos, komunizmas niekam neturėtų patikti. Deja. Tam nelemtam komunizmui dar yra pritariančių ir tikinčių bolševikų pažadams. Reikia stebėtis tokių žmonių sužvėrėjimu ir išsigimimu <...> Turint galvoje tokias baise nybes, rodos, žmoniško jausmo turėtų pakakti, kad išsižadėtų bolševizmo. Juk ne-jauku būtų žiūrėti į kankinamą paukštelį arba gyvulėlį, o juo labiau pritarti arba pačiam dalyvauti tokiaame darbe, nukreiptame prieš žmogų.

²⁹ Ten pat, p. 90–91.

*Mes tačiau ne tik jausmais turime vadovautis. Švento tikėjimo apšviestas protas daro išpėjimą, kad už tokius darbus laukia didelė atsakomybė*³⁰.

Carinės Rusijos represijų aukų statistika vysk. M. Valančių paskatino organizuoti dvasinį pasipriešinimą antikatalikiškai ir antilietuviškai okupacinės caro valdžios politikai – Valančius skatino rusiškų pravoslaviškų mokyklų boikotą, slaptų lietuviškų „vargo“ mokyklų tinklą, draudžiamų lietuviškų katalikiškų knygų spausdinimą Prūsijoje, knygnešių sąjūdžio kūrimą. Valančiaus atsakas buvo liaudies ištikimybės katalikų tikėjimui stiprinimas, religinio gyvenimo aktyvinimas. Vysk. V. Borisevičius vysk. M. Valančiaus atsaką į caro valdžios represijas taip nusako:

*...pasikėsinimų prieš Bažnyčią buvo daug; į juos su visa drąsa reagavo vyskupas Valančius. Visokios pasaulio galybės net tada, kai Bažnyčia kovoja dėl katalikiškos mokyklos, dėl moterystės nesuardomumo ir vienumo, dėl prigimties teisės organizuoti ją, Bažnyčią, apšaukia, kad ji esą kišasi į politiką. Kiekviena tačiau pasaulio galybė stengiasi Bažnyčią panaudoti iš tiesų politiniams reikalams. Taip buvo ir su vyskupu Valančium. Vilniaus generalgubernatorius Nazimovas prašo vyskupą, kad jis išleistų bendraraštį, draudžiantį sukilimą. Vyskupas praneša Nazimovui, kad jis išleides bendraraštį, kuriame, susilaikydamas nuo politikos, skatina tikinčiuosius atgailauti, trečiadieniais pasninkauti arba kalbėti 7 poterius „pakol tik nepasibengs nepakajus tarp mūsų“ (A. Alekna, min. veik., p. 143).<...> Vyskupas Valančius, pats saugodamas tikėjimo reikalus, primena tą pačią pareigą ir kunigams. Jis 1865 02 07 išleidžia bendraraštį, perspėdamas juos, kad iš sakyklos negarsintų „jokių raštų, nesutinkančių su katalikų mokslu<...> Jei reiktų dėl to nukentėti, atiminkite pavyzdį Apaštaly, kurie atsakė, kad labiau reikia klausyti Dievo negu žmonių. Jokia baimė, jokie grasinimai, kankinimai, ištrėmimas, pagalios nei pati mirtis tenenugąsdina jūsų ir tenesulaiko nuo gynimo katalikų tikėjimo. Mirti mums yra pelnas. Atsiminkite, kiek šimtų tūkstančių kankinių savo krauju patvirtino tikėjimą drąsiai eidami mirti. Taigi, mielieštieji draugai kovotojai, Dievo kunigai, raginu jus Šv. Pauliaus apaštalo žodžiais: budėkite, laikykitės tikėjimo, kaip vyrai elkitės ir pasistiprinkite“. Vyskupas ir čia Dievui savo pareigą atliko, nepaisydamas kad bendraraštis gali pakliūti į rusų valdžios rankas, kas iš tiesų ir atsitiko (A. Alekna, min. veik., p. 167)*³¹.

Tiek vysk. M. Valančius carinio antikatalikiško, tiek vysk. V. Borisevičius sovietinio ateistinio bei nacių neopagoniško režimo atžvilgiu buvo pagrįstai ir teisėtai nusiteikę neigiamai. Abu vyskupai buvo kovotojai prieš okupacinių režimų skleidžiamą blogį. Tą kovą kovojo remdamiesi dvasiniais gin-

³⁰ Vysk. V. Borisevičius, Pirmasis ganytojiškas laiškas 1943 08 08, Vysk. Vincentas Borisevičius, *Ganytojiški laiškai*, Vilnius, 2004, p. 38–39.

³¹ V. Borisevičius, *Dorovinis elementas*., p. 91–93.

klais, pasak vysk. V.Borisevičiaus „niekada neišeidami iš kultūrinių kovos priemonių“³². Kita vertus, tiek vysk. M.Valančius 1863 m. sukilėlių, tiek vysk. V.Borisevičius antisovietinio ginkluotojo pasipriešinimo sąjūdžio dalyvių dėl savo krikščioniškų humanistinių įsitikinimų negalėjo pasmerkti bei humanitarine plotme neremti. Būdami informuoti apie žvėriškumus, kuriais šie abu režimai bandė realizuoti savo politiką, nukreiptą prieš Lietuvos gyventojų daugumą, būdami įpareigoti savo skelbiamo tikėjimo mokslo ginti skriaudžiamuosius, silpnesnius*, jie negalėjo paklusti totalitarinių režimų reikalavimams pasmerkti kovotojus prieš tas neteisybes, prieš kurias dvasiniais ginklais kovoti jautėsi įpareigoti jie patys. Todėl vysk. M.Valančius sukilimo metu kvietė maldai, pasninkui, dvasiniam susitelkimui. Vysk. V.Borisevičius, vykstant partizaniniam karui prieš sovietinius okupantus, savo paskutiniame ganytojiškame laiške kvietė abi konfliktuojančias puses gerbti žmogaus gyvybę, laikytis didžiojo kiekvieno žmogaus, net prieš, meilės įsakymo³³. Reikia sutikti su A.Streikaus išvada, kad, nepasiduodamas NKGB tardytojų šantažui – gundymui laisvės kovotojų viešu pasmerkimu gelbėti savo gyvybę, „būdamas ištikimas Bažnyčios principams ir sąžinei, vyskupas nepasinaudojo režimo suteiktu paskutiniu šansu, bet už tai įgijo Amžinybės požiūriu daugiau žadančią galimybę pirmasis iš [Lietuvos] vyskupų žengti kankinystės keliu“³⁴.

Kaip liudija amžininkai ir archyvų dokumentai, pirmasis vysk. V.Borisevičiaus susitikimas su besiformuojančio ginkluotojo pasipriešinimo artėjančiai antrajai sovietinei okupacijai sąjūdžio atstovais įvyko 1944 m. vasarą, vokiečių naciams traukiantis iš Lietuvos. Besitraukdami naciai mėgino išžudyti paskutinius gyvus likusius žydus, išslapstytus, išgelbėtus Lietuvos kaimuose ir miestuose. Buvo žudomi, naikinami ir žydus gelbėję žmonės³⁵. Tam baisiam darbui tariamų „sovietinių kolaborantų“ nustatymui ir sunaikinimui besitraukiantys iš Lietuvos naciai mėgino pasitelkti dalį į besiformuojančias Lietuvos partizanų gretas įsijungiančių kovotojų. Vysk. V.Borisevičius, nacių okupacijos metais telkęs ir organizavęs tikinčiuosius nekaltai žudomiems žydams gelbėti, dabar ryžosi užstoti ir gelbėti gelbėtojus. Todėl nagrinėjant šio vyskupo santykius su antisovietinės ginkluotosios rezisten-

³² Ten pat, p. 103.

* „Dievas pasirinko, kas pasauliui silpna, kad sugėdintų galiūnus“ (1 Kor 1,27).

³³ V.Borisevičius, *Ganytojiški laišakai*, p. 148–161.

³⁴ Ten pat, p. 164,167.

³⁵ Plg. T.Kačiukaitė, *Atleiskim savo priešams*, Vilnius, 1992, p. 40–41; *Lietuvos vyskupai kankiniai...*, p. 54–57.

cijos sąjūdžiu tenka apžvelgti ir šį skaudų mūsų istorijos puslapį – Lietuvos žydų naikinimą ir pastangas juos gelbėti.

Aptarsime vysk. V. Borisevičiaus principines idėines nuostatas žydų holokausto ir lietuvių–žydų santykių atžvilgiu. Vėl tenka konstatuoti, kad vysk. M. Valančiaus pavyzdys čia buvo pagrindinė gairė, pagal kurią, įkūnijant Evangeliją gyvenime, savo veiklą formavo vysk. V. Borisevičius. Šių dviejų Žemaitijos vyskupų idėjinius ir veiklos panašumus – dvasinę giminybę plačiau esu nagrinėjęs anksčiau paskelbtoje publikacijoje³⁶. Čia paminėsiu tik kai kuriuos esminius punktus.

Aptariant vysk. M. Valančiaus poziciją žydų–lietuvių klausimu, cituojamas ir komentuojamas skyrius „Žydai“ iš jo „Paaugusių žmonių knygelės“. Juo remiamasi tiek mėginant M. Valančių pristatyti kaip lietuviško moderniojo antisemitizmo pradininką³⁷, tiek kaip tiltų tiesėją tarp uždaros Lietuvos žydų bendruomenės ir po baudžiavos panaikinimo besikuriančios lietuvių liaudiškosios bendruomenės³⁸. Savaime suprantama, jau senas socialinio, ekonominio gyvenimo tradicijas turėjusiai uždarai, diskriminuotai Lietuvos žydų bendruomenei naujoji Lietuvos kaimo ūkininkų bendruomenė tapo konkurentė tiek socialinėje, tiek ekonominėje srityje. Visus toje „Paaugusių žmonių knygelėje“ M. Valančiaus perspėjimus ir atsarguman kviečiančius pavyzdėlius galima traktuoti kaip konkrečias tos konkurencijos apraiškas. Tik labai sutirštintų spalvų subjektyvus požiūris gali įvardyti juos kaip švelnias antisemitizmo apraiškas. Tereikia ramiai įsijausti į to skyriaus baigiamąsias, apibendrinančias eilutes ir vargu ar galėtum įžvelgti antisemitizmą:

Šidlavoje, Kalvarijoj, Joniškij, Daujėnuose, Dusetose, Šatėse Lietuvos ir t.t. per didesnius jomarkus žydai vagys, o kartais ir katalikai (išryškinta mano. – J.B.), *atėję po vieną pas sprauniką, sako: „Ponali, esmi vagis, ketu per tą jomarką pelnytis, ko norėsi už daleidimą?“ Tas pagal vagies gerumą reikalauja trijų arba keturių dešimtų rublių. Sulygus ir pinigus išmokėjus, spraunikas užrašo jo vardą su*

³⁶ J. Boruta, Vyskupų M. Valančiaus ir V. Borisevičiaus dvasinė giminybė, *Žemaičių saulutė*, 2002, sausio 4.

³⁷ A. Kučys, Klaidžiojimai ieškant Lietuvoje antisemitizmo pradžios, *Kultūros barai*, 1999, Nr. 3, p. 14–17; V. Vareikis, Tarp Valančiaus ir Kudirkos: žydų ir lietuvių santykiai katalikiškos kultūros kontekste, *LKMA Metraštis*, t. 14, Vilnius, 1999, p. 81–82; V. Vareikis, „Ne tu išlaikai šaknį, bet šaknis tave“: katalikų ir žydų santykių klausimu, *LKMA Metraštis*, t. 24, Vilnius, 2004, p. 170; V. Vareikis, Tolerancija ir atskyrimas: Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir žydai, *LKMA Metraštis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 91–103.

³⁸ V. Zaborskaitė, Margas Valančiaus pasaulis, kn. M. Valančius, *Vaikų knygelė*, Vilnius, 1992, p. 9.

pavarde ir išlaidžia<...> Jei kas tokį vagį sugavęs atveda pas tą patį sprauniką, šis įdeda į dibkas, bet atvedusiam paėjus, vėl išlaidžia. Priešingai, vagis neužsirašius ne vien apkaldina, bet dar išsiunčia į pavieto turmą.

Tuos visus dalykus daboiant, reikėtų pasakyti, kad mūsų žmonės tų valkančinių amžinai neapvėžėtų. Vienok nei aš to pasakyti, nei katalikai taip gali daryti.

O tai dėl ko?

Dėl to, jog Kristus liepė mums artimą savo mylėti kaip pats save, daryti gerai pagaliau neprieteliams ir melstis už aptariančius ir persekiojančius mus³⁹.

Išėjus iš konteksto tik dvi paskutiniąsias pastraipas, aišku, galima daryti išvadas, toli gražu neatitinkančias autentiško vysk. M.Valančiaus požiūrio į žydus, ir ne tik teorinių jo pažiūrų, bet ir elgsenos, ką rodo 1937 m. publikacija „Valančius ir žydai“ Lietuvos žydų laikraštyje „Apžvalga“⁴⁰, V.Merkio monografijoje pateiktas M.Valančiaus oficialus testamentas⁴¹ ir V.Jogėlos publikacija⁴².

Dažnai šiandieninėje polemikėje diskusijoje nuo lietuviško antisemitizmo iki holokausto laikų klausimu cituojamos vysk. V.Borisevičiaus straipsnio apie M.Valančių eilutės, kuriomis neva kurstomas antisemitizmas: „...mes turime persergėti mūsų žmones nuo žydų apgaulių, kurių ir dabar netrūksta. Skelbdami tačiau kovą, turime niekad neišeiti iš kultūrinių kovos priemonių“⁴³.

Tokia citata yra nekorektiškai ištraukta iš platesnio konteksto. Net pats artimiausias kontekstas jau neleistų kalbėti apie antisemitizmą (t.y. žydų niekinimą kaip žydų). Mūsų anksčiau pateikta citata po žodžių: „**Su vyskupu Valančiumi rasizmo teoriją pasmerkdami...**“ visai kitaip verčia skaityti

³⁹ M.Valančius, *Raštai*, Vilnius, 2001, p. 198–200. Plg.: V.Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 764, 766; V.Jogėla, *Motiejus Valančius pagal Vincentą Juzumą, LKMA Metraštis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 83–90; V.Jogėla, „Žemaičių vyskupijos aprašymo“ autoriaus Vincento Juzumo požiūris į vyskupą Valančių, *Apžvalga*, 2001 06 09, Nr. 11, p. 7; J.Boruta, *Moderniųjų laikų Lietuvos žmonių ganytojas, LKMA Metraštis*, t. 18, Vilnius, 2001, p. 11–16; J.Boruta, *Požiūris į vyskupą Motiejų Valančiaus asmenį ir veiklą patikslinimai, LKMA Metraštis*, t. 20, p. 13–20; J.Boruta, *Katalikų Bažnyčia ir lietuvių-žydų santykiai XIX–XX a., LKMA Metraštis*, t. 14, Vilnius, 1999, p. 13–39.

⁴⁰ N.Beiniševičius, *Valančius ir žydai, Apžvalga* (Lietuvos žydų kultūrinis visuomeninis laikraštis), 1937, Nr. 5, p. 2.

⁴¹ V.Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, p. 763–765, 766–767.

⁴² V.Jogėla, „Žemaičių vyskupijos aprašymo“ autoriaus Vincento Juzumo požiūris į vyskupą Valančių, *Apžvalga*, 2001 06 09, Nr. 11, p. 7.

⁴³ V.Borisevičius, *Dorovinis elementas...*, p. 103; V.Vareikis, „Ne tu išlaikai šaknį, bet šaknis tave“ ..., p. 170.

toliau pateiktas mintis. Pats pasakymas „pasmerkdami rasizmo teoriją“ siejasi su nagrinėjamo V.Borisevičiaus straipsnio parašymo meto – 1938–1939 m. – įvykiais katalikų intelektualų gyvenime. Būtent 1939 m. pasirodė artimo vysk. Borisevičiaus bendražygio vysk. Mečislovo Reinio studija „Rasizmo problema“⁴⁴, kurioje autorius kritikavo Hitlerio sekėjų – nacių poziciją žydų atžvilgiu. Nujausdamas, kad Lietuva gali netrukus atsidurti jei ne nacių okupacijoje, tai bent jų įtakos zonoje, o tada lietuviai krikščionys būtų atsidūrę sąžinės kryžkelėje: kaip elgtis su tais žmonėmis (konkrečiai – žydais), kuriuos naciai vers kad ir ne naikinti, bet bent niekinti ir diskriminuoti? Vysk. M.Reinys skubėte skubėjo rašomos studijos medžiagą, dar neišspausdintą atskira knyga, kuo greičiau paskleisti Lietuvos katalikų visuomenėje. Dar nebaigtos studijos skyriai atskirais straipsniais buvo spausdinami „LKMA Suvažiavimo darbuose“, kunigams skirtame periodiniame leidinyje „Tiesos kelias“, taip pat visuomenei skirtame dienraštyje „XX amžius“⁴⁵. Ta pačia tema Kaune Katalikų veikimo centras 1938 m. lapkričio 21–29 d. suorganizavo vysk. M.Reinio paskaitų ciklą, kuris turėjo didelį pasisekimą⁴⁶. Į tai piktai reagavo Vokietijos valstybinis radijas, kurio transliacijos iš Karaliaučiaus buvo girdimos ir Lietuvoje⁴⁷.

Vyskopus M.Reinį ir V.Borisevičių siejo artima ilgametė draugystė. Jie tardavosi visais svarbiausiais ne tik bažnytinio, bet ir asmeninio gyvenimo klausimais. Pavyzdžiui, per 1945 m. Kalėdas vysk. V.Borisevičius, prieš lemtingąjį sprendimą – ar sutikti su KGB viršininko reikalavimu bendradarbiauti su šia institucija, ar eiti į mirtį, tarėsi su arkivyskupu M.Reiniu Vilniuje, priėmė jo patarimą pasirinkti areštą ir mirties nuosprendį, o ne išdavystę... Matyt, jie dalijosi įžvalgomis bei informacija ir vokiečių nacių politikos žydų atžvilgiu, todėl abu savo raštuose šį reiškinį ir įvardijo tuo pačiu rasizmo vardu (o ne nacizmo, kaip įvardijama šiandien). Taigi pasakymas „su vyskupu Valančium rasizmo teoriją pasmerkdami“ yra bendros vyskupų kankinių M.Reinio ir V.Borisevičiaus pozicijos rasizmo-nacizmo klausimu raiška. O tos pozicijos ištakos XIX a. pirmą kartą fiksuotos vysk. M.Valančiaus raštuose.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse vysk. V.Borisevičius savo poziciją antisemitizmo ir nacių politikos žydų atžvilgiu formulavo kaip vysk. M.Va-

⁴⁴ M.Reinys, *Rasizmo problema*, Kaunas, 1939.

⁴⁵ M.Reinys, Rasių mokslo apžvalga, *XX amžius*, 1938 11 21; Rasizmas ir psichologija, *XX amžius*, 1938 11 23; Rasizmas ir etika, *XX amžius*, 1938 11 24; Rasizmas ir kosmos, *XX amžius*, 1938 11 25; Rasizmas ir religija, *XX amžius*, 1938 11 26; Rasizmas ir teisė, *XX amžius*, 1938 11 28; Rasizmas ir valstybė, *XX amžius*, 1938 11 29.

⁴⁶ Paskaitos apie rasizmą turi didelį pasisekimą, *XX amžius*, 1938 11 28.

⁴⁷ Vokiečių radijas puola vysk. M.Reinį [Dėl paskaitų apie rasizmą], *XX amžius*, 1938 12 09.

lančiaus pozicijos tęsinį XX a. vidurio situacijoje. Reziumuodami vysk. V.Borisevičiaus poziciją, pateikiame skaitytojų dėmesiui jau aptarto jo straipsnio citatą su visu kontekstu:

Vyskupas Valančius apie čigonus parašęs, norėdamas žmones išpėti, kad su jais nesibroliautų, arkliais nemainytų. Tik atokiau nuo čigonų laikydamiesi, galės išvengti nelaimės.

*Toks pat buvo Valančiaus tikslas ir rašant apie žydus. Vyskupas aiškiai parodo, kad dėl tų neteisybių jų nekęsti negalima; net **Viešpats Kristus liepęs artimą mylėti kaip save, gerai priešams daryti ir melstis už juos.***

*Su vyskupu Valančiumi rasizmo teoriją pasmerkdami, mes turim labiau persergėti mūsų žmones nuo žydų apgaulių, kurių ir dabar netrūksta. **Skelbdami tačiau kovą, turime niekad neišeiti iš kultūrinių kovos priemonių** (išryškinta mano. – J.B.).*

Vysk. Valančius persergsti žmones ir nuo kitokių apgavikų: nuo netikrų gydytojų arba apsimetusių elgetų. Netikri gydytojai atvykdavę iš Vengrijos. Jie eidavę į kaimus, iš anksto sužinoję iš kaimynų apie esamus ligonius, „ispėdavę“ ligą, „ispėdavę“ kaip ilgai serga. Tuo būdu įsigiję pasitikėjimą, už didelius pinigus parduodavę vaistų, kurie ne tik sveikatos nepataisydavę, bet dar pagreitindavę mirtį. „Taip vengrai į rankas veizėdami spėja ligas ir taip gydo. Tačiau netrūksta mūsų žmonių, kurie laukia tų sukčių, tiki jiems, perka nuo jų žoles ir duodasi baisiai apgaudinėti“.

Panašių į vengrus nesąžiningų žmonių dabar netrūksta. Kartasi nulaužtą koją ar ranką tampo kaip išnirusią, didindami skausmus, duoda arba pataria vaistus nieko nenusimanydami. Yra žmonių ir dabar, kurie nėjusiu gydymo mokslų labiau tiki negu specialistu mediku. Reikėtų žmones labiau įsąmoninti. Toks darbas būtų gražus meilės darbas<...>

Vysk. Valančius persergi nuo apgavikų elgetų. Nenorėdami kartais dirbti, „pariša sau koją, sakosi esą raiši, remiasi dviem lazdom ir valkiojasi apgaudinėdami gyventojus“. Tie netikri vargšai nušluosto burną tikriems elgetoms, kurių dalia yra iš tikro skaudi...⁴⁸

Perskaitęs visą šį tekstą blaiviai mąstantis, šiandieninio konformizmo nesužalotas skaitytojas tikrai nekaltins nei M.Valančiaus, nei V.Borisevičiaus prieš vengrus ar prieš elgetas nukreiptos ideologijos kūrimu, o tada, nuosekliai mąstant, negalima jų kaltinti ir antisemitizmu ar antižydiškumu. Juo labiau kad praktinė jų veikla rodo visai ką kita – narsiai vykdytą artimo meilės įsakymą, M.Valančiaus – vargstančių žydų⁴⁹, V.Borisevičiaus – žudomų žydų⁵⁰ atžvilgiu.

⁴⁸ V.Borisevičius, Dorovinis elementas., p. 103.

⁴⁹ V.Merkys, Motiejus Valančius.Tarp katalikiškojo universalizmo., p. 763–765,766–767; V.Beiniševičius, min. str., p. 2; V.Jogėla, min. str., p. 7.

⁵⁰ Lietuvos vyskupai kankiniai., p. 178–181, 761; V.Spengla, Atlikę pareigą, p. 34–35.

Taigi galime tvirtinti, kad tragiškų Lietuvai įvykių, prasidėjusių 1940 m. sovietine okupacija, metu vysk. V. Borisevičius labai tvirtai apsisprendė priešintis tiek komunistinei, tiek nacistinei rasinei ideologijai ir politikai. Tačiau kaip dvasininkas apsisprendė, viena, remtis tik kultūrinėmis kovos priemonėmis, o kita – artimo meilės įsakymą vykdyti visų žmonių atžvilgiu: remti ir šelpti totalitarinių režimų persekiojamus žmones, neklausiant, kokios jų pažiūros, tautinis ar partinis priklausomumas. Šis idėjinis etinis apsisprendimas ir nulėmė vysk. Vincento Borisevičiaus tiek konkrečią pagalbą nacių naikinamiems žydams, tiek kontaktų su ginkluotojo pasipriešinimo sovietiniam režimui kovotojais pobūdį.

Pirmieji vysk. Vincento Borisevičiaus kontaktai su LLA aktyvistais 1944 m. vasarą

1946 m. rugpjūčio 28 d. Vilniuje Lietuvos TSR MVD (Vidaus reikalų ministerija) Karo tribunolas (Военный трибунал войск МВД ЛССР) paskelbė nuosprendį: „Vincentą Borisevičių, Augustino s. <...> nubausti aukščiausią bausmę – sušaudyti. Konfiskuoti visą jo asmeninį turtą“⁵¹.

Mirties nuosprendžio tekste šalia visų kitų trafaretinių kaltinimų (sakė antitarybinio turinio pamokslus, laikė antitarybinę literatūrą, parašė ganytojinį laišką, kuriame propagavo religinius prietarus, šmeižė tarybinę santvarką) teigiama, kad tardymo ir teismo bylos nagrinėjimo metu nustatyta: „1944–1946 m. Telšių ir gretimose apskrityse buvo sukurtos lietuvių–vokiečių buržuazinių nacionalistų ginkluotos banditų formuotės, kurioms vadovavo Telšių vyskupijos katalikų dvasininkija su vyskupu Borisevičiumi priešakyje“⁵².

Teismo posėdis truko labai neilgai: prasidėjo 13 val. 15 min., baigėsi 15 val. 55 min., t.y. 2 valandas 40 minučių. Teismo metu buvo aiškinamasi tik dėl vysk. V. Borisevičiaus susitikimų su Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo sovietams padalinių vadovais nuo 1945 m. vasario mėn. Apie ankstesnius du susitikimus teismo posėdyje nebuvo nė užsiminta. Kaip matysime toliau, matyt, sąmoningai, nes NKGB surinkta medžiaga labiau tiko vyskupo išteisinimui nei apkaltinimui. Tačiau galutinėje teismo išvadoje vis dėlto įrašyti ne vien 1945 m., bet ir 1944–1945 m. Nuosprendis remiamas ne tik teismo, bet ir tardymo metu „nustatyta“ medžiaga. Apie tuos pirmuosius susi-

⁵¹ *Lietuvos vyskupai kankiniai...*, p. 184–185.

⁵² Ten pat, p. 182–183.

tikimus su antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo vadovais vysk. V. Borisevičius tardomas NKGB tardytojo Čelnokovo 1946 m. vasario 11 d. nuo 10 val. ryto iki 3.45 val. nakties. Tardymo protokole tardytojas įrašė tokius vysk. V. Borisevičiaus atsakymus į tardytojo klausimus:

„Klausimas: Kada Jūs užmezgėte ryšius su antitarybinėmis banditų formuotėmis?

Atsakymas: 1944 m. birželio ar liepos mėnesį, kai Raudonoji armija artinosi prie Telšių, aš evakavausi iš Telšių į Žemaičių Kalvariją ir ten apie 3 savaites gyvenau pas Kalvarijos parapijos kleboną Polonskį, kol Raudonosios armijos puolimas kuriam laikui sustojo.

Būdamas Žemaičių Kalvarijoje iš Polonskio sužinojau, kad miestelyje yra „Vanagų“ gauja, kuri terorizuoja vietos gyventojus, nepalankiai jų atžvilgiu nusistačiusius, taip pat tuos, kurie vokiečių okupacijos metais slėpė žydus. Užpuldinėja jų namus, suiminėja ir kitaip siautėja.

Polonskis taip pat man pasakė, kad „Vanagų“ gaujos štabas yra Alsėdžiuose. Aš nutariau ten nuvažiuoti, susitikti su „Vanagų“ gaujos vadovais ir paprašyti liautis skriausti taikius gyventojus.

Klausimas: Ką iš „Vanagų“ gaujos dalyvių Polonskis Jums įvardijo?

Atsakymas: Polonskis jokių „Vanagų“ gaujos dalyvių pavardžių man neminėjo, tik pranešė, kad yra tokia gauja, papasakojo keletą šios gaujos siautėjimo faktų ir paminėjo kelių nukentėjusių nuo šios gaujos žmonių pavardes.

Klausimas: Kokio pobūdžio ryšius su „Vanagų“ gaujomis palaikė Polonskis?

Atsakymas: Ar Polonskis turėjo kokių nors ryšių su „Vanagų“ gaujomis, nežinau.

Klausimas: Mums žinoma, kad kai 1945 m. kovo mėnesį Kubilius kreipėsi į Jus, prašydamas padėti „Vanagų“ gaujoms maisto produktais, Jūs jam rekomendavote kreiptis produktų į Kalvarijos parapijos kleboną, ir po tam tikro laiko Jazdauskas gavo iš Kalvarijų parapijos kunigo produktų „Vanagų“ gaujoms. Šie produktai buvo jam duoti Jūsų nurodymu. Ar Jūs tai pripažįstate?

Atsakymas: Ne, aš to nepripažįstu. Aš nuo 1944 m. liepos mėnesio su kunigu Polonskiu nebuvau susitikęs ir jam jokių nurodymų dėl maisto produktų tiekimo „Vanagų“ gaujoms nedaviau. Taip pat nieko nežinau, ar Jazdauskas ar kas kitas iš „Vanagų“ gaujų gavo iš Kalvarijos parapijos kunigų maisto produktų. Nei Kubiliui, nei Jazdauskui aš nerekomendavau dėl maisto produktų jų gaujoms kreiptis į Kalvarijos kleboną.

Klausimas: Ar Jūs važiavote į Alsėdžius susitikti su „Vanagų“ gaujų vadovybe?

Atsakymas: Taip, važiavau. 1944 m. liepos mėn., atvykęs pas Alsėdžių parapijos kleboną Butkų, aš jam papasakojau, su koku tikslu atvažiavau, ir paprašiau, kad jis man padėtų susitikti su „Vanagų“ gaujos vadovybe, tačiau Butkus nenorėjo su jais susitikinėti, kad nesusikompromituotų ateityje Tarybų valdžios akyse, ir bandė išsisukti. Matydamas mano atkaklumą, pasiuntė vieną iš bažnyčios tarnų ar vietos gyventojų pas „Vanagų“ gaujų vadus pranešti, kad aš noriu su jais pasikalbėti. Po kiek laiko pas Butkų į namus atėjo „Vanagų“ gaujos vadas, prisistatė kaip buvęs Lietuvos armijos pulkininkas. Jo pavardės aš neprisimenu, nes nei iki tol, nei vėliau su juo daugiau nebuvau susitikęs. Iš pažiūros apie 40 metų amžiaus, mažo ūgio, šatenas, kur dirbo ir gyveno, nežinau. Su juo atėjo ir Kaupas (35–37 m., nedidelio ūgio, apkūnus, šatenas), anksčiau dirbęs mokytoju Telšiuose ar jo apylinkėse, kur gyveno, nežinau. Kokį vaidmenį „Vanagų“ gaujose atliko, nežinau. Žinau, kad jo žmona 1941 m. buvo ištremta į Tarybų Sąjungą. Aš jiems dėščiau tikslą, dėl kurio atvykau, ir paprašiau imtis priemonių, kad vykdomos piktadarybės liautųsi. Pulkininkas man atsakė, kad Kalvarijoje veikia savarankiška organizacija ir jie negali nieko padaryti, kad būtų nutrauktos mano minėtos piktadarybės, nes ši organizacija jiems esanti nepavaldi. Kaupas šiame pokalbyje aktyviai nedalyvavo, apsiribodamas keliomis pastabomis. Daugiau šio susitikimo metu jokių klausimų nesvarstėme.

Klausimas: Kuo pasireiškė Jūsų nusikalstamas ryšys su Kaupu po šio susitikimo?

Atsakymas: 1944 m. liepos pabaigoje ar rugpjūčio pradžioje, kada, tiksliai neprisimenu, Kaupas atvyko į kuriją ir prašė mane paskirti „Vanagų“ gaujoms, esančioms Plateliuose, kapelioną, kuris teiktų šių gaujų dalyviams religinius patarnavimus. Aš atsisakiau skirti atskirą kunigą „Vanagų“ gaujoms ir pasiūliau Kaupui siųsti gaujų dalyvius į Platelių bažnyčią, kur buvo trys kunigai: klebonas Balčiūnas, vikaras Znotinas ir reziduojantis kunigas Adomauskas*, kurie visiškai galėjo aptarnauti gaujų dalyvius, juo labiau kad vokiečiai nepersekiojo „Vanagų“ gaujų ir šių gaujų dalyviai galėjo laisvai lankytis bažnyčioje. Be šio reikalo, mes su Kaupu per šį susitikimą daugiau apie nieką nekalbėjome. Vėliau aš su Kaupu niekada nebuvau susitikęs

* Tai kunigas (vėliau ekskunigas) Stanislovas Adomauskas (1878–1954 07 28), nuo 1954 03 07 civiliai susituokęs su šeimininke. Jis buvo brolis irgi ekskunigo Liudo Adomausko (1880–1941 08 16 vokiečių nacių sušaudytas Vilniuje), kuris 1940 m. buvo sovietinio Liaudies seimo pirmininkas, važiavo į Maskvą prašyti Lietuvą įjungti į SSRS.

ir nieko apie jį negirdėjau. Pokalbio su Kaupu metu dalyvavo ir mano padėjėjas vyskupas Ramanauskas, kuris aktyviai įsitraukė į pokalbį.

Klausimas: kokius nurodymus po šio susitikimo su Kaupu Jūs davėte kunigams Balčiūnui, Znotinui ir Adomauskui dėl „Vanagų“ banditų dvasiinio aptarnavimo?

Atsakymas: Aš asmeniškai jokių nurodymų šiuo klausimu kunigams Balčiūnui, Znotinui ir Adomauskui nedaviau. Ar tokius nurodymus davė vyskupas Ramanauskas, nežinau⁵³.

Tai, ką užrašė savo žiaurumu pagarsėjęs tardytojas Čelnokovas, kitame teisme būtų buvęs pagrindas vyskupą išteisinti, o ne pasmerkti, nes vyskupas užmezgė kontaktą su besiorganizuojančiais partizanais, norėdamas apsaugoti vokiečių nacių persekiotų „tarybinių piliečių“ (žydų ir 1940–1941 m. sovietų okupacinės valdžios bendradarbių) gelbėtojus. Taigi suprantama, kodėl ši tardymo medžiaga buvo nutylėta teismo posėdžio metu. Kita vertus, šis faktas rodo, kad tardymo protokole NKGB tardytojo surašyti parodymai nėra sovietinių saugumiečių sufabrikuoti, o juose, nepaisant sovietinės terminologijos (*antitarybinės banditinės formuotės, Vanagų gauja* ir t.t.), užrašyti vysk. V. Borisevičiaus parodymai atitinka realius įvykius. Taigi remdamiesi kitais šaltiniais – liudytojų prisiminimais mėginsime atkurti situaciją, kurioje vyko šie du susitikimai.

To meto Telšių kunigų seminarijos ekonomės T. Kačiukaitės atsiminimai padeda nustatyti tardymo protokole fiksuotų įvykių autentiškumą. Ji rašo:

„1943 metais Telšių kunigų seminarijoje gyvenimas tekėjo įprasta vaga <...> Visos bėdos prasidėjo, kai frontas priartėjo prie Vilniaus. 1944 metais Telšiuose pradėjo atiminėti Seminarijos patalpas. Pirmiausia atėmė klierikų bendrabutį, vėliau – Vyskupo rūmus. Čia jie įkūrė ligoninę ir veždavo iš fronto sužeistus karininkus bei kareivius.

Vyskupas persikėlė į profesūros namą, o klierikai susirado butus mieste. Visi maitinosi mano bute įrengtoje valgykloje. Vėliau, kai gestapas atėmė ir kleboniją, be to, pareikalavo, kad leistume naudotis mūsų valgykla, reikalaui dar pasunkėjo <...> Gestapininkų kaimynystė mums, žinoma, nebuvo maloni <...>

Liepos mėnesį frontas prie Kuršėnų pajudėjo. Telšiuose kilo tikra panika: visi Kunigų seminarijos profesoriai ir miesto inteligentija išbėgiojo. Liko rektorius vyskupas Pranciškus Ramanauskas ir profesorius Petras Maželis.

Frontas prie Kuršėnų laikėsi iki spalio dešimos dienos. Iš Žemaičių Kalvarijos (Varduvos) sugrįžo vyskupas Vincentas Borisevičius, ir abu vys-

⁵³ Ten pat, p. 54–59.

kupai išvažiavo į Židikus. Konspiraciniais sumetimais man sakėsi vykstant į Plungę – mat bijojo, kad traukdamiesi vokiečiai jų neišvežtų į Vokietiją.

Spalio devintąją prie Seminarijos atvyko dvi vokiečių kariškių mašinos. Ieškojo vyskupų. Aš pasakiau, kad, kiek žinau, jie Plungėje. Liepė įdėti abiem lagaminus su baltiniais kelionei. Padariau viską, kaip įsakyta.

Po dviejų valandų tie patys vokiečiai sugrįžo. Grąžino man lagaminus ir pasakė, kad vyskupų Plungėje nėra. Apsisuko ir, atidavę pagarbą, išvažiavo.

Spalio dešimtąją, apie ketvirtą vakaro, iš ligoninės pradėjo vežti sužeistuosius. Po kelių valandų gestapininkai iš Telšių pasitraukė.

Vyskupo Ramanausko namuose buvo slepiama žydaitė. Aš ten virtuvėje kažką kepiu. Vokiečiams išvykus ji nusileido iš savo slėptuvės pas mane. Pro langą mudvi pamatė vokiečių smogikai, kurie paprastai dar tikrindavo teritoriją pasitraukus saviškiams: buvo ieškoma pasislėpusių žydų tautybės žmonių ir komunistų. Jie žaibiškai sureagavo, ir kažką ėmė rodyti rankomis. Kol aš susigaudžiau, kas įvyko, vokiečiai jau suvirto į vidų. Mūsų globotinė dar spėjo pabėgti į savo slėptuvę. Vokiečiai ėmė mane tardyti, kur padėjau žydę. Kiek galėjau susikalbėti, teisinausi, kad žydų pas mus nėra, kad yra tik lietuviai tarnai. Tada jie labai supyko. Greitai apieškojo visą namą ir, nieko neradę, išsivedė mane į kiemą. Pastatė prie sienos. Matau – sušaudys<...> Laimei, tuo momentu parėjo profesorius Podolskis, kuris vasarai buvo atvykęs pas mus iš Vilniaus. Pamatė mane prie sienos ir sušuko jiems:

– Ką darote?

Jis laisvai kalbėjo vokiškai ir garantavo smogikams, kad žydų pas mus tikrai nėra. Kareiviai, mandagiai atsiprašę, išėjo.

Kai vakare profesorius pamatė žydaitę, nustebo:

– Kaip gerai, kad šito nežinojau, nes nebūčiau galėjęs taip įtikinamai garantuoti. Matote, jie melą greitai pastebi, nes tam specialiai yra rengiami⁵⁴.

T.Kačiukaitės atsiminimai išleisti 1992 m., kai dar nebuvo publikuota vysk. V.Borisevičiaus baudžiamoji byla. Iš atminties atkurtos datos ir kai kurios pavardės tuose atsiminimuose nėra tikslios, įvykiai atpasakojami pasitelkus subjektyvią jausminę patirtį. Tačiau vysk. V.Borisevičiaus namų, t.y. to meto Telšių, atmosfera perduota tiksliai ir sutinka su baudžiamojoje byloje tardytojo užrašytais vysk. V.Borisevičiaus parodymais. Visų pirma, įvykių seka: vysk. V.Borisevičius birželį–liepą buvo Žemaičių Kalvarijoje.

⁵⁴ T.Kačiukaitė, min. veik., p. 39–41.

Tai visai nenuostabu, nes kasmet toje šventovėje liepos 2–12 dienomis vykdavo ir vyksta didieji Žemaičių Kalvarijos atlaidai. Tais metais jie buvo ypatingi. Dundėjo artėjančio fronto patrankų salvės, buvo aišku, kad vokiečių nacių okupaciją pakeis antrą kartą grįžtanti sovietinė ateistinė priespauda. 1940–1941 m. patirtis dar buvo neišblėsusi ir visiems buvo aišku, kokie išbandymai laukia. Vyskupas Vincentas Borisevičius 1944 06 08 parašė ganytojišką laišką vyskupijos tikintiesiems, kviesdamas visus į Žemaičių Kalvarijos atlaidus arba, likus namuose, dvasia jungtis į bendrą maldą, prašant Motinos Marijos globos Tėvynei ir jos žmonėms. Šis laiškas buvo skaitomas visose Telšių vyskupijos bažnyčiose 1944 m. liepos 2 d., Žemaičių Kalvarijos atlaidų pradžios dieną. Vyskupas rašė: „Šiandien turime Švč. Mergelės Apilankymo šventę. Mūsų vyskupijai ta šventė tuo brangesnė, kadangi Žemaičių Kalvarijoje prasideda atlaidai, Didžiąja Kalvarija vadinami. Dabar ten prasidėjo misijos, jėzuito tėvo J. Bružiko vedamos. Ateinantis sekmadienis tų atlaidų yra svarbiausioji diena. Žemaičių Kalvarijon <...> suplaukia minių minios žmonių<...> Ir šiomet Žemaičių Kalvarijon vyks visų pirma Telšių dieceziečiai žemaičiai.<...> Eisim mes Kalvarijon ne kitais tikslais, kaip kad pagarbinti Marijos, o likę namie, ją namie garbinsim.

Antras tikslas: prašysim Mariją gelbėti mus iš nuodėmių<...>, kurios mums gali užtraukti Dievo bausmę. Jei norime išsigelbėti iš gresiančių nelaimių, turime šalinti nelaimių priežastį – nuodėmę<...>

Lietuvi, pamąstyk, suprask. Tave Dievas tarsi ant rankų nešioja, tave glamonėja. Lietuvi, juk tu matai, kas pasidarė nuo karo kituose kraštuose, o tau kol kas didelė laimė tebešviečia. Tavo nameliai nesudeginti, tavo artimieji gyvi, tu pavalgęs, apsivilkęs. Tai ar neglamonėja tavęs Dievas, ar tavęs ant rankų nenešioja, o tu ką darai? Tu nusikaltimus darai, vadinasi, gerajam Tėvui ranką kandžioji. Neišmanančiam vaikui tėvai retai už tokį darbą atleisčia, o tu, žmogau, supranti savo blogybę ir vis tiek piktai elgiesi. Ko tu sulauksi iš Dievo? <...> Svarbiausia nelaimė yra ta, kad Dievas nusidėjėlio nemyli: „Dievas lygiai neapkenčia ir bedievio, ir jo bedievybės“ (*Išm. 14,9*). Tai pats Dievas sako Šventame Rašte. Suprantama, kad Dievas, Švenčiausioji būtybė, Šviesa, negali mylėti melo ir tamsybės<...>

Šiais laikais žmonės Kryžiaus kelių eiti nemėgsta. Žemaičių Kalvarijoje tas šventas įprotis praktikuojamas ne tik bendrai, bet ir atskirų asmenų. Kryžiaus keliai teprimena tau, kad už tave Kristus kentėjo ir mirė. Tegu Kristaus kančia tave sugėdina. Už tokią Dievo–Žmogaus meilę tu vis atsidedkoji nedorybėmis<...> Jei eisi Kalvarijon arba namie palikęs, sutvarkyk savo sąžinės reikalus, apmąstyk Kristaus kančią, aukotą dėl tavęs, ir prašyk Ma-

riją, kad Ji užtartų pas Dievą, kad išprašytų Dievą pasigailėjimo<...> Visi, kurie eisit Kalvarijon, apsiplovę Atgailos sakramente, prašykit Mariją ne tik už save, bet ir už visą mūsų Tėvynę<...>

Įvairių reikalų verčiami lietuviai eina į savo šventoves: Aušros Vartus, Šiluvą, Žemaičių Kalvariją. Šiais laikais mūsų rūpesčiai yra labai dideli. Kardas kybo ant mūsų galvų. Šventajame Rašte skaitome: „Pavesk savo rūpestį Viešpačiui, ir jis išlaikys tave. Palaimintas, kuris atsimena stokojantį ir be-turtį“ (Ps. 54,23; 40,2) <...> Taip ir mes elkimės. Būkim drąsūs Kristaus išpa-žintojai ne tik žodžiais, bet ir darbais, o tada Marijos pagalba bus mums už-tikrinta“⁵⁵.

Tokiais jautriais žodžiais pakvietęs savo ganomuosius į Žemaičių Kal-varijos didžiuosius atlaidus, pats vysk. V. Borisevičius birželio pabaigą – lie-pos pirmąją pusę praleido toje šventovėje. Taip pats liudijo tardymo metu, taip liudija T. Kačiukaitė, taip pat ir tuo metu dar diakonu buvęs kun. Bru-nonas Bagužas: „Karui einant į pabaigą ir traukiantis vokiečiams, kun. Vla-dislovas Polonskis, MIC, pritariant vysk. Vincentui Borisevičiui, suorgani-zavo misijas. Pakvietė tų laikų išymųjį pamokslininką tėvą Joną Bružiką, SJ. Jis pasakydavo po 6–8 pamokslus kasdien, ir taip darė per 8 dienas. Atlaidų dienomis oras buvo išskirtinai nuostabus. Naktys šiltos, dienos be didesnio vėjo. Pamokslus sakė šventoriuje, šalia klebonijos<...> Pamokslų temos la-bai aktualios. Besiartinant netikėjimo ir persekiojimų epochai, būtina buvo klausytojus sustiprinti tikėjimo ir doros nuostatomis. Tėvas Bružikas atsive-žė garsiakalbį. Visame miestelyje buvo gerai girdimi pamokslai, šv. Mišios. Pagrindinę švenčių dieną <...> buvo išdalinta daugiau kaip 22 000 komuni-kantų <...>, kunigų suvažiavo per 100. Kai kurie klausykloje išbuvo ištisą naktį, aišku, ir dieną nemiegojo<...> Nuo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus laikų Kalnus ėjusio vyskupo procesijoje niekas nebuvo minėję. Vyskupas Vincen-tas Borisevičius didžiąją dieną pats nešė su visa apranga didįjį Kryžiaus re-likvijorių, apsisiautęs raudona kapa. Žmonės ėjo paskui savo ganytoją, meldamiesi už tikėjimą ir tėvynę<...> taip jūra žmonių, vėliavų, orkestrų demonstravo savo ryžtą išlaikyti tikėjimą ir tautiškumą. Kalvarijoje buvę vokiečių karininkai, kareiviai savo krašte tokių iškilmių nebuvo matę“⁵⁶.

Paskutinę atlaidų dieną, liepos 9, į atlaidus susirinkę inteligentai atskiru būriu apvaikščiojo Kalnus. Po sumos vienuolyno sode įvyko inteligentų su-sirinkimas. Ekonomistas Grigas Valančius pasakojo apie Lietuvos padėtį,

⁵⁵ V. Borisevičius, *Ganytojiški laiškai*, p. 80–88.

⁵⁶ B. Bagužas, Kiek prisimenu... Prisiminimai (Rankraštis), Salantai, 2003, *Telšių vyskupi-jos kurijos archyvas*, p. 6–7.

taip pat kas dedasi Raudonosios armijos užimtoje šalies dalyje, o poetas Vytautas Mačernis padeklamavo savo eilėraščių⁵⁷. Šią informaciją pateikė tame susirinkime dalyvavęs prof. Vacys Milius. Galima spėti, kad V.Mačernis paskaitė ir tą paskutinę savo gyvenimo vasarą parašytą eilėraštinę „Malda į Šventąjį Kazimierą“, kuris labai atitinka tuose Žemaičių Kalvarijos atlaiduose vyrausią nuotaiką:

*O Kazimierai Šventasis!
Kai tauta pavojų bus,
Ar išvesi kaip anąsyk
Pergalėn kovos pulkus?*

*Ar tu leisi, kad baltoji
Mūsų žemės Lelija
Po raudono žirgo kojom
Būtų amžiams sutrypta?*

*Ją tvirtai laikyk rankoj,
Dengdamas globos skydų,
Tepraūžia, ją aplenkę,
Visos audros iš rytų.*

Eilėraštis rašytas gimtajame poeto kaime Šarnelėje (Žemaičių Kalvarijos parapijoje), 1944 m. birželio 8 d., per Dievo Kūno šventę, t.y. tą pačią dieną, kaip ir vysk. V.Borisevičiaus laiškas, kviečiantis maldininkus į 1944 m. Žemaičių Kalvarijos didžiuosius atlaidus⁵⁸.

Vyskupas V.Borisevičius, rengdamasis atlaidams ir vėliau Žemaičių Kalvarijoje praleido keletą savaitių. Čia jis susitiko, kasdien bendravo su dviem savo bendradarbiais aptardamas nacių okupacijos metu labai pavojingus žydų gelbėjimo reikalus. Kokia tai buvo rizika, matyti iš šiame darbe cituotų T.Kačiukaitės atsiminimų⁵⁹. Tie du vyskupo bendražygiai, tai Žemaičių Kalvarijos klebonas marijonas kun. Vladislovas Polonskis ir buvęs Alsėdžių klebonas, už žydų gelbėjimą nacių reikalavimu nuo pareigų nušalintas ir Žemaičių Kalvarijos vienuolyne uždarytas kun. Vladislovas Taškū-

⁵⁷ A.Sabalaiuskas, Žemaičių Kalvarijos Kalnų ir Švč. M.Marijos Apsilankymo atlaidų istorinė ir dvasinė raida, *LKMA Metraštis*, t. 25, Vilnius, 2004, p. 437–439.

⁵⁸ V.Mačernis, *Po ūkanotu nežinios dangum*, Vilnius, 1990, p. 239.

⁵⁹ T.Kačiukaitė, *min.veik.*, p. 40–41.

nas. Iš jų, matyt, sužinojęs apie vokiečių atsitraukimo metu žydų gelbėtojams iškilusius pavojus, vysk. V. Borisevičius ir apsisprendė susitikti su Žemaičių legiono – „Vanagų“ būrių vadovais. Kadangi ikišiolinėje istoriografijoje maža terasime apie šiuos kunigus, čia pateikiame visą prieinamą informaciją apie juos.

Kunigas Vladislovas Polonskis, MIC, Žemaičių Kalvarijos klebonu buvo nuo 1942 m. rudens iki 1945 m. rugpjūčio – taigi didžiąją dalį mūsų nagrinėjamo laikotarpio. Apie jį rašo kun. V. Aliulis, MIC, Lietuvos valsčių istorijai skirtoje serijoje – monografijoje „Veliuona“⁶⁰. Kun. V. Aliulis pateikia tokius duomenis:

„Lietuvos ypatingajame archyve saugoma kun. Vladislovo Polonskio baudžiamoji byla (f. K-1, ap. 58, b. 42792/3). Iš jos tiksliai sužinome kunigo biografiją, suvokiame tvirtus krikščioniškus bei patriotiškus nusistatymus. Taigi toliau – bylos duomenys.

Vladislovas Polonskis gimė 1882 m. gruodžio 15 d. Vilniuje, Vaclovo ir Felicijos Polonskių šeimoje. Tėvas dirbo „Bekerio ir Co“ metalo liejykloje. Po poros metų šeima persikėlė į Liepoją, ten gimė duktė Jadvyga. Vladukas Liepojoje 1894 m. baigė pradžios mokyklą ir po pertraukos, 1902 m., – gimnaziją, pagaliau dar po penkerių metų – Žemaičių vyskupijos kunigų seminariją Kaune. Kunigu iššventintas 1907 m. spalio 28 d. <...>

Jam teko įprastas kunigų kelias: keliose parapijose po porą metų pavi-karauti. Taigi 1907 m. skiriamas į Darbėnus, 1909 m. – į Joniškį, 1911 m. – į Alsėdžius, 1913 m. – į Skuodą. 1915 m. pateko į Rygą, 1916 m. vysk. Jonas Ciepliakas jį išsiuntė į Turkestaną (tuomet taip vadinta Vidurinė Azija) tarnauti ten nublokštiems lietuviams, lenkams, baltarusiams ir kitų tautybių katalikams. 1916–1918 m. kapelionavo Oriolo gimnazijose, 1918 m. grįžęs tėvynėn buvo paskirtas Veliuonos parapijos klebonu ir joje darbavosi iki išstodamas į marijonus 1935 m.

Kuo gi taip nusižengė kun. V. Polonskis sovietams, kad buvo pripažintas *nepaprastai pavojingu nusikaltėliu*? Bylos dokumentai – nutarimas suimti, nutarimas pareikšti kaltinimą ir kaltinamoji išvada – su mažais pakeitimais inkriminuoja šiuos faktus:

1942 m. Žemaičių Kalvarijoje šventino du kryžius 1941 m. sukilėlių atminimui, per šias apeigas aukštino sukilėlius, šmeižė Komunistų partiją ir tarybų valdžią.

⁶⁰ V. Aliulis, MIC, Nukentėjęs už pagalbą..., p. 733–737.

Vokiečių okupacijos metais iš sakyklos skaitė antisovietinius vyskupo Borisevičiaus laiškus tikintiesiems.

1944 m. vasarą ragino tikinčiuosius maisto produktais paremti miestelyje dislokuotą vokiečių karinį dalinį ir pats taip darė.

1945 m. kovo mėn., vykdydamas vyskupo Borisevičiaus įpareigojimą, per Lietuvos laisvės armijos dalinio vadą Jazdauską „banditų“ maitinimui atidavė iš parapijiečių surinktus 30 kg mėsos ir du centnerius miltų (Jazdauskas suimtas ir nuteistas).

Tuo pat metu Šarnelės kaime (Žemaičių Kalvarijos parapija), parapijietės Olšauskienės namuose, slėpė tarybų valdžios ieškomą iš Kauno atvykusį „banditų“ vadeivą.

Viename tardymo protokole užrašytas toks kun. V. Polonskio pareiškimas:

Esu išgelbėjęs keturias žydų šeimas, kad jų nesusaudytų vokiečiai. Kai 1942 m. priėmiau Žemaičių Kalvarijos parapiją iš buvusio klebono kunigo Kačergiaus, jis man kaip didelę paslaptį perdavė kelis bažnyčioje slepiamus žydų tautybės asmenis. Būtent bažnyčioje buvo slepiami: daktaras Blatas, kurio vardo neatsimenu, dabar jis yra Telšių ligoninės gydytojas, ir jo žmona Blatienė, taip pat gydytoja, dirba ten pat; daktaras Sauchatas – dirba Panevėžio ligoninėje; daktaras Kaplanas – kur jis dabar, nežinau; ir jauna mergina, vaistinės farmacininkė, jos pavardės neatsimenu. Visus išvardintus asmenis aš slėpiau, kad nebūtų vokiečių sušaudyti, nuo 1942 iki 1944 metų, t.y. kol sovietinė armija išvadavo Lietuvą nuo vokiečių. Išvardytuosius asmenis aš kiek laiko slėpiau bažnyčioje, paskui savo klebonijoje, trejus metus tiekiau maisto produktus. Sovietinio karinio dalinio politinis skyrius pareiškė man padėką už sovietinių piliečių gelbėjimą ir išdavė dokumentą, jog man reiškiamą padėką už parodytą pilietinę drąsą gelbstint sovietinius piliečius, kad nebūtų vokiečių sušaudyti⁶¹.

Šiame kun. Polonskio tardymo protokole vėl sumirga pavardės Telšių žydų, kurie 1946 m. rugpjūčio 28 d. atsiuntė į vysk. V. Borisevičiaus teismo posėdį Vilniuje raštišką liudijimą, kad nacių okupacijos metais juos gelbėti, priglauti pas kai kuriuos Telšių apskrities kunigus ir kaimiečius pasiuntė vyskupas Vincentas Borisevičius⁶².

Byloje taip pat yra kunigo Polonskio skundas TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui Vorosilovui, rašytas 1954 m. gegužę. Tame rašte jis paneigia jam primetamus kaltinimus ir smulkiai paaiškina aplinkybes. Taip, jis pasiuntęs kelias moteris parinkti miestelyje daržovių ir bulvių

⁶¹ Ten pat, p. 734–736.

⁶² Lietuvos vyskupai kankiniai., p. 34–35.

šventoriuje įsikūrusiai vokiečių virtuvei, kad nukreiptų juos nuo veržimosi į vienuolyno svirną, kur buvo slepiami gydytojai žydai, bet tardytojas šios aplinkybės neįrašė į protokolą. Ir keliais kitais atvejais tardytojas savaip suformuluodavęs jo parodymus ir keiksmams bei grasinimams priversdavęs pasirašyti, ramindamas, jog galės tiksliau paaiškinti teisme, o teismo taip ir nesulaukė, pasmerktas už akių.

Savo skunde kun. V. Polonskis rašo esąs lenkų kilmės ir su „banditais“ (suprask: lietuvių) nieko bendra neturėjęs. Jie jėga įsiverždavę į kleboniją ir pasiimdavę, ko norėję, dar išvadinę lenkų išdaviku. Suprantu, kad po penketo metų kalinimo išvargintas, paliejęs senas žmogus skundą rašė sovietiniu stiliumi, nes tik taip galima buvo tikėtis teigiamo atsakymo.

Tik iš šio skundo aš sužinojau, kad tėvelis Vladislovas užaugo nelietuviškoje aplinkoje ir laikė save lenku, – tai buvo neliečiama jo teisė. Mūsų, lietuvių marijonų, bendruomenėje savo tautiškumo jis nedemonstravo, gražiai lietuviškai pamokslavo, kuo nuoširdžiausiai lietuviams tikintiesiems tarnavo, tad jo pasiaukojimą Lietuvos Bažnyčiai ir vargus dėl jos privalome juo labiau gerbti.

Kun. V. Polonskis parodė pilietinę drąsą ir nacių, ir bolševikų okupacijos metais. Už pirmąją pareikšta padėką, už antrąją tos pačios rankos 1950 m. sausio 11 d. atseikėta 10 metų kalėjimo. Pradžioje nuteistasis kalintas Verchneurske (Čeliabinsko sritis), paskui Vladimiro 2-ajame kalėjime. Dėl blogos sveikatos būklės paleistas 1954 m. liepos 3 d. Grįžęs į tėvų žemę, šešetą metų glaudėsi prie Šiluvos šventovės. Maldingai, kaip gyvenęs, kun. V. Polonskis pasimirė 1962 m. Palaidotas Marijampolėje, ten, kur ilsisi daugumas Lietuvos marijonų ir kur prieš ketvirtį amžiaus pradėjo vienuolio gyvenimo kelią⁶³.

Šiuo lenkų tautybės kunigu vysk. V. Borisevičius pasitikėjo. Jo globon siuntė nacių okupacijos metu iš geto išgelbėtus žydus, todėl visiškai suprantama, kodėl pas jį pasiuntė ir Lietuvos partizanus ieškoti pagalbos, kai jiems pritrūko maisto. Matyt, ir kun. V. Polonskis 1944 m. didžiųjų Žemaičių Kalvarijos atleidų metu pasidalijo nerimu, ar Lietuvos partizanai – Žemaičių legionas, „Vanagai“ – artėjant raudonarmiečių pavojui, kaip bolševikų galimų sąjungininkų neišžudys Žemaičių Kalvarijos, Platelių, Alsėdžių apylinkėse per visą nacių okupaciją išsislapsčiusių žydų ir jų gelbėtojų – pamiškių vienkiemiuose gyvenančių lietuvių ūkininkų. Tikriausiai ne tik Žemaičių Kalvarijos marijonų, bet ir jų vienuolyne už pagalbą žydams nacių įkalinto

⁶³ V. Aliulis, Nukentėjęs už pagalbą..., p. 736–737.

(tiksliau – internuoto) Alsėdžių klebono Vladislavo Taškūno pasakojimai paskatino vysk. V. Borisevičių ryžtis vykti į Alsėdžius ir užmegzti kontaktus su partizanų vadovybe. To antrojo bendradarbio, kun. V. Taškūno, biografija paaiškina, kodėl tai buvo neatidėliotinai svarbu.

Šio kunigo biografijos datas ir įvykius atkurti gana sunku, nes po vysk. V. Borisevičiaus arešto 1946 m. vasario 5 d. ir po jo paties arešto 1950 m. iš Telšių vyskupijos kurijos buvo paimta jo asmens byla. Po ilgų paieškų rastas tarp įvairių raštų ir dokumentų juodraščių nedidelis vokas su užrašu: „Kun. V.K. Taškūno *Personalia*“. Tai, matyt, po kratų likusios kun. V. Taškūno asmens bylos liekanos: Aušros Vartų Švč. M. Marijos, Šv. Jono Kryžiaus – Mylinčios sielos maldos santrauka, dvi iškarpos iš „Darbininko“ laikraščio (deja, nėra datos ir metrikos; tikriausiai tai 1929 m., kai kun. V. Taškūnas iš Amerikos grįžo į Lietuvą). Toliau – vedamasis straipsnis „Vadą palydint“ ir paties kun. V. Taškūno laiškas, antrašte „Ačiū ir sudiev“; 1938 m. skolos grąžinimo pakvitavimas; du jo ir jo tėvo (?) krikšto metrikų išrašai (ant jo krikšto metrikų nuorašo paties kun. V. Taškūno ranka padarytas įrašas, kad metrikuose jo gimimo data yra įrašyta senuoju stiliumi, t.y. kovo 4 d., o iš tikrųjų tai buvo kovo 16 d. Šį įrašą pasirašė: kun. V. Taškūnas, Telšių klebonas). Greta Telšių parapijos bažnyčios antspaudas su Šv. Antano Paduviečio atvaizdu. Įsidėmėtina prieraišo data – Telšiai, 1946–II–1d., t.y. 4 dienos prieš vysk. V. Borisevičiaus areštą. Tame vokelyje yra taip pat du reikšmingi dokumentai (žr. 2 ir 3 priedus, p. 651, 652): „Alsėdžių internuotų žydų stovyklos komiteto 1941. VII.15 padėka Alsėdžių klebonui už pagalbą ir užtarimą žydų, sunkią jiems valandą“, pasirašytas rabino ir kt., taip pat 1949. XII. 3 alsėdiškio Prano Smilingio laiškas „Gerbiamam Klebonui Taškūnui“. Jame dėkojama apie 60 žmonių, išgelbėtų 1941 m., vardu, džiaugiamasi, kad grįžta gyventi į Alsėdžius. Šio voko dokumentus sulyginus su sovietinės spaudos metais užsienio lietuvių leidiniuose išspausdinta biografine medžiaga galima atkurti apytikslę kun. V. Taškūno biografiją.

Pirmoji kun. V. Taškūno biografija išspausdinta 1964 m. Bostono „Lietuvių enciklopedijoje“. Ją parašė kun. dr. Juozas Vaišnora, MIC. Remdamasis išeivijoje turėtais dokumentais ir savo vienuolijos, kuri pirmosios sovietų ir vokiečių nacių okupacijų metais aptarnavo Žemaičių Kalvarijos parapiją, brolių atsiminimais, kun. J. Vaišnora „Lietuvių enciklopedijai“ pateikia tokią informaciją.

Kunigas Vladas Taškūnas, gimęs 1884 III 16 Kuršėnuose – miręs 1956 VII 26 Laukuvoje, baigęs Šiauliuose 4 klases, įstojo į Žemaičių kunigų seminariją. Ją baigė neturėdamas kunigo šventimams reikiamų metų, todėl į ku-

nigus išventintas tik 1907 m. spalio 22 d. Giminių ir draugų kviečiamas nuvyko į JAV, kur iš pradžių dirbo Pensilvanijos valstijoje, paskui klebonavo Rokforde, nuo 1919 m. spalio 19 d. – Norvude. Čia jį seminarijos mokslo draugas kun. J.Švagždys ir kun. K.Urbanavičius įtraukė į žurnalistinį darbą. Kun. Taškūnas nagrinėjo socialinius ir darbininkų klausimus, remdamasis krikščioniška sociologija, paskelbta popiežių enciklikose. 1927–1929 m. jis buvo „Darbininko“ redaktorius. Be redagavimo ir parapinių darbų (Norvude pastatė naują kleboniją), uoliai veikė katalikų organizacijose: buvo ALRK federacijos ir LD sąjungos centro valdybų narys. 1929 m. gegužės 28 d. grįžęs į Lietuvą kurį laiką Telšiuose redagavo „Žemaičių prietelių“. Vėliau klebonavo Vėžaičiuose, Lieplaukėje, Alsėdžiuose. Vokiečių okupacijos metu priešinosi okupantų kėslams, ragino jaunimą nestoti į vokiečių kariuomenę, klebonijoje slėpė ir globojo vokiečių naikinamus žydus, o vieno parapijiečio, kuris pasinaudojo sušaudytų žydų turtu, viešai neįleido į bažnyčią. Vokiečių suimtas ir įkalintas Kauno kalėjime, iš kur turėjo būti išvežtas į Dachau koncentracijos stovyklą. Vysk. Borisevičiui pasirūpinus, paleistas su sąlyga, kad nebus paskirtas į parapiją, bet uždarytas į vienuolyną. Apsigyveno Žemaičių Kalvarijos marijonų vienuolyne. Antrą kartą rusams okupavus Lietuvą, paskirtas Telšių katedros klebonu. Okupantų išvežtas į Sibirą, po keletrių metų grįžo be sveikatos ir netrukus Laukuvoje mirė. Nors aukštųjų mokslų nebuvo ėjęs, tačiau buvo didelis eruditas, mokėjo keletą Vakarų Europos kalbų, sekė mokslinę literatūrą, turėjo vertingą biblioteką. Domėjosi naujaisiais filosofais, ypač Maritainu. Bendradarbiavo „Naujojoje romuvoje“ (Tado Ventos slapyvardžiu) ir „Tiesos kelyje“⁶⁴.

Šią J.Vaišnoros, MIC, informaciją pakartoja ir M.Raišupis 1972 m. knygoje „Dabarties kankiniai“⁶⁵, ir B.Kviklys 1987 m. knygos „Lietuvos bažnyčios“ šeštojo tomo priede⁶⁶.

Mons. Tadas Poška (1921–2001), remdamasis savo ir kitų atsiminimais, XX a. tikėjimo liudytojų – kankinių sąrašui pateikė tokį liudijimą apie kun. V.Taškūną.

„Kunigas Vladislovas Taškūnas gimė 1884.03.16.

Gavo kunigystės šventimus 1907.10.22.

Kurį laiką, kunigaudamas Amerikoje, dirbo spaudos baruose.

Paskutinės jo klebonavimo vietos buvo Lieplaukė ir Alsėdžiai (Telšių diecezijoje).

⁶⁴ J.Vaišnora, Taškūnas Vladas, *Lietuvių enciklopedija*, t. 30, p. 403–404.

⁶⁵ M.Raišupis, *Dabarties kankiniai*, Čikaga, 1972, p. 218.

⁶⁶ B.Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 6 (Priedas), Čikaga, 1987, p. 473.

Nuo 1950 m. pavasario – Alsėdžių altaristas.

Po mėnesio Alsėdžių klebonijoje areštuojamas ir išvežamas į Plungę, iš jos – į Vilnių, iš Vilniaus – į Sibirą.

Maždaug **penkerius ar septynerius metus kentėjęs lageryje**, išleidžiamas į laisvę ir čia, Lietuvoje, bažnytinės vyresnybės patvarkymu skiriamas Laukuvos altaristu.

Kai kunigas Vladislovas Taškūnas būdavo prašomas papasakoti koki prisiminimą iš lagerio laikų, jis nusišypsodavo ir nieko nesakydavo.

Mirė apie 1960 metus. Palaidotas Laukuvos kapinėse.

Paskutiniame jo valios pareiškime **jaučiamas kentėjimais pašvęstas dvasingumas**: jisai testamentu padarė tokį patvarkymą:

- 1) turiu būti palaidotas nedažytų lentų karste;
- 2) karsto galvūgalyje įrašyti šie žodžiai: „Teesie Tavo valia!“ – ir nieko daugiau;
- 3) mano kūnas su karstu turi būti padėtas bažnyčioje ne ant katafalio, bet ant neštuvų;
- 4) prie karsto turi degti ne daugiau kaip keturios žvakės;
- 5) laidojimo dieną tebūnie atlaikytos bent vienerios šv. Mišios su egzekvijomis;
- 6) laidotuvinėse palydose į bažnyčią ir į kapines tenebūna nešamos jokios vėliavos ar vainikai: dulkė esu ir dulkėmis turiu tapti;
- 7) ant mano kapo tenebūna pastatytas joks paminklas, nes jeigu nebūsiu palikęs atminimo žmonių širdyse, tai nieko man nepadės joks akmeninis, cementinis, metalinis ar medinis paminklas;
- 8) kas liks nuo šermenų, tebūna išdalinta neturtingiesiems.

Šie aštuoni testamentu straipsniai po kunigo Vladislovo arešto buvo rasti rašomojo stalo stalčiuje.

Jo kapas Laukuvos kapinėse ir šiandieną gausokai žmonių lankomas⁶⁷.

Šis liudijimas surašytas 1998 m. rugpjūčio 11 d. ir patvirtintas tuometinio Telšių vyskupo A. Vaičiaus.

Iš Telšių vyskupijos kurijoje rastų kun. V. Taškūno asmens bylos liekanų matyti, kad šios biografijos tenka patikslinti tik kai kurias datas, pirmiausia gimimo datą ir vietą: kun. V. Taškūnas, kaip matyti iš jo turėto ir koreguoto krikšto metrikų įrašo, gimė ne 1884 03 04, o 1884 03 16 ir ne Kuršėnuose, o Raudėnuose, Šiaulių apskrityje. Jo tėvas buvo kilęs iš Dūkšto, Zarasų (tada Novoaleksandrovsko) apskrities.

⁶⁷ Kun. Vladislovo Taškūno byla. XX a. kankinių – tikėjimo liudytojų bylų fondas, Lietuvos Vyskupų Konferencijos sekretoriato archyvas.

Gana sunku tiksliai nustatyti jo gyvenimo įvykių chronologiją vokiečių nacių ir antrosios sovietinės okupacijos metais. Gyvos liudytojų atminties teisšaugotos tik apytikslės datos ir kunigavimo, gyvenimo vietos: prasidėjęs vokiečių nacių okupacijai kun. V.Taškūnas buvo Alsėdžių klebonas (nuo 1938 iki 1943 06 10).

1941 m. jis gelbėjo vokiečių nacių įkalintus buvusius sovietinės okupacinės valdžios aktyvistus (dažniausiai suklaidintus mažaraščius kaimiečius) ir į getus suvarytus žydus. Ypač skausmingai jis išgyveno Kūčias, kai buvo sušaudyta dauguma Alsėdžių žydų. Tas žudynes jis tuoju pasmerkė Kalėdų ryto Mišiose, taip pat ir vėliau. Gelbėjo išlikusius žydus, siųsdamas į nuošalesnes savo parapijos ūkininkų sodybas. Už tokį priešinimąsi okupacinės valdžios politikai 1943 m. birželio 10 d.* nacių buvo suimtas, kalinamas Kauno kalėjime ir pasmerktas išvežti į Dachau koncentracijos stovyklą. Vysk. V.Borisevičiaus rūpesčiu išvežimas į Dachau koncentracijos stovyklą buvo pakeistas internavimu Žemaičių Kalvarijos marijonų vienuolyne. Čia gyvendamas kartu su marijonais organizavo išlikusių žydų slapstymą. 1944 m. vasarą bendravo su kelias savaites Žemaičių Kalvarijos marijonų vienuolyne gyvenusiu vyskupu Vincentu Borisevičiumi. Su juo ir marijonais aptardavo žydams ir jų gelbėtojams pavojingą situaciją traukiantis iš Lietuvos vokiečių nacių kariuomenei. Po šių pokalbių vysk. V.Borisevičius susitiko su besiformuojančio lietuvių partizaninio sąjūdžio vadovais ir prašė juos nepasiduoti besitraukiančių vokiečių provokacijoms prieš išgelbėtus žydus ir jų gelbėtojus. Po nacių pasitraukimo vysk. V.Borisevičius kun. V.Taškūną paskyrė Telšių klebonu, kuriuo jis išbuvo iki 1947 m. rudens, t.y. iki vysk. V.Borisevičiaus nužudymo. Vėliau kun. V.Taškūnas, kaip artimas vyskupo bendradarbis, turėjo pasitraukti iš Telšių klebono pareigų. 1949 m. rudenį grįžo kaip klebonas į Alsėdžius, o nuo 1950 06 16 buvo Alsėdžių altaristas. Kaip liudija nacių okupacijos metais jo išgelbėto nuo sušaudymo P.Smilingio laiškas, tas kun. V.Taškūno sugrįžimas į Alsėdžius nebuvo visų draugiškai sutiktas: kai kurie alsėdiškiai buvo priešiška nusiteikę nacių persekiotų žmonių gelbėjimo atžvilgiu. Sovietinė valdžia irgi buvo nepatenkinta kun. V.Taškūno grįžimu į Alsėdžius ir 1950 m. birželio 16 d. jį suėmė ir ištrėmė. Iš sovietinių lagerių jis grįžo 1955 m. vasario 11 d. Vysk. P.Maželis paskyrė jį Laukuvos altaristu. Mons. Stepono Brazdeikio liudijimu, kun. V.Taškūnas buvo paskirtas į sovietinės valdžios planuoto leisti katalikų žur-

* Šią datą privačioje informacijoje yra nurodęs A.Streikus, tyrinėjęs kun. V.Taškūno baudžiamąją bylą KGB archyve (LYA, f. K-1, ap. 58, b. P14927). Deja, po Seimo 2005 m. priimto naujojo Archyvų įstatymo Bažnyčios atstovams šio archyvo bylos nebeprieinamos.

nalo redakciją (mat, kaip minėjome, jis turėjo žurnalistinio darbo patirties). Tačiau išgirdęs sovietinės valdžios reikalavimus, kad žurnale turės būti aprašoma „puiki“ Bažnyčios padėtis sovietų valdomoje Lietuvoje, kun. V. Taškūnas pasakė, jog tai „būtų panašu, kad mes, kunigai, agituotume tikinčiuosius laikyti pragarą pačia geriausia vieta Dievą tikintiesiems“. Dėl to jis iš redakcijos darbuotojų sąrašo buvo išbrauktas. Vėliau žurnalo leidimo planas žlugo. Matyt, kun. V. Taškūnas būtų neišvengęs dar vieno arešto, tik jo mirtis 1956 m. liepos 26 d. tai sutrukdė.

Pravartu detaliau paanalizuoti kai kuriuos jo gyvenimo įvykius, ypač mėginant atsakyti į klausimą, kas paskatino šį kunigą nepaisyti didžiulės rizikos ir atsikirsti okupantams. 2002 m. Žemaičių akademijos ir Vilniaus dailės akademijos išleistoje monografijoje „Alsėdžiai“ yra išspausdinti Alsėdžių zakristijono Edvardo Šiaulio (g. 1916 m.) 1996 m. užrašyti tokie atsiminimai apie 1941 m. įvykius Alsėdžiuose.

„Užėjo 1941 m. karas. Tais metais Alsėdžiuose klebonu buvo kunigas Vladas Taškūnas. Jis klebonijoje buvo įsirengęs vėjinį elektros variklį, kuris gamino klebonijai apšviesti elektrą ir maitino elektra radijo aparatą. Klebonas mokėjo septynias užsienio kalbas: prancūzų, anglų, vokiečių, ispanų, lenkų, rusų, lotynų. Labai sekė politinius įvykius. Aš nuo 1941 m. vasario mėn. iki 1944 m. pavasario buvau Alsėdžių bažnyčios zakristijonu. Klebonas manimi labai pasitikėjo ir mylėjo mane.

1941 m. birželio 22-osios rytą atėjau į bažnyčią. Pamatęs mane, klebonas atėjo į bažnyčią kažkoks susijaudinęs ir man sako: „Edvardai, šį rytą prasidėjo vokiečių ir rusų karas!“.

Aš sakau: „Klebonėli, negali būti! Pažiūrėkit į pakalnę, į špitolę. Juk ten rusų kareivis linksmai groja armonika!“

Bet mums besišnekant iš Telšių pusės atvažiuoja kariškas viliukas, iš jo išlipa kariškis, kažką jiems pasako, ir tuoj įguloj prasidėjo sumaištis: kilo triukšmas, per langus pradėjo mėtyti lovų čiužinius, kuprines, kitus daiktus, ginklus, ir visa miestelio karinė įgula išrūko Telšių kryptimi. Miestelis liko be valdžios.

Praėjus keletui valandų, į bažnyčią pradėjo rinktis žmonės. Klebonas liepė žmonėms eiti lauk iš bažnyčios į šventorių, kad kartais nesprogdintų ir nepadegtų bažnyčios, nes situacija buvo neaiški. Bažnyčioje likome tik trys su klebonu V. Taškūnu. Jis atlaikė šv. Mišias už parapiją tuščioje bažnyčioje. Žmonės tuo metu buvo šventoriuje, jautėsi labai sunerimę, su baime, nes nežinojo, kas bus toliau. Pirmoji karo diena praėjo ramiai. Fronto prie Alsėdžių nebuvo.

Pirmadienio rytą pasirodė pirmieji vokiečių motociklininkai – žvalgai. Aš prie pašto pamačiau juos atvažiuojant. Jie paklausė, ar nėra čia kur užsiliikusios tarybinės kariuomenės. Kiek sugebėjau, atsakiau, kad jie išvažiavo. Tada jie nuvažiavo Telšių kryptimi. Antradienį atsirado keli vietiniai žmonės, kurie užsirišę baltus raiščius pradėjo ieškoti buvusių valdžios atstovų. Juos pradėjo vežti į vietos daboklę, kuri buvo pakalnėje priešais šventorių. Tą dieną, kai laidojome iš Rainių miškelio atvežtus nukankintus tris alsėdiškius: K.Kusą, Milių ir Bubele, buvusius daboklėje tarybinius aktyvistus išvarė į gatvę, kad pasižiūrėtų komunistų valdžios teroro aukų. Suimtieji iš baimės suklupo ant kelių, iškėlė rankas, pradėjo verkti ir šaukti pasigailėjimo. Buvo skaudu žiūrėti ir į vežamus kankinių karstus, ir į išsigandusius mūsų aktyvistus – paprastus vargšus žmonelius.

Suimtųjų galėjo būti apie 10–15. Tarp jų buvo alsėdiškiai Krasauskas Leonas su žmona (jis buvo mažaraštis, Alsėdžių apylinkės pirmininkas), Apolinaras Jukavičius ir kiti.

Rainių kankinius palaidojo bendrame kape Alsėdžių kapinėse. Yra paminklas. Buvo minios žmonių, daug kunigų. Tuoju po kankinių laidotuvių klebonas Taškūnas pirmiausia bažnyčioje ir per pačias laidotuves kalbėjo gausiai susirinkusiems žmonėms apie Kristaus paskelbtą Meilės įstatymą, kad vienas iš pačių didžiausių Dievo įsakymų yra „Nežudyk!“ Kad niekam nėra duota teisė atimti kito žmogaus gyvybę. Žmogus yra klystantis. Kaip Dievas atleidžia žmonėms jų kaltes, taip ir mes turime atleisti vienas kitam.

Tuoju pat klebonas Taškūnas pradėjo eiti pas naujai besikuriančios vietinės valdžios atstovus (Darbutas, gerai mokėjęs vokiškai) ir kitus, įrodinėjo, kad šitie suimtieji žmoneliai yra mažaraščiai, nenusimanydami arba per prievartą buvo įtraukti į menkai atsakingą darbą tarybinėje įstaigoje, kad visi kaltesnieji pasitraukė su sovietine kariuomene į Rytus. Norėdamas, kad praeitų pirmasis įkarštis, prašė, kad suimtiesiems leistų dienomis dirbti klebonijos ūkyje lauko darbus. Sakė: „Jums nereiks jų maitinti“. Ir taip klebonas didelių pastangų dėka pasiekė, kad visi Alsėdžių miestelio ir jo apylinkių buvę sovietiniai aktyvistai būtų paleisti – niekas nebuvo nužudytas. Daboklė greitai ištuštėjo.

Nežinau kodėl, labiausiai žydų tautybės žmonių nemėgo Alsėdžių miestelio kalvis Baltiejus. Tai buvo nestambaus kūno sudėjimo vyras, vedęs, turėjo bene tris vaikus, gyveno Telšių gatvėje, turėjo savo namelį, kalvę. Prie jo prisidėjo Lydymų k. gyventojas Abraitis, miestelio policininkas Stembra, miestelio Gegrėnų gatvėje gyvenantis kažkoks nevykėlis Ruvelis. Žydus suvarė į sinagogą. Vėliau vyrus atskyrė nuo šeimų ir kažkur išvežė. Liko nesu-

imta tiktai Faktorų šeima, nes ūkininkai prašė, kad leistų jiems duotus avi-kailius baigti išdirbti. Anksčiau minėtieji žmonės alsėdiškių žydų moteris sušaudė 1941 12 24 prie trečiojo klebonijos pušynėlio.

Klebonas Taškūnas dėjo didžiules pastangas, kad išgelbėtų Alsėdžių žydus. Jis nuolat ėjo ir ėjo į valdžios įstaigas, prašydamas, įkalbinėdamas, aiškindamas, kad Alsėdžių žydai niekam nėra nusikaltę, kad yra ramūs, taikingi žmonės, į politiką nesikiša, kad nevalia nė vieno žmogaus, o juo labiau be teismo žudyti. Tačiau prašymų ir protestų okupantai ir jų pakalikai neklausė. Pradėjo ruošti žydų moterų ir vaikų likvidavimui. Ėmė kasti didelę duobę prie klebonijos trečiojo pušynėlio, kuris yra maždaug už pusės kilometro nuo klebonijos. Tada klebonas bėgo į policiją ar kur kitur, kad nešaudytų jų nors Alsėdžių parapijoje, nors ne klebono žemėje. Tada Baltieji klebonui žiauriai atkirto: „Jeigu tau negerai, kad sušaudysime prie pušyno, tai visus žydus atvešime prie klebonijos ir sušaudysime prie tavo langu!“ Klebonas grįžo užverktomis akimis namo.

Išaušo 1941 m. gruodžio 24-oji. Šventoji Kūčių diena. Šv. Kalėdų išvakarės. Taikos ir Ramybės šventė. Vietiniai niekšai šią dieną pasirinko nekaltų žmonių – moterų ir vaikų – žudynėms. Apie vidurdienį pasklido gandas, kad šiandien ves šaudyti žydus. Aš atėjau į kleboniją. Klebonas, jo šeimininkė Stasė Vaičiulytė ir aš išėjome iš klebonijos verandos ir atsistojo ant laiptinio akmens. Staiga pasigirdo šautuvų salvės. Šūviai tratėjo kokį pusvalandį. Oras buvo labai ramus, sniego laukuose, atrodo, nebuvo. Tarp šūvių papliūpų – širdį veriantys moterų ir vaikų klyksmai. Iš klebono akių pasipylė ašaros. Jis nebandė jų slėpti. Jis lingavo galvą ir kalbėjo: „O žvėrys, žvėrys!“ Verkėme ir mes abu su Stase Vaičiulyte.

Žmonės pasakojo, kad kažkas iš vietinių paauglių buvo pasislėpęs toliau miškelyje ir stebėjo žudynes. Jie matė, kad Baltieji vieną 3–4 metų vaikėlį, dar gyvą, daužė į medžio kamieną.

Kitą dieną mes, keli kaimynai, nuėjome pažiūrėti žudynių vietos. Rado me duobę užkastą. Prie pat miško. Ant kelių pušų kamienų dar draikėsi moterų plaukų.

Gruodžio 25-osios rytą 8 val. aš zakristijoje rengiau kleboną Taškūną Bernelių Mišioms. Tuo tarpu į zakristiją įėjo Baltieji, kuris vakarykščiai šaudė moteris ir vaikus, ir ramiu tonu, lyg nieko nebūtų atsitikę, sako: „Klebone, noriu atlikti išpažintį!“ Klebonas trenkė koja į grindis, visas paraudo ir smarkiai sušuko: „Žmogžudy, lauk iš bažnyčios! Tavo rankos kruvinos! Tau atleisti neturi teisės net vyskupas!“ Baltieji nieko nepasakęs išėjo. Tada klebonas graudžiai apsiverkė, kiek apsiramino ir išėjo laikyti Mišių.

Klebonas pamoksle apie tai kalbėjo žmonėms. Pasišaukė iš kažkur žydėlkaitę, apie 20 metų, kurią vadinome Ona. Ji neva buvo šeimininkės giminitė.

Baltiejus kleboną įskundė vokiečiams. Jį areštavo, vėliau iškėlė į Lauskodę (Lauko Sodą)⁶⁸.

Šią kun. V. Taškūno buvusio zakristijono informaciją, užrašytą 1996 m., patvirtina ir Kanadoje, Pembroke, 1977 01 18 rašytas kun. V. Taškūno šeimininkės brolio Stasio Vaičiulio laiškas „Draugo“ redakcijai apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje. Šis laiškas iš Domo Jasaičio (†1977) archyvo paskelbtas 2001 m. D. Kuodytės ir R. Stankevičiaus sudarytoje šaltinių publikacijoje „Išgelbėję pasaulį. Žydų gelbėjimas Lietuvoje“. Laiške S. Vaičiulis rašo:

„Buvo prašoma per laikraštį „Draugas“ pranešti, kas gelbėjo nuo nacių žydus Lietuvoje. Kiek aš atsimenu, gelbėjo šie asmenys: 1) mano brolis Vladas Vaičiulis, gyv. kaime prie Plungės, augino krikštytą žydaite vardu Janė, 3 metų amž[iaus]. Be tos, laikė antrą mergaitę žydaite, kuri pas jį buvo neva kaip tarnaitė. Janės motina žydė gyveno Alsėdžiuose pas lietuv[ių] daktarą kaip tarnaitė. Alsėdžių klebonas kunigas Taškūnas (rodos, yra buv. laikr[aščio] „Draugas“ redaktorius Amerikoje) apkrikštijo kelias dešimtis žydų jaunimo ir išdalino po kaimus katalikams ūkininkams. Pas tą patį kleboną buvo slepiama žydų rabino žmona, kuri aprimus žudynėms pati išvažiavo savo noru į žydų getą. Man tą visa pasakojo sesuo St. Vaičiulytė, kuri tarnavo pas kleboną Taškūną. <...>

Plungėje per Šv. Jono atlaidus tūkstantinei miniai kunigas sakė pamokslą ir pasakė: „Lai būna prakeiktas tas, kuris žudė žydus, ne tiktai jis, ir ta motina, kuri tokius pagimdė“⁶⁹.

Be šių dviejų liudijimų – atsiminimų, pateikiame Alsėdžių rabino ir kitų Alsėdžių internuotų žydų 1941 m. liepos 15 d. padėkos laišką kun. V. Taškūnui (žr. 2 priedą, p. 651):

„Alsėdžiai, 1941 m. VII mėn. 15 d.

Didžiai Gerbiamas Kunige Klebone!

Alsėdžių žydų bendruomenė, jausdamasi labai įsipareigojusi Tamstai taipogi užstojusiam ją savo autoritetingu žodžiu negirdėto žiaurumo niekuo

⁶⁸ E. Šiaulys, Atsiminimai. 1941 m. Alsėdžiuose, *Alsėdžiai*, sud. A. Butrimas, L. Griciūtė, Vilnius, 2002, p. 286–290.

⁶⁹ Stasio Vaičiulio laiškas apie žydų gelbėjimą Žemaitijoje (1977 01 18), *Išgelbėję pasaulį. Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)*, sud. D. Kuodytė, R. Stankevičius, Vilnius, 2001, p. 272–273.

nekaltų kankinių laidotuvių metu, kada grėsė pavojus, kad vienas neteisīgumas būtų atkeršytas dar didesniu kitu neteisīgumu, išreiškia savo gilią padėką Tamstai, kuriame ji mato aukščiau kasdieninės buities audrų ant ne-kintamų amžinų religinių pamatų stovinčią kilnią moralinę jėgą, kartu tikė-damasi ir ateityje galėsianti savo geriausias viltis sieti su Tamstos asmenybe ir kitais širdingai tikinčiaisiais vardan Viešpaties Dievo, atjaučiančio visus kenčiančiuosius ir tūkstanteriopai atpildančio visas labdarybes.

Šią rimtą istorijos akimirką, kai visos žmonijos ateitis stovi kryžkelėje, mes, jausdamiesi sujungti su visais tikinčiaisiais, teturime vieną didelį troš-kimą: kad visi tikintieji žinotų, jog ir mes klaupiamės prieš Visagalį, melda-miesi, kad Jo pagalba žmonijai po ilgų paklydimų pavyktų vėl atpažinti am-žinąjį gyvenimo turinį, kuris apsireiškia darbe ir maldoje.

Reikšdami Tamstai savo gilią pagarbą, rašomės

Rabinas: (parašas)

Alsėdžių internuotų žydų stovyklos komitetas: (du parašai)⁷⁰.

Susipažinę su tokiais dokumentiniais liudijimais, galime klausti, kas ša-lia giliai išmąstyto Evangelijos mokymo konkrečioje 1941–1944 m. situacijoje paskatino kun. V.Taškūną, taip pat anksčiau minėtus kunigus marijonus V.Polonskį, K.Kačergių ir kitus, rizikuojant laisve ir gyvybe, gelbėti nacių ir jų kolaborantų naikinamus žmones? Turbūt nesuklysimė – tiesioginiai Tel-šių vyskupų J.Staugaičio ir V.Borisevičiaus paraginimai ir jų pavyzdys. 1941 m. liepos 12 d. Telšių vyskupo J.Staugaičio ganytojiškajame laiške vys-kupijos tikintiesiems skaitome: „Taip pat nepamirškime, kad kiekvienas žmogus, ar savasis ar svetimas, prietelius ar neprietelius, yra to paties Dievo vaikas, vadinasi, mūsų brolis. Jei jis kenčia, mūsų pareiga kuo galime jam padėti. Suprantamas dalykas, kad pasaulis negali būti tvarkomas viena mei-le, reikia ir teisingumo. Jei kas daro ar yra daręs pikta, turi būti sutrukdytas ir nubaustas. Bet tai padarys tam tikri viešosios valdžios organai. Dieve, jus saugok nuo keršto ir sauvaliavimo“⁷¹.

Po pirmo įkalinimo 1945 m. gruodžio 18–24 d. vysk. V.Borisevičius laišk-e „Piliečiui NKGB generolui Vilniuje“ aprašo, kaip konkrečiai jo ir vysk. J.Staugaičio pagalba buvo teikiama nacių persekiojamiems asmenims:

⁷⁰ Alsėdžių rabino ir kt. 1941 07 15 laiškas kun. V.Taškūnui, *Kun. V.Taškūno asmens by-la, Telšių vyskupijos kurijos archyvas*.

⁷¹ Vysk. J.Staugaičio ganytojiškasis laiškas Telšių vyskupijos tikintiesiems (1941 07 12), LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 63, l. 16.

„<...> bet kokie pogromai ir neapykanta nesuderinami ne tik su mano asmeniniu charakteriu, bet visų pirma katalikų vyskupo padėtimi. Apie mano pagalbą idėjiniu atžvilgiu skirtingiems žmonėms liudija tokie faktai: išgelbėjau žydaite, Telšių gydytojo dukterį; pamaitinau į nelaisvę patekusius rusų kareivius; daviau maisto ir tarybiniams piliečiams, kuriuos į Lietuvą atvežė vokiečiai. Su dabar jau mirusiu vyskupu [J.Staugaičiu] siūsdavome kunigus tarpininkauti, kad nebūtų šaudomi komunistai, iš kurių pavyko išgelbėti 5 žmones: Žutautą, Abramovičių ir kt. Aš pats prašiau, kad iš koncentracijos stovyklos būtų paleista Telšiuose gyvenusi Šaikūnų šeima. Kartu su kitais Lietuvos vyskupais vokiečių valdžiai įteikėme memorandumą, kad nebūtų žudomi žydai“⁷².

1946 08 28 Lietuvos TSR MVD karo tribunolo teismo posėdyje vysk. V.Borisevičius į advokato klausimą atsakė: „Vokiečių okupacijos metais savo pamoksluose aš pasisakiau prieš žydų tautybės piliečių žudymą, taip pažeisdamas vokiečių valdžios įstatymus“⁷³.

Ganytojų žodis ir pavyzdys buvo gairės, pagal kurias savo veiklą sunkių išbandymų metais rikiavo ir jų pagalbininkai parapijų kunigai, ypač kaimų parapijų, kur pas parapijiečius nuošalesnėse pamiškių sodybose gelbėjamuosius lengviau buvo paslėpti nuo pašalinių akių.

Tačiau bet kokia ganytojų iniciatyva įtaigojant tiek kunigus, tiek tikinčiuosius padėti nacių žudomiems žydams ir kitiems, visiems kartu vadinantiems tarybiniais piliečiais, nesenų laikų sovietinės istoriografijos buvo kategoriškai neigiama, kuriama falsifikuota istorija, leidžiami KGB iniciatyva tendencingai parašyti atsiminimai ar tendencingai surinkta dokumentinė medžiaga. To akivaizdus pavyzdys yra Žemaičių Kalvarijos parapijoje slėptų ir išgelbėtų žydų istorija, perteikta sovietmečiu S.Binkienės sudarytoje (matyt, ne be KGB vadovavimo) ir 1967 m. išleistoje knygoje „Ir be ginklo kariai...“ Joje bibliografo Š.Kurliandčiko straipsnis „Juozo Striaupio žygdarbis“ aiškiai prieštarauja šiandien turimai dokumentinei medžiagai. Ten pateikta žydų gelbėjimo Žemaičių Kalvarijos apylinkėse versija gana greit ir pagrįstai suabejojo išeivijoje gyvenę iš Žemaičių Kalvarijos kilę tyrinėtojai. Kaip jau esame citavę iš kun. V.Polonskio tardymo protokolo, sovietinis tardytojas užrašė tardomojo pasakojimą: „Kai 1942 m. priėmiau Žemaičių Kalvarijos parapiją iš buvusio klebono kunigo Kačergiaus, jis man kaip didelę paslaptį perdavė kelis bažnyčioje slepiamus žydų tautybės asmenis. Būtent bažnyčioje buvo slepiami daktaras Blatas <...>, daktaras Sauchatas <...>,”

⁷² Lietuvos vyskupai kankiniai..., p. 761.

⁷³ Ten pat, p. 177.

daktaras Kaplanas ir jauna mergina, vaistinės farmacininkė, jos pavardės neprisimenu <...> Išvardytuosius asmenis aš kiek laiko slėpiau bažnyčioje, paskui savo klebonijoje, trejus metus teikiau maisto produktus“⁷⁴.

Sovietiniam teismui buvo pateiktas trijų išgelbėtų Telšių žydų 1946 08 09 datuotas raštiškas liudijimas: „Mes, žemiau pasirašę gydytojai: Blatas Mauša Aronas, Blatienė Mirijam ir Kaplanas Dovydas, gyvenantys Telšiuose, liudijame:

1. Po to, kai Telšiuose buvo sunaikintas žydų getas*, Telšių vyskupas Borisevičius priglaudė ir slėpė pabėgusias žydų moteris.

2. Telšių vyskupas Borisevičius rėmė žydus, kurie slapstėsi Telšių apskrities kaimuose ir pas kai kuriuos parapijų kunigus.

3. Telšių vyskupas Borisevičius 1944 m. liepos mėn. padėjo išlaisvinti iš Telšių kalėjimo mūsų 4 metų dukterį ir taip ją išgelbėjo nuo mirties“⁷⁵.

Yra visų trijų gydytojų parašai ir antspaudai. Visų šių trijų gydytojų pavardės išvardytos kun. V. Polonskio tardymo protokole tarp tų, kurie iki 1942 m. jau buvo slepiami Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje ir marijonų vienuolyne.

Š. Kurliandčikas S. Binkienės sudarytoje knygoje visų šių žmonių išgelbėjimą priskiria Juozui Striaupiiui⁷⁶.

Ir pats J. Striaupis, matyt, KGB instruktuojamas, laiškuose Izidoriui Valančiui bandė tvirtinti, kad jis vienas visus tuos žydus iš geto išvežęs ir išslapstęs. Pats I. Valančius pažinojo tiek J. Striaupį (kitur rašoma Straupis), tiek Juozą Kerpauską – Žemaičių Kalvarijos parapijos tarpukario ir karo metu ūkininkus, pas kuriuos buvo slepiami iš Telšių ir Alsėdžių getų išvežti žydų tautybės žmonės. I. Valančius laiške Domui Jasaičiui (1969 10 24) taip juos apibūdina:

„Juozas Striaupis: stambus Šarnelės kaimo ūkininkas, artimas klebonijos žmogus, nuoširdus vietos ūkininkų smulkaus kredito draugijos narys ir keletą metų buvęs jos aktyvus Tarybos narys. Man toje kredito draugijoje teko tarnauti 17 metų iki antrosios bolševikų okupacijos ir iš jos pasitraukiau į Vakarus. Man jis iš arčiau gerai pažįstamas, esu daug kartų pas jį ūkyje buvęs svečiuose. Žinojau, kad turi pagrindyje žydiško kraujo žmonių, bet skaičiau nežinojau.

Kartą žiemos metu vieną sekmadienį suskambo įstaigoje telefonas, ragelyje pasigirsta nepažįstamas moters balsas, kuris įsakytinai pasakė: „Nu-

⁷⁴ V. Aliulis, Nukentėjęs už pagalbą., p. 734–736.

* Telšių žydų getas likviduotas 1941 12 23.

⁷⁵ *Lietuvos vyskupai kankiniai.*, p. 180–181; V. Spengla, *Atlikę pareigą.*, p. 34–35.

⁷⁶ Š. Kurliandčikas, Juozo Striaupio žygdarbis., p. 94–101.

eik pas Striaupį ir pasakyk, kad antradienį atvažiuosime“. Nors buvo labai šaltas oras ir keliai užpustyti, negaišdamas nuėjau ir pasakiau, kad antradienį atvažiuos man nežinomų svečių. Po kurio laiko paaiškėjo, kad buvo iš Alsėdžių nuovados policijos pranešimas. Antradienio rytui išaušus, savininkai iš namų pasitraukė, o apie pietus atvažiavo 2 policininkai, padarė „nuodugnią“ kratą, pasiteiravo tarnautojų, bet žydų „nesurado“. Po šios „kratos“ kaime aprimo įtarimai.<...>

Pirmuosiuose laiškuose kalbėjo, kad tik jo vieno dėka yra 23 žydiško kraujo išgelbėti žmonės, niekas jam nepadėjo ir niekas netarpininkavo: jis vienas slėpė, vienas maitino ir vienas ruošė slėptuves. Pasiskaičius šitą S.Binkienės brošiūrą, peršasi mintys, kad J.Striaupis darė „stebuklus“. Nuo jo ūkio iki Telšių yra apie 30 kilometrų. Jis vienas be tarpininkų nakties metu Telšiuose, gatvėje, susitiko dr. Kaplaną, kame užsimezgė pažintis ir [jis] vienas be jokios pašalinės paramos iš geto išvedė ne vieną kitą, bet keliolika nežinomų ir nepažįstamų žmonių. Aš nesivaržydamas, bet įkyriai jo teiravaus ir prašiau, kad parašytų, kas jam talkininkavo ir kieno prašomas tą darbą atliko. Į tokius mano laiškus man nebeatsakė ir tarp mūsų nutrūko ryšiai. Iš spaudos sužinojęs, kad Tamsta ruošiesi surinkti žinias apie žydų gelbėtojus ir paskelbti pasauliui, kaip žydai buvo vokiečių okupacijos metu gelbėjami, vėl pradėjau susirašinėti ir man pasisėkė jį įtikinti. Striaupis savo paskutiniame laiške jau prakalbėjo, kad gelbėjimo darbas buvo organizuotai, apgalvotai daromas. Šis jo pastarasis laiškas atidengia visas jo išgalvotas paslaptis“⁷⁷.

Kitaip, daug šviesesnėmis, patikimesnėmis spalvomis piešia I.Valančius Juozą Kerpauską, ypač jo pokarinę biografijos dalį:

„Šis tas ir apie J.Kerpauską. Jis – J.Striaupio artimas kaimynas, taip pat stambus ūkininkas ir senesnio amžiaus žmogus. Ūkininkauja be samdinių, jo sodyba prie nuosavo didelio miško. Turi gausią šeimą (8). Žmogus 1905 m. baigė Palangos progimnaziją ir apie dvejus metus mokėsi Kaune, tėvui susirgus, grįžęs į tėviškę ir čia pradėjęs ūkininkauti. Kilus pasauliniam karui, atsidūręs karo lauke ir apie 7 metus išbuvęs nelaisvėje Austrijoje. Sugrįžęs į tėvynę, negaišdamas vedęs. Jo sodyba senesnių laikų stilium, primenantį žilos senovės laikus. Pas jį per visą vokiečių okupaciją pogrindyje išbuvo 16 žydiškos kilmės žmonių ir per tą laiką būta 2 gimdymų. Pirmas gimdymas buvęs netrukus po įsikūrimo, o antrasis – jau po metų. Atrodo, kad žydų gyvenimas yra buvęs pakenčiamas, kad ryžosi gimdyti nepai-

⁷⁷ *Išgelbėję pasaulį...*, p. 269–271.

sant esamų aplinkybių. Buvo aktyvus bendruomenininkas, drauge su klebonu kun. P.Pukiu suorganizavo Ūkininkų smulkaus kredito draugijos bankelį ir pirmininkavo apie 10 metų, buvo ir pieninės valdybos nariu – kasininku, be to, aktyvus savivaldybininkas, kame pasižymėjo savo taktika ir darbštumu. Buvo ir tebėra tikinčiųjų tarpe ir nesidangstė visokiomis priedangomis. Okupantai apdovanojo koku tai medaliu kaipo gausios šeimos tėvą ir sykiu žmoną. Vis dėlto teko ir jo šeimai 7,5 metų pagyventi Sibiro taigose. Grįžus iš ano krašto, pripažintas pensininku ir gauna pensijos kiekvienas po 12 rublių; [jiems] leista gyventi savo buvusios sodybos ribose.

Autorė S.Binkienė [knygoje] „Ir be ginklo kariai“, atrodo, dėl neapsižiūrėjimo ar dėl kitokių priežasčių padaugino J.Striaupį „papuošti“ visokių nuopelnų požymiais savo rašinyje apie žydų globėjus, o apie J.K. tik prabėgomis teprisimenama. J.Striaupis liko namuose be kelionės į Rytus, dabar jis turi nuosavą namą Telšiuose, turi įsiruosęs gėlininkystę ir iš to amato verčiasi visai padoriai“⁷⁸.

J.Striaupis ir J.Kerpauskas – ūkininkai, artimai bendravę su kunigais. J.Striaupis apibūdinamas kaip artimas klebonijos (t.y. Žemaičių Kalvarijos klebonijos – marijonų) žmogus. Vargu ar jis galėjo imtis žydų gelbėjimo akcijos nepasitaręs su Žemaičių Kalvarijos kunigais – marijonais. O kaip paašėkėjo iš Ž.Kalvarijos klebono V.Polonskio tardymo protokolo (žr. p. 613), tie žmonės, kuriuos J.Striaupis sakėsi vienas pats iš Telšių geto išvežęs tiesiai į savo sodybą, pirmiausia mažiausiai metus buvo slapstyti Kalvarijos bažnyčioje ir vienuolyne klebonų – iš pradžių kun. Klemenso Kačergiaus, MIC, o po to kun. Vladislovo Polonskio, MIC. Taigi peršasi išvada, kad iš geto ir iš Telšių tų gydytojų išvežimas buvo suplanuotas ir parengtas Telšių ir Žemaičių Kalvarijos dvasininkų. J.Striaupis ir J.Kerpauskas tikriausiai buvo pasitelkti į pagalbą. Pirmiausia iš geto išvežtieji buvo slepiami Ž.Kalvarijos bažnyčioje ir vienuolyne (moterys – pas seseris kazimierietes). Kai prasidėjo įtarinėjimai, kad šiose vietose buvo slepiami žydai (t.y. į vokiečių nacių okupacijos pabaigą), slepiamieji buvo išvežti į tų dviejų ūkininkų sodybas. Pas Striaupį – 10, o pas Kerpauską – 16. Kai ir ten pasidarė neramu, gelbstimieji buvo perkelti toliau – į Platelių ir Alsėdžių parapijas pas patikimus kaimiečius, kur ir sulaukė vokiečių okupacijos pabaigos. Iš užuominų paskutiniaime J.Striaupio laiške (1969 09 22) I.Valančiui matyti, kad šiems dviem ūkininkams šioje pavojingoje žydų gelbėjimo misijoje Telšiuose padėdavo vyskupas (įsidėmėtina, kad J.Striaupis neįvardija vysk. V.Borisevičiaus pavar-

⁷⁸ Ten pat, p. 271–272.

dės), o Ž.Kalvarijoje – kun. Vl.Taškūnas ir kunigai marijonai. Toks įtikimiausias įvykių scenarijus. O dabar pabandykime šį scenarijų sugretinti su KGB instruktorių „koreguota“ informacija J.Striaupio laiškuose, kur tarp eilučių prasprūsta ir autentiški tikrovės elementai. Ypač kai JAV gyvenantis korespondentas tos autentiškos tiesos atkakliai siekia.

1967 07 24. Iš J.Striaupio laiško Izidoriui Valančiui:

„Prieš porą savaitių buvau nuvažiavęs į Šarnelę aplankyti savo gero draugo ir buvusio kaimyno J.Kerpausko. 78 metų našta gerokai jam pečius prispaudė, gerokai susenęs ir nekokia sveikata nusiskundžia, bet šiaip sau žvalus ir mėgstas pajuokauti.

Seniai mes su juo bebuvo susitikę, užtai buvo labai malonu su juo pasikalbėti, pasidalyti praeities įspūdžiais. Be visko, prisiminėme ir Jus, gerbiamas Izidoriau, geru žodžiu. Parodė jis Jūsų paskutinius tris laiškus rašytus, perskaičiau. Jūsų laišakai man labai patiko, iš jų sprendžiu, kad Jūs gerbiate savo Tėvynę ir norite padėti apginti savo tautiečių garbę, kurią vokiečių okupacijos metais kai kurie lietuviai vokiečių pakalikai buvo nužeminę. Jūs savo laiške klausėte Kerpausko, kaip ir koku būdu tie 16 žydų pakliuvo pas jį. Kad Jums būtų aišku, aš siunčiu pažymėjimo nuorašą, kurį man davė karinis dalinys už išgelbėjimą 26 žydų; iš tų 26 – 16 teko įpiršti J.Kerpauskui.

Turėtų greitai išeiti iš spaudos knyga, ten bus daug aprašyta apie nukentėjusius vokiečių okupacijos metais ir tuos, kas padėjo nukentėjusiems išsigelbėti. Ten bus daug asmenų ir Jums pažįstamų, nemažai ten bus ir apie mane rašyta. Kiek aš suprantu iš Jūsų laiško, šitokia medžiaga Jums pravartu leidžiamai enciklopedijai. Jeigu Jums tokia knyga būtų reikalinga, parašykite, aš Jums atsiųsiu“⁷⁹.

1967 11 19. Iš J.Striaupio laiško I.Valančiui:

„Mūsų spaudoje visai kitaip nupiešia Jūsų gyvenimą. Taip pat ir Jūsų spauda juodžiau nupiešia Tarybų Sąjungos gyvenimą, kaip kad iš tikrųjų yra. Pas mus daug kas pasikeitė į gerąją pusę, bet daug dar galėtų būti geriau. Atleiskite, kad aš jau nukrypau nuo Jums reikalingos temos.

Dabar turiu Jums pasakyti, kodėl aš taip ilgai neatsakiau į Jūsų laiškus. Reikalas toks, kad vis nesulaukiau šitos žadėtosios knygos. Man gerai pažįstamas žydų tautybės pil. Dr.Kurliandčikas, kuris yra daug prisidėjęs prie minėtos knygos išleidimo, man daug vis melavo, vis parašydavo ir sakydavo, kad jau knyga yra baigiama, paskiau vėl parašė, kad spalio pirmosiomis dienomis išleis; taip ir laukiau iki šiai dienai, nenorėjau nei rašyti, kad nega-

⁷⁹ Ten pat, p. 252–253.

liu pasiųsti prižadėtosios knygos. Dabar tik prieš trejetą dienų gavau, perskaičiau ir siunčiu Jums. Knygos pavadinimas „Ir be ginklo kariai“. Šitoje knygoje Jūs rasit daug Jums reikalingos medžiagos“⁸⁰.

Šis pasąžas labai ryškiai liudija, kad J.Striaupis KGB instruktorių buvo verčiamas pateikti savo korespondentui tik oficialią, t.y. falsifikuotą informaciją, surašytą oficialiai sovietų okupuotoje Lietuvoje išleistoje knygoje. Grįžtame prie to paties laiško. J.Striaupis rašo apie save:

„Iš Alsėdžių geto iš karto aš išvežiau 16 žydų, visą Faktorių šeimą: seniai, tėvai, sūnai su marčiomis ir vaikais, žentas I.Fiškinas (Rebinas I.V.) ir dar svetimas berniukas, mes vadindavome jį Petriuku. Vėliau iš Telšių geto dar atvežiau Faktorių senio seserį su dukra Ritoviene, jos dabar gyvena Izraelyje. Dar per kelis kartus iš Telšių geto išvežiau daktarus Blatus, Blatienės motiną Todesienę, daktarą Kaplaną, jo seserį ir dar vieną mergaitę. Išėjus į laisvę Kaplanas ją paėmė už žmoną. Jų visa kompanija 6 žmonių gyveno pas mus. Kaip jie gyveno, sunku aprašyti viską smulkiai, galėtų [kas] romaną surašyti arba puikų vaidinimą, nuo kurio kiekvienas žiūrovas nesulaikytų ašarų. Gyvenom kas valandą didžiausioje baimėje, nes kiekvienas išdavimas grėsė mirtimi visai šeimai. <...> gyveno samdiniai, reikėjo daryti taip, kad jie nesuprastų. Reikėjo jiems išvirti valgyti, laikas nuo laiko apiplauti baltinius, išmatas naktį turėdavau išnešti pilniausią kibirą ir tas visas išmatas reikėjo paslėpti, kad niekas nerastų ir nepastebėtų. Kiek slėptuvių tekdavų iškasti! Ir viskas nakties metu, o iškastosios žemės reikėjo paslėpti taip, kad niekas nerastų ir nereikalinga akis nematyti. Miške kai kasdavome, tai žemes supildavom prie šlaito ir užmaskuodavom, apsodindami eglėmis, kadugiais ir kiminiais pridengdavom. Kad ir saugūs buvome, bet laikui bėgant išriptodavo, tada reikėjo keisti vietą ir vežti kitur, o ypatingai labai sunku buvo su mažais vaikais, jie savo veiksmais galėjo išduoti visus. Daktarė Blatienė gimdė pas mus vištininke slėptuvė, kur buvo sugrūsti 6 žmonės, kur tik tegalėjo sugulti po <...> Įsivaizduok tokiose patalpose gimdyti, reikėjo apsiplovimui šilto vandens ir jį paduoti, kad kas nepamatytų ir nesuprastų. Naujagimis ir verkti pradeda, jis gali visus išduoti. Kūdikis savaitę pabuvo pas motiną slėptuvėje, reikėjo surasti vietą, kur įduoti auginti. Nuėjau pas Stulpiną, žmogus parodė mielaširdystę ir mergytę užaugino. Kitą naktį nunešė, taip jis ir užaugino kaip rastinukę, kol atėjo išvaduoti jai; jie žmonėms nemažai padėjo. Paskutinėmis dienomis Hitlerio viešpatavimo Stulpiną bemaž nušovė, kulkos ėjo pro šalį kaip bitės, atbėgo per kal-

⁸⁰ Ten pat, p. 253–254.

nus pas mane su baltiniais uždusęs, aš jį igrūdau į slėptuvę, girdėjau dar keletą šūvių, bet pas mus nebeužėjo; tuo momentu papuolė būti Korzienė ir dr. Antušienė iš Alsėdžių. Kitą sykį mes valgėme su šeimyna pietus, žiūrime pro langą – atvažiuoja nuo Kaminsko mašina; privažiavusi iki mūsų namų kokius 100 metrų sustojo; iš mašinos pasipylė ginkluoti vyrai ir supa mūsų namus, o kitas pastatė ant mašinos kabinos stogelio kulkosvaidį ir budi, kada pradės žydai bėgti. Aš matau, kad čia jau nebe juokai, per kitą pusę išbėgau į krūmus pasislėpti. Žydų ieškoti buvo atvažiavęs žymus žydų žudikas Baltėjus [Baltiejus] iš Alsėdžių su žudikų gauja. Iškrėtė visus kampus, grasino žmonai, bet nieko nepešę išvažiavo, net nei vienos slėptuvės nerado. Kai pas mus pasidarė labai įtartina, prašėme vienuolyno, kad mūsų gyventojus nors laikinai priimtų. Sutiko vyrus [priimti] į vienuolyną, o moteris – seselės kazimierietės. Vėliau dar teko perkelti kitur. Paskutinėmis dienomis atsidūrė pas Beržorą ir Platelius. Blatų vyriausioji dukra buvo labai žydiškos išvaizdos ir galų gale pateko į kalėjimą, bet ir iš ten buvo išlaisvinta ir vėl pas motiną atvežta. Šiandien ji gyvena ir yra Kaune, dirba dirbtinio pluošto fabrike inžiniere⁸¹.

Čia J.Striaupis pateikia savą versiją apie kratą jo namuose. Apie tą kratą I.Valančius rašė anksčiau aptartame laiške D.Jasaičiui (žr. p. 625–626). J.Striaupis nutyli, kad apie tą kratą buvo įspėtas per I.Valančių skambučiu iš **Alsėdžių policijos nuovados** (čia ir toliau paryškinta mano. – J.B.). Taigi lietuviškoji Alsėdžių policija žinojo, kur slepiami žydai ir kaip galėjo taip žydus ir jų gelbėtojus dengė. Tai policija kun. Vl.Taškūno buvusioje parapijoje. Sunku būtų patikėti, kad nebuvo gerai organizuoto žydų gelbėjimo plano ir tinklo!

1968 02 02. Iš J.Striaupio laiško I.Valančiui:

„Izidoriau, klausiate, kas mane paragino priimti žydus. Galiu Jums pasakyti, kad **tik žmogiška širdis**. Matydamas žmones pasmerktus mirčiai, išsigandusius, su ašaromis prašančius padėti išsigelbėti – argi gali žmogus turėti tokią akmens širdį nelaimėje [ir] žmogui neištiesti pagalbos ranką, kai pats dar esi laisvas ir gali padėti. Jeigu ponas Izidorius neišdrįsote žmonos vesti, tai tikriausiai nebūtumėt drįsęs ir žydų gelbėti.

Klausiate, kur žydai gyveno ir koks skaičius jų buvo, kada pastebėjo Jurkus bažnyčioje. **Visą laiką jie gyveno pas mus**. Kai pagaliau mums kilo įtarimas kratos, mes moteris išvežėme į Kalvariją pas Teodorą Mačernytę. Ten jas apgyvendino pastogėje, kur turpės laikomos; viename gale pastogės užkrovė turpėmis, jos ten pabuvo tik keletą dienų, nes ten buvo neįmanomas gyvenimas. Pasitaikė Kalvarijoje pasitikti Alsėdžių kleboną Taškūną, aš

⁸¹ Ten pat, p. 255–258.

į jį kreipiausi, kad jis man padėtų įpiršti savo žydus į vienuolyną. Jam padedant pasisekė įpiršti. Vieną gražią naktį aš nuvežiau du vyrus daktarus, [juos] įkurdino vienuolyno <...>, ten dar buvo ir daktaras Sauhotas [Sau-chatas]. Pagaliau pradėjo įtarimas kilti vienuolyne, tada vienuoliai visus tris žydus perkėlė į bažnyčią ant lubų, o keturias moteris nuo Teodoros išvežėme pas seseles kazimierietes. Pačiomis paskutiniosiomis dienomis jie visi gavo iš vienuolyno išvykti ir atsidūrė Plateliuose, Beržore, iš kur ir grįžo į laisvę. Dabartinė daktaro Kaplano žmona buvo nepanaši į žydę, tai ji nueidavo į bažnyčią; ji ir pastebėjo Jurką ir sakosi persigandusi. Vienuoliai nenorėjo laikyti nekrikštytų dūšių, tai mes vieną naktį bažnyčioje tamsoje prie žvakės ir krikštijom, ir sutuokėm, o paskui vienuolyne balių trenkėme“⁸².

1969 09 22. Iš J.Striaupio laiško I.Valančiui:

„Mielas prieteliau,

<...> Dabar pradėkime pokalbį apie žydus. Jūs rašote, kad žydų gelbėjimo darbas gerai organizuotas, gerai suplanuotas ir stipriai išmąstytas ir neeilinių gyventojų. Dar jūs pabrėžiate, kad esate stipriai įsitikinęs, jog šis darbas buvo organizuotas ne vieno ir ne eilinių žmonių.

Aš apie kitus nieko nežinau. Mielas Izidoriau, aš tik galiu Jums pasakyti, kaip buvo. Aš Jums galiu duoti adresus kelių žydų, mano išgelbėtų, gyvenančių Amerikoje ir Izraelyje; jie Jums patvirtins, kaip iš tikrųjų buvo. Išgelbėjau 26 žydų kilmės žmones. Išgelbėjau – išvežiojau iš geto aš vienas, jokio organizuotumo nebuvo, dariau, ką galėjau ir kiek galėjau artimui padėti, pagal širdies ir žmogiškumo įsakymą.

Pradžia buvo tokia. 1941 m. rugpjūčio mėn. atsitiktinai nuvažiauvau į Alsedžius, neprisimenu, ką iš pažįstamų sutikau; išsikalbėję prisiminėme kailius, jis manęs paklausė: „Ar neturėjai įdavęs Faktorui kailius išdirbti?“ Atsakiau, kad turėjau, jis man pasakė, kad Faktorai tebėra gyvi ir galiu eiti atsiimti kailių. Atsisveikinęs su draugu nueinu pas Faktorus. Kaip tik visus ir randu dirbtuvėje. Paklausiau, ar bus mano kailiai išdirbti; jis pažiūrėjo į knygą, sako, kad yra gatavi. Jis man padavė kailius, aš apsimokėjau pinigų kambaryje (ten pat prie dirbtuvės buvo ir jų kambarys). Kambarys pilnas, seniai Faktorai, sūnai su žmonėmis ir su vaikais. Faktoro sūnaus žmona, ji atliko kokias tai žydų religinės tradicijos apeigas, mat jau buvo jos tėvai ir broliai bei giminės iššaudyti, ji tik viena bepaliko. Ji gailingomis akimis pro ašaras pradėjo į mane kreiptis sakydama: „Striaupi, padėk mums, gelbėk mus“. Prie to prisidėjo ir kiti, lyg kokio išganymo iš mūsų laukdami.

⁸² Ten pat, p. 259–260.

Sunku, p. Izidoriau, perduoti per laišką tą visą vaizdą, tiesiog žiūriu ir neapsakomai gaila žmonių, kai matai, kad jų kas valandą laukia mirtis.<...> Kai suvežiau visą Faktoro šeimą, jie pradėjo manęs prašyti, sako, yra Telšiuose gete dar dvi šeimos gerų daktarų, prašo, kad juos išvežčiau. Už tai jie man įdavė laišką nuvežti daktarui Kaplanui; aš jo nebuvau matęs, bet taip stebuklingai sutapo: matau einant su žvaigžde žmogų, paklausiau: „Ar nebūsate dr. Kaplanas?“, atsakė, kad taip. Mes paėjom iki artimiausios skersgatvės, aš jam įteikiau laiškutį; ten buvo pasakyta, kad paskutiniu momentu bus išvežtas. Kaplaną pervežiau paskutinį momentą, rodos, buvo pašalusi naktis. Mes daug paskui ratų ejom pėsti kalbėdami, prisimenu, aš jam sakiau: „Jūs būsite paskutinis, daugiau jau nebėra, visi jau yra iššaudyti“. Prieš jį anksčiau buvau pervežęs jo dabartinę žmoną, tada ji buvo jauna graži mergaitė. Prisimenu, kad aš jos paklausiau: „Jūs veža nepažįstamas dar jaunas vyras ir nežinote, kur nuveš. Ar jūs nebijot?“ Ji atsakė: „Man vis tiek, aš nieko nebegalvoju“. Kaplanų šeima buvo iš trijų žmonių: jis, sesuo ir dabar jo žmona. Blatų šeima: Blatas, uošvienė ir duktė. Blatų ir Kaplanų šeimas laikėme pas save, slėpėme pogrindžiuose, bunkeriuose. Blogiausia buvo su vaikais, vežėme iš vienos vietos į kitą. Tik pati mažoji Blato, kuri pas mus gimė vištininke slėptuvėje, visą laiką išbuvo pas Stulpinus. O vyresnioji, kuri buvo pas Dausiniene, ją kažin kas įskundė ir buvo paimta ir pasodinta į kalėjimą. Dariau žygius, kad iš ten išgelbėčiau. Važiavau į Telšius pas švogerį Juozą Mačernį; **jis ėjo prie vyskupo, vyskupas kreipėsi į Ramanauską, kuris buvo apskrities viršininku, ir tą vaiką vėl atsiėmė, bet jautas buvo prieš paskutines dienas.** Visais mudu su žmona turėjome rūpintis – ir pas Kerpauskus, ir pas mus esančiais. Paskutiniais metais pradėjo mus įtarti, prasidėjo kratos. Vieną dieną pietus valgant pastebėjome, kad nuo Kalvarijos atvažiuoja mašina, pilna vyrų. Neprivažiavę mūsų ūkio, už kokių 200 m sustojo. Iš mašinos iššoko ginkluoti vyrai ir pradėjo supti mūsų ūkį, o vienas pasistatė kulkosvaidį ant mašinos; aš nieko nelaukdamas per kitą pusę sprukau į krūmus. Buvo Baltėjus iš Alsėdžių, žydšaudys su savo gauja; iškrėtė visus, bet nepavyko nė vienos slėptuvės surasti. Kai prasidėjo įtarimai, reikėjo ieškoti vietos kitur; laikinai suradau vietą saviškiams pas Domą Kazlauską. Vieną gražią žiemos naktį išvežiau ten. Pas Kazlauskus jie neilgai išbuvo. Kazlauskai davė žinią, kad atsiimčiau savo žydus. Tada kreipiausi į Kalvarijos vienuolyną; tada dar man padėjo Alsėdžių klebonas Taškūnas, jis daug žydams padėjo šiaip taip per vargą. Taškūno užtarimu sutiko priimti vyrus ir apgyvendino vienuolyne, o moteris – pas seseles. Paskutinę savaitę ir vienuolyne pasidarė įtartina, tai moteris perdavė Platelių kle-

bonui, o po savaitės Platelių kleb. perdavė į Mačiūkių k. pas Mickevičius. Kaplanas ir Blatas buvo prisiglaudę prie Platelių Babrungėnų k. pas Gadeikius. Po tų visų vargų už poros [savaičių] išėjo į laisvę“⁸³.

Iš šio laiško paaiškėja, kad Izidoriaus Valančiaus iškeltais klausimais priremtas prie sienos J.Striaupis turėjo pripažinti, kad ir Telšių vyskupas buvo „įpainiotas“ į žydų gelbėjimo darbus. Matyt, KGB instruktorių veikiamas nenurodo vyskupo pavardės. Tačiau jo pateikiama informacija apie gydytojų Blatų, Kaplanų šeimų gelbėjimą prieštariauja pačių šių gydytojų raštiškam liudijimui, datuotam 1946 08 09 ir adresuotam sovietiniam teismui, kuris pasmerkė vysk. V.Borisevičių sušaudyti (žr. p. 625). J.Striaupis savo laiškuose nuolat mini Alsėdžių kleboną Vl. Taškūną, kurį vis sutinka ne kur kitur, o Žemaičių Kalvarijoje, bet niekaip neišdrįsta pasakyti, kad jis Žemaičių Kalvarijos marijonų vienuolyne buvo internuotas vokiečių nacių okupacinės valdžios už žydų ir kitų „tarybinių piliečių“ gelbėjimą. Šiuose J.Striaupio laiškuose taip pat randame informacijos, kokios pavojingos žydų gelbėtojams ir patiems beveik jau išgelbėtiems žydams buvo paskutinės vokiečių okupacijos dienos ir valandos. Tai atitinka T.Kačiukaitės liudijimą⁸⁴ (žr. p. 607–608). Ši informacija patvirtina kitų liudijimus apie vysk. V.Borisevičiaus susitikimo su besiformuojančio lietuvių ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo judėjimo vadovais motyvus. Beje, iš vysk. V.Borisevičiaus lūpų juos užrašė sovietinis tardytojas: „Būdamas Žemaičių Kalvarijoje iš [kun.] Polonskio sužinojau, kad miestelyje yra „Vanagų“ gauja, kuri terorizuoja vietos gyventojus, nepalankiai jų atžvilgiu nusistačiusius, taip pat tuos, kurie vokiečių okupacijos metais slėpė žydus. Užpuldinėja jų namus, suiminėja ir kitaip siautėja. Polonskis taip pat man pasakė, kad „Vanagų“ gaujos štabas yra Alsėdžiuose. Aš nutariau ten nuvažiuoti, susitikti su „Vanagų“ gaujos vadovais ir paprašyti liautis skriausti taikius gyventojus“⁸⁵.

Sugretinus įvairių šaltinių medžiagą galima pagrįstai teigti, kad šie vyskupo V.Borisevičiaus parodymai sovietinio tardytojo užrašyti teisingai. Visi turimi šaltiniai situaciją apibūdina taip, kad tikroji įvykių eiga buvo tokia, kaip pasakojo tardytojui vysk. V.Borisevičius.

1996 m. trijuose periodiniuose leidiniuose⁸⁶ pasirodė keisti ir sunkiai įtikimi Damijono Riaukos „liudijimai“ – esą nuo 1941 m. liepos mėnesio vys-

⁸³ Ten pat, p. 260–266.

⁸⁴ *Lietuvos vyskupai kankiniai...*, p. 54–55.

⁸⁵ Ten pat, p. 54–55.

⁸⁶ D.Riauka, Laisvės šauklys – vyskupas Vincentas Borisevičius, *Diena*, 1986 07 27, Nr. 174(600), p. 8; tas pat, *Trimitas*, 1996, rugpjūtis, Nr. 8, p. 21–23; tas pat, *Tautos atmintis*, 1996, Nr. 12, p. 16–19.

kupas V. Borisevičius, Telšių vyskupo Justino Staugaičio augziliaras (sic!) buvęs pagrindinės antinacinės kovos grupės „Žemaičių legionas“ vado pavaduotojas. Artėjant antrai sovietinei okupacijai tas „Žemaičių legionas“ persiorganizavęs į antisovietinį pasipriešinimą ir persivadinęs „Vanagais“. D. Riauka tiesiai teigia, kad „vyskupas V. Borisevičius dalyvavo „Žemaičių legiono“ ir „Vanagų“ vyriausioje vadovybėje. Vyskupas Borisevičius buvo vado pavaduotojas. Kaip tai paaiškinti <...> aš nežinau“⁸⁷. Pamėginkim pabarplioti tą net trijuose leidiniuose publikuotą straipsnelį. Nesunku įsitikinti, kad šie faktai neatitinka iš kitų šaltinių žinomų faktų. D. Riauka, pavyzdžiui, taip rašo apie „Žemaičių legiono“ įkūrimą:

„Vyskupas Borisevičius, gyvenęs Telšiuose, nuo 1941 m. liepos mėnesio buvo kapitono Jono Noreikos, **tuometu ėjusio Šiaulių apskrities viršininko pareigas**, antinacinės kovos Žemaitijoje organizacinio centro (pradžioje neturėjusio oficialaus pavadinimo) vadovo pavaduotojas (**rango ar pareigų neatsimenu, gal buvo karinis kapelionas**). Nuo 1941 metų liepos mėnesio (dieną būtų galima patikslinti, nes tai vyko tą pačią dieną, kai Šiaulių mieste, turgaus aikštėje, įvyko mitingas vokiečiams pagerbt, ir jame dalyvavo vokiečių generalkomisarai: iš Rygos – Löhse, iš Kauno – Renteln, iš Šiaulių – Gewecke). Šis antinacinės kovos centras nuo tada buvo pavadintas Žemaičių legiono (ne bataliono) vardu, ir nuo tos dienos visi Žemaitijos antinacinės kovos dalyviai tarp savęs vadinosi legionieriais, o vyskupas Borisevičius buvo Žemaičių legiono vado pavaduotojas. Žemaičių legioną įkūrė kpt. Jonas Noreika savo bute Šiauliuose, antrame aukšte, į apskrities savivaldybės pusę (dabar šiame name yra infekcinė ligoninė).

Šioje Žemaičių legiono įsteigimo ceremonijoje aš dalyvavau kaip pagrindinis ryšininkas linijoje Šiauliai–Telšiai–Plungė–Kretinga–Palanga.

Gera prisimenu tokį pasikalbėjimą Žemaičių legiono įsteigimo valandą.

Vienas iš karininkų:

– Jonai, kodėl tu dabar esi čia, o ne su vokiečiais ten, aikštėje? – rodo į turgaus aikštę, kur vyko mitingas.

Noreika atsako:

– Ten yra mano pavaduotojas, kuris moka vokiškai kalbėti ir mėgsta būti šalia kariškių.

(Beje, Noreika taip pat gerai mokėjo vokiškai.)

Kiek patylėjęs, Noreika kreipiasi į balkone stovinčius visus šešis vyrus ir sako:

⁸⁷ *Tautos atmintis*, 1996, Nr. 12, p. 18.

– Vyrai, ne tam čia mes susirinkome, kad paplepėtume. Privalome šiandien įkurti Žemaičių legioną kovai prieš vokiečių okupaciją“⁸⁸.

Sunkiai įsivaizduojama, kad vysk. V.Borisevičius, būdamas vysk. J.Staugaičio augziliaras Telšių vyskupijoje, būtų važiavęs į Kauno arkivyskupijai tuomet priklausiusius Šiaulius ir dalyvavęs ten organizuotame mitinge naciams paremti. Kaip jis galėjo būti paskirtas svetimose vyskupijoje kuriamos ginkluotosios organizacijos kapelionu? Tai nesuderinama su bažnytine teise, kurios, visuotiniu amžininkų liudijimu, labai ištikimai laikėsi vyskupas V.Borisevičius. Jei vysk. V.Borisevičius būtų dalyvavęs viešame mitinge Šiauliuose okupacinei vokiečių nacių valdžiai paremti, tai tikrai saugumiečiai būtų pateikę kaip dar vieną vysk. V.Borisevičiaus nusikalstamos antisovietinės veiklos įrodymą, deja, apie tai vysk. V.Borisevičiaus baudžiamojoje byloje nėra nė užuominos. D.Riauka tvirtina, kad tas mitingas Šiauliuose vykęs 1941 m. liepos mėnesį ir kad tuo metu Jonas Noreika jau buvęs Šiaulių apskrities viršininkas. Iš tikrųjų J.Noreika Šiaulių apskrities viršininku paskirtas 1941 metų rugpjūčio 3 dieną⁸⁹.

Taigi akivaizdu, kad D.Riauka čia daug ką painioja. Toliau jo straipsnyje pasakojami dar neįtikimesni dalykai:

„<...> Žemaičių legionas persikrikštijo „Vanagais“ 1944 metų pradžioje, ir aš tuo metu, grįžęs iš Plechavičiaus armijos karo mokyklos Marijampolėje, buvau pristatytas – pakviestas į vyriausiąją „Vanagų“ štabo vadovybės būstinę, buvusią į pietus nuo Medingėnų miestelio.

Taigi reikia sugrįžti prie vyskupo Borisevičiaus dalyvavimo Žemaičių legiono ir „Vanagų“ vyriausiojoje vadovybėje. Vyskupas Borisevičius šioje vadovybėje buvo vado pavaduotojas. Kaip tai paaiškinti, žinant, jog kpt. Jonas Noreika 1943 metais kovo mėnesio 16 dieną Šiauliuose vokiečių buvo suimtas ir ištremtas į Štuthofio lagerį, aš nežinau. Tačiau galiu prisiminti, kad pirmą kartą vokiečiai kpt. Joną Noreiką Šiauliuose suėmė 1943 m. vasario mėn. 23 dieną ir uždarė į Šiaulių kalėjimą. Tuoj pat aš iš Plungės legionierių buvau siunčiamas pas vyskupą Borisevičių su užduotimi, kad šis per Žemaitijos bažnyčias surinktų tam tikrą kiekį lašinių, naminės ir pinigų vokiečių generalkomisarui Geweckei, prašydamas jo paleisti iš kalėjimo Noreiką. Lašinius, naminę ir pinigus iš Telšių į Šiaulius nuvežė mano brolis Liudvikas Riauka (jisai kurį laiką dirbo Šiauliuose) ir legionierius iš Mardosų kaimo Liudvikas Meškauskas. Abu šie asmenys kartu su Šiaulių miesto inteligentijos – partizanų-legionierių atstovais nuvyko pas generalkomisarą

⁸⁸ Ten pat, p. 16.

⁸⁹ V.Ašmenskas, *Generolas Vėtra*, Vilnius, 1997, p. 30.

Geweckę ir įteikė lašinius, naminę ir pinigus. Jonas Noreika buvo tuoj pat iš kalėjimo paleistas, bet 1943 m. kovo 16-ąją vėl suimtas kartu su kitais Lietuvos inteligentais ir išvežtas į Štuthofą.

Be šito apsilankymo pas Borisevičių kaip Jono Noreikos pavaduotoją, aš buvau legionierių organizacijos nusiųstas dar du kartus (tarp 1941–1942 metų) – organizacijos reikalais ir net su uždaros formos (užantspauduotais) pranešimais⁹⁰.

Atsižvelgiant į šį pasąžą, taip pat tenka priminti, kad vysk. Borisevičius buvo labai griežtai nusistatęs prieš alkoholį; tai, ką sutartinai liudija visi su juo bendravę, jį pažinoję asmenys. Sunku įsivaizduoti, kad tokio nusiteikimo vyskupas važinėtu po vyskupijos parapijas ir rinktų degtinę bei lašinius. Ir kiekgi tos degtinės ir lašinių reikėjo nuvežti **vienam asmeniui** – general-komisarui Geweckei, kad būtų buvusi būtinybė rinkti tas gėrybes per visas didžiulės Telšių vyskupijos parapijas. Kas kita, kai vėliau, jau sovietinės okupacijos metais, miškuose esantiems tūkstančiams Lietuvos partizanų reikėjo maisto, kad prasimaitintų ir nereiktų plėšikauti: tada tikrai reikėjo pagalbos maistu iš daugelio vietovių. Bet rinkti visoje vyskupijoje vieno vokiečių nacių pareigūno „pavaišinimui“ – tai neįtikėtina. Be to, vargu ar vieno pareigūno sprendimo būtų užtekę jau kalėjiman uždarytam buvusiam apskrities viršininkui paleisti į laisvę.

Taip pat jokiais patikimais faktais nepagrįstas per visą straipsnelį įkyriai kartojamas teiginys: „Vysk. Borisevičius buvo tiek Žemaičių legiono, tiek vėliau „Vanagų“ vado pavaduotojas“. Šis teiginys paneigiamas jau Gorbačiovo „perestroikos“ metais – t.y. 1988–1989 m. tikintiesiems reikalaujant sovietinio saugumo pareigūnų atliktos vysk. V. Borisevičiaus baudžiamosios bylos peržiūros aktais. Štai kai kurie tos peržiūros aktuose nustatyti faktai.

„Apžvalginė pažyma

(apie organizaciją „Lietuvos laisvės armija Vanagai“)

Ginkluota pagrindžio nacionalistinė organizacija „LLA Vanagai“ įkurta 1943 metų pabaigoje ir veikė visoje Lietuvos teritorijoje.

Visa pagrindžio organizacija vadinosi Lietuvos Laisvės Armija, o jos ginkluotos pajėgos, t.y. veikiantis organizacijos sektorius (būriai, kuopos, batalionai) buvo vadinamos „Vanagais“.

<...>

„LLA Vanagų“ centrinis štabas, kuris vadovavo pagrindžio veiklai visoje Lietuvos teritorijoje, buvo įsikūręs Kaune; „LLA Vanagų“ tikslas buvo ne-

⁹⁰ Ten pat, p. 18–19.

priklausomos buržuazinės-demokratinės Lietuvos atkūrimas. Dėl to veikla buvo sukoncentruota į žudymą lietuvių, kurie tarnavo NKVD ir tarybų valdžios organuose, taip pat agituoti prieš mobilizaciją į Raudonąją armiją ir ūkines bei politines priemones. Jie terorizavo ir žudė nepatikimus LLA, jų požiūriu, vietos gyventojus. „Vanagai“ buvo ginkluoti įvairių sistemų šautuvais, automatais, rankiniais ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais, granatomis ir kt.

Peržiūrėtose Lietuvos TSR NKVD Telšių apskrities skyriaus 1944–1945 m. archyvinėse operatyvinės veiklos bylose duomenų apie tai, kad nu-teistieji pagal archyvinę baudžiamąją bylą Nr. 39419/3 Vincentas Borisevičius, Augustino s., ir kiti palaikė kokius nors nusikalstamus ryšius ar buvo ginkluotos pagrindžio organizacijos „LLA Vanagai“ dalyviai, nėra.

Archyvinės bylas peržiūrėjo ir pažymą surašė:

LTSR KGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojas
justicijos kapitonas A.Paškauskas (parašas)

Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 30 d.⁹¹

Kitas šio bylos peržiūrėjimo aktas būtų kartu ir įžanga į paskutinį šio straipsnio skyrių apie vysk. V.Borisevičiaus kontaktus su Lietuvos partizanais jau antrosios sovietinės okupacijos metais. Tai vieno iš tų partizanų vadų, jau išbuvusio sovietinio teismo paskirtą bausmę lageriuose ir „perestroikos“ metais gyvenusio Vilniuje, apklausos protokolas.

„Vilnius 1989 m. rugsėjo 6 d.

Aš, Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto tardymo skyriaus vyr. tardytojas justicijos kapitonas A.Paškauskas, liudytojo bute apklausiau liudytoją:

Šarūną Jazdauską, Stasio s., gim. 1922 m. Kaune, TSRS pilietį, lietuvi, nepartinį, turintį vidurinę išsilavinimą, vedusį, 1948 m. balandžio 8 d. TSRS VSM Ypatingojo pasitarimo nuteistą 25 metų laisvės atėmimo bausme pagal RTFSR BK 58 str. 1 a dalį, pensininką, gyvenantį Vilniuje, Architektų g. 178–61, apklausiamą byloje dėl V.Borisevičiaus ir kitų naujai atsiradusių aplinkybių.

Klausimas: Ar jūs pažinojote buvusį Telšių vyskupą Vincentą Borisevičių ir ką galite papasakoti apie jo pagrindinę veiklą 1943–1945 metais?

Atsakymas: Taip, aš pažinojau buvusį Telšių vyskupą Vincentą Borisevičių. Draugai mes nebuvome, esu su juo susitikęs ir kalbėjęs 2–3 kartus

⁹¹ Lietuvos vyskupai kankiniai..., p. 207–209.

1945 m. pavasarį. Žinau, kad V. Borisevičių 1945 m. pabaigoje suėmė tarybiniai teisėtvarkos organai, tačiau konkrečiai už ką suėmė, paaiškinti negaliu.

Aš pats 1948 m. buvau nuteistas pagal RTFSR BK 58 str. 1 a dalį, t.y. už pagrindinę veiklą „Lietuvos laisvės armijos“ organizacijoje, kurioje aš buvau organizacinio skyriaus viršininko pavaduotoju. <...>

1944 m. pabaigoje, atsitraukiant vokiečių armijai iš Lietuvos, buvo lietuvių, kurie nenorėjo tarnauti Raudonojoje armijoje ir slapstėsi miškuose. Į mišką taip pat ėjo tie lietuviai, kurie dėl savo veiklos vokiečių okupuotoje Lietuvoje bijojo tarybinių teisėtvarkos organų. Iš šių žmonių 1944–1945 m. ir buvo kuriama „Lietuvos laisvės armija“, kurios veikloje aš ir dalyvavau. Aš atlikau organizacines funkcijas, tačiau jokioje teroristinėje veikloje asmeniškai nedalyvavau. Tam, kad LLA funkcionuotų, reikėjo maisto. Kad LLA nariai ieškodami maisto neužsiimtų plėšikavimu, aš, kaip organizacinio skyriaus viršininko pavaduotojas, ėmiausi spręsti šį klausimą. 1945 m. pavasarį kažkas iš LLA narių pasiūlė dėl maisto kreiptis ne tik į pasiturinčius žmones, bet ir į kunigus. Tokiu klausimu LLA kreipėsi į daugelį Lietuvos kunigų. Su vienais susitardavo draugiškai, kai ką prigąsdindavo ir taip iš jų gaudavo šiek tiek maisto. Maisto klausimu teko kreiptis ir į buvusį Telšių vyskupą V. Borisevičių. Kaip jau minėjau, aš su juo buvau susitikęs du ar tris kartus 1945 m. pavasarį. Pirmą kartą, kai mes su juo susitikome, aš gana kategorišku tonu paprašiau sušelpiti maistu. Neslėpiau nuo Borisevičiaus, kad tas maistas reikalingas LLA nariams. Pirmą kartą, kiek prisimenu, jis man nieko nedavė, o antrą kartą perdavė keletą kilogramų lašinių. Iš trumpo pokalbio su vyskupu Borisevičium aš supratau, kad jis gana lojalus tarybų valdžiai, gal todėl su juo nenorėjau daugiau susitikti. Be to, jis man atvirai pasakė, kad šiais apsilankymais aš jį kompromituoju. Aš supratau, kad jis nenori užsiimti politika, nori būti neutralus. **Jeigu Borisevičius būtų buvęs LLA nariu, tai aš būčiau būtinai žinojęs pagal savo užimamas pareigas šioje organizacijoje. Jokioje pagrindinėje veikloje buvęs Telšių vyskupas V. Borisevičius nedalyvavo.** Apie tai, kad aš 1944 m. mokiausi vokiečių žvalgybos mokykloje ir tų pačių metų rudenį buvau išmestas su parašiotu į Lietuvą, Borisevičius nežinojo. Aš jam apie tai nieko nepasakojau, nebent jis atsitiktinai iš ko nors apie tai girdėjo.

Klausimas: Kartu su V. Borisevičium, kaip pagrindinės organizacijos LLA nariai, buvo nuteisti Misevičius, Gustaitis, Valickaitė ir Kaušys. Ką Jūs galite paaiškinti apie minėtus žmones?

Atsakymas: Aš galiu tik pakartoti, kad vyskupas V. Borisevičius LLA nepriklausė, maistas šiai organizacijai iš jo buvo išreikalautas. Minėtų žmo-

nių: Misevičiaus, Gustaičio, Valickaitės ir Kaušio aš nepažinojau, už ką jie buvo nuteisti, nežinau, **tačiau LLA nariais jie taip pat nebuvo.**

Protokolą skaičiau, surašytas teisingai, papildymų neturiu.

(J.Jazdausko parašas)

Apklausė: vyr. tardytojas A.Paškauskas (parašas)⁹².

Šie du dokumentai galutinai pagrindžia D.Riaukos teiginių-spėliojimų nepagrįstumą ir mūsų mėginimo rekonstruoti 1944 m. vasarą įvykusio vysk. V.Borisevičiaus susitikimo su „Vanagų“ vadais pobūdžio ir aplinkybių patikimumą bei pagrįstumą. Taigi vysk. V.Borisevičius šiuo atveju siekė apsaugoti žydus gelbėjusius žmones ir pačius išgelbėtuosius žydus nuo Lietuvos ginkluotų laisvės kovotojų represijų, vokiečių naciams traukiantis iš Lietuvos.

Vysk. V.Borisevičiaus susitikimai su partizanų vadais antrosios sovietinės okupacijos metu

Tai, kad vysk. V.Borisevičius kategoriškai neatmetė galimybės priimti partizanų vadus savo namuose ir kad juos sušėlpė maistu, galima paaiškinti jo ir partizanų bendru siekiu vėl gyventi nepriklausomoje Lietuvoje, kurioje nebūtų persekiojama Bažnyčia ir tikėjimas. Tokį savo nusistatymą vyskupas atvirai ir drąsiai deklaravo sovietiniam tardytojui 1946 m. vasario 10 d.:

„Klausimas: Kokios Jūsų politinės pažiūros?

Atsakymas: Pagal savo politines pažiūras aš esu lietuvis nacionalistas ir manau, kad Lietuva turi būti savarankiška valstybė. Aš visiškai pritariu krikščionių demokratų partijos programai, nors šiai partijai nepriklausau nuo 1922 m.

Klausimas: Koks buvo Jūsų požiūris į Lietuvos įstojimą į Tarybų Sąjungą 1940 m.?

Atsakymas: Manydamas, kad Lietuva turi būti savarankiška valstybė, aš norėčiau, kad to nebūtų atsitikę, juo labiau kad valdanti Tarybų Sąjungoje komunistų partija propaguoja materialistinę pasaulėžiūrą ir neigiamai žiūri į religiją, o aš esu idealistas.

Klausimas: Kuo pasireiškė Jūsų priešiška Tarybų valdžiai veikla po to, kai Lietuva buvo prijungta prie Tarybų Sąjungos?

Atsakymas: Mano priešiška Tarybų valdžiai veikla, kai Lietuva buvo prijungta prie Tarybų Sąjungos 1940 m., pasireiškė tuo, kad aš savo pa-

⁹² Ten pat, p. 210–211.

moksluose, sakytuose vizituojant vyskupijos parapijas, išreikšdavau nepasitenkinimą Tarybų valdžios požiūriu į Bažnyčią, konkrečiai: draudimu Bažnyčiai dalyvauti vaikų auklėjime, civilinės santuokos įvedimu, tuo, kad Bažnyčiai atimta galimybė laisvai leisti ir platinti religinę literatūrą ir t.t.”⁹³

Taigi vysk. V.Borisevičius, kaip kadaise 1863 m. sukilimo metu vysk. M.Valančius, negalėjo kategoriškai atsiriboti nuo kovotojų dėl savo krašto ir jo Bažnyčios laisvės, nes ta kova iš principo buvo teisėta ir teisinga. Tegaliama buvo diskutuoti, kokia forma dėl laisvės turi būti kvojama. Kauno arkivyskupijos kurijos archyve 1945 m. gaunamų raštų byloje yra 1945 m. sausio 22 d. vysk. V.Borisevičiaus laiškas Kauno arkivyskupijos valdytojui, kuriame aprašoma tuometinė Telšių vyskupijos situacija, santykiai su okupacine valdžia. Laiške minimas ir spaudimas iš sovietinės valdžios pusės pasmerkti viešu laišku kovojančius dėl Tėvynės laisvės partizanus. Nusakyta pozicija, kurios tuo metu laikėsi Telšių vysk. V.Borisevičius. Pateikiame šio laiško tekstą:

„Illustrissime,

Noriu šiek tiek painformuoti apie dabartinius santykius. Pas mane tris kartus buvo atvykęs valdžios atstovas ir reikalavo, kad aplinkraščiu įsakyčiau kunigams, kad jie iš sakyklos paskelbtų tris dalykus: a) kad turintieji ginklus suneštų juos valdžiai, b) kad stotų į kariuomenę, c) kad ginklu nesi-priešintų...

Pareiškiau, kad pirmieji du reikalavimai yra politinio pobūdžio, todėl jų iš sakyklos nebus galima skelbti. Pagaliau šiems reikalams yra kiti organai, bet ne bažnyčia. Paskutiniu klausimu pažadėjau parašyti sekantį bendrą raštą:

„Gerb. Kunigams Klebonams.

Visame pasaulyje viešpatauja kerštas, neapykanta. Gal nereiktų stebėtis, kad tai vyksta nekatalikų tarpe – pas stabmeldžius. Liūdna tačiau, jei tai pasitaiko ir pas mus, Lietuvoje. Žinome mes Išganytojo mokslą, bet ne visi jo laikomės. Kerštai kaip kada taip toli nueina, kad net ginklas pake-liamas prieš savo artimą, artimas žudomas, bent skundžiamas ir į kalėjimus kišamas.

Gerbiamieji kunigai, malonėkit įspėti tikinčiuosius. Jiems priminkite Apreiškimo žodžius: „Jei kas sakytų: Aš myliu Dievą ir nekęstų savo brolio,

⁹³ Ten pat, p. 42–43.

kurį mato, kaip jis gali mylėti Dievą, kurio nemato. Tą įsakymą mes turime iš Dievo, kad kas myli Dievą, mylėtų ir savo brolių“ (1 Jon. 4,20–21).

Kas gi yra mūsų brolis? Išganytojo kančia, visas gyvenimas ir mokslas aiškiai byloja, kad tai yra kiekvienas žmogus. Kad tikintieji geriau tai suprastų, priminkite jiems palyginimą apie gailestingąjį samarietį (Luk. 10,29–37).

Telšių Vyskupijos Kurija,

Telšiai, 1944.XII.13“.

Kadangi Mažeikių karinis komisaras pradėjo neatleisti nuo karinės prievolės zakristijonų, parašėm Tikybinių kultūrų reikalų įgaliotiniui prie LTSR šį raštą:

„Maloniai prašytume, susižinojus su L.Karo Komisariatu, pranešti Telšių Vyskupijos Kurijai, kas priskaitomas prie bažnytinio kulto tarnautojų iš atžvilgio į atleidimą nuo karinės prievolės atlikimo. Minėtos žinios reikalingos, kad galėtume savo vyskupijos dvasiškiją tuo reikalu painformuoti. Telšiai, 1944.XII.19“.

Vienu raštu prašėm to paties, kad religinių kultūrų reikalams įgaliotinis prie LTSR patarpininkautų gavime iš Sovietų Sąjungos prekybinių įmonių bažnytinio vyno vienam kunigui po 3 litrus metams. Vyno nurodėm Pino-Gri ir Kučuk-Lambar.

Sužinojęs, kad Telšių gimnazija per Tris Karalius yra paskelbusi darbo dieną, nusiunčiau šį raštą:

„Telšių Apkomui.

Sausio 6 diena, Trijų Karalių šventė, yra katalikams privaloma šventė. Mūsų žiniomis ryt Telšių gimnazija yra paskelbusi darbo dieną. Kadangi SSSR yra skelbiama religijos laisvė ne tik tikėti, bet ir religiją praktikuoti, ir kadangi gimnazijos mokiniai yra beveik išimtinai katalikai, Telšių Vyskupijos ordinariatas prašo rytojaus dieną neleisti trukdyti tikintiesiems jų religines pareigas atlikti.

Telšiai, 1945.I.5

Vysk. V.Borisevičius“

Š.m. sausio mėn. 19 dieną išsiunčiau šį raštą:

„LTSR Komisarų Tarybos religinio kulto reikalams skirtam įgaliotiniui, Vilniuje.

Su skausmu turiu Tamstai pranešti šiuos įvykius:

1. Daugelyje Telšių Vyskupijos vietų kariškiai yra išlaužę bažnyčias, iš jų ne tik paėmę įvairius bažnytinius daiktus, kaip: kapas, arnotus, taures, kūpkas, albas, humeralus, bet išlaužę tabernakulį, išniekinę Švenčiausiąjį Sakramentą, išmesdami Jį ne tik ant altoriaus, bet net ant žemės išberdami. Kai kuriose bažnyčiose kariškiai sudaužė statulas, paveikslus, o kai kuriose bažnyčiose tuos daiktus sušaudė.

2. Kai į kurias bažnyčias (pavyzdžiui, Laukuvoje) milicija šventadienį sumos metu įsiveržusi tikrina atvykusių melstis dokumentus.

3. Telšių gimnazijoje 6 sausio, vienoje iš didžiausių Katalikų Bažnyčios švenčių, buvo paskelbta darbo diena, nepaisant to, kad Vyskupijos ordinaro buvo prašyta Apkomo neleisti tai daryti.

Turėdamas galvoje, kad a) panašūs veiksmai yra nesuderinami su Konstitucija, kuri leidžia tikintiesiems atlikti religines pareigas, b) kad duotoji religijai laisvė nesiriboja vien tik laisve tikėti, bet leidžia pagal religijos taisykles ir reikalavimus gyventi, atseit, religiją praktikuoti, šiuo turiu garbės prašyti neatsisakyti padaryti reikiamų žygių, kad panašūs veiksmai būtų sulaikyti.

Telšiai, 1945.I.19,

V.Borisevičius, Telšių vyskupas“.

Ačiū Dievui, ir mūs seminarija pradėjo veikti I.12. Klierikų turime apie 120. Rektorius, vicerektorius, dvasios tėvas ir klierikai talpinasi Vyskupo rūmuose. Teikitės, Illustrissime, priimti mano nuoširdžios pagarbos pareiškimą.

Telšiai, 1945.I.22

†Vysk. V.Borisevičius“⁹⁴

Būdinga, kad čia pateikiamas 1944 m. gruodžio 13 d. bendraraštis Telšių vyskupijos kunigams klebonams smerkia smurtą ir žiaurumus ne tik partizanų, bet ir sovietinės okupacinės valdžios pareigūnų, nes tik jie tuomet galėjo taip toli nueiti, kad net artimas buvo žudomas, ar „**bent skundžiamas ir į kalėjimus kišamas**“. Partizanai tuomet kalėjimų neturėjo. Apskritai šiame laiške vysk. V.Borisevičiaus pateikiama informacija apie sovietinės okupacijos sąlygomis Bažnyčios patiriamus sunkumus patvirtina tai, ką vyskupas išsakė sovietiniam tardytojui mūsų anksčiau cituotoje tardymo protokolo ištraukoje.

⁹⁴ Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas. 1945 m. gaunamų raštų byla. 1945 01 22 vysk. V.Borisevičiaus laiškas.

Tai, ką randame vysk. V. Borisevičiaus baudžiamojoje byloje⁹⁵ apie vyskupo susitikimus su partizanų vadovais antrosios sovietinės okupacijos metais, gerai ištyrė V. Spengla. Jo analizės išvadas čia priminsime.

„Raudonoji armija Telšius užėmė 1944 m. spalio 8–10 d. Po Telšių „išvadavimo“ vyskupo ryšiai su „Vanagais“ tebuvo jo susitikimas su E. Misevičiumi, A. Kubiliumi ir Š. Jazdausku. <...> apie vyskupo susitikimą su E. Misevičiumi ir kitais NKGB jau žinojo iš A. Kubiliaus tardymų (1945 06 23). Dabar NKGB tardytojas vyskupą smulkiai tardo: kada, su kuo pas jį lankėsi E. Misevičius ir apie ką buvo kalbama. Iš šito tardymo paaiškėja, kad E. Misevičius, senas, nuo Peterburge vykusio lietuvių Seimo dienų pažįstamas bičiulis, 1945 m. vasario mėn. kreipėsi į vysk. V. Borisevičių, prašydamas, kad jį kur nors apgyvendintų. Mat jam, kaip Smetonos ir vokiečių okupacijos metais buvusiam Jurbarko ir Plungės burmistrui, grėsė areštas. Jau kartą NKGB jį buvo areštavę, bet (matyt, visko neišsiaiškinę) paleido. Pradžioje jis slapstėsi Pakutuvėnų kaime, o paskui – A. Kubiliaus „Žemaičių legiono“ štabe. **Dėl senyvo amžiaus (buvo 62 metų) jam buvo sunku gyventi partizaninį gyvenimą, todėl kreipėsi pagalbos į vyskupą. Vyskupas jį pasiuntė pas Pašilės kleboną kun. P. Gustaitį, nes jis „kaip niekas kitas, galėjo priimti ir išlaikyti kiekvieną, kam reikalinga pagalba“** (čia ir toliau paryškinta mano. – J.B.). 1945 m. balandžio mėn. kun. P. Gustaitis buvo perkeltas į Kaltinėnus, o spalio mėn. – į Viešvėnus. Kartu persikėlė ir E. Misevičius. Tąkart, 1945 m. vasario mėn., E. Misevičius vyskupą supažindino su atvykusiu Š. Jazdausku. E. Misevičius ir Š. Jazdauskas prašė paremti partizanus maistu.

1945 m. kovo pirmosiomis dienomis E. Misevičius pas vysk. V. Borisevičių atėjo su jaunu – 28 metų – buvusiu Lietuvos kariuomenės karininku, dabar LLA „Žemaičių legiono“ štabo viršininku A. Kubiliumi ir skyriaus viršininko pavaduotoju Š. Jazdausku. A. Kubilius pas vyskupą lankėsi dar kovo 28 d. ar 29 d. Abu kartus jie vyskupą prašė, kad kunigai paremtų partizanus maistu ir drabužiais. Jie sakė, kad legione yra nuo 300 iki 500 partizanų ir jeigu jų neparems turtingesni ūkininkai bei kunigai, jie bus priversti iš žmonių prievarta reikalauti maisto. (Šiuos kreipimosi motyvus patvirtino Š. Jazdauskas ir 1989 09 06 KGB apklausoje, kai, siaudžiant Atgimimo pavasariui, kagėbistai turėjo iš naujo peržiūrėti vysk. V. Borisevičiaus bylą.) Vyskupas partizanams davė šiek tiek maisto ir patarė kreiptis tiesiogiai į klebonus. **Partizanai gavo paramos iš Tirkšlių klebono A. Kielos, Žemai-**

⁹⁵ Lietuvos vyskupai kankiniai., p. 62–93.

čių Kalvarijos klebono Polonskio, MIC, ir kitų. Teismo metu, aiškindamas savo elgesio motyvus, vyskupas pareiškė: „**Aš dvasininkas ir negalėjau atsisakyti padėti**“.

„Kai A.Kubilių ir daugelį LLA narių 1945 m. balandžio mėn. NKGB areštavo (beje, A.Kubilių tardė J.Petkevičius), Šarūnas Jazdauskas kreipėsi į vysk. V.Borisevičių, prašydamas padėti jam išeiti iš pogrindžio. Vyskupas jam rusų kalba parašė pažymą (pasirašė Lieplaukės klebonas Jonas Našlėnas), kad dirba pas Našlėną zakristijonu ir Lieplaukėje kurį laiką gyveno.

Iš A.Kubiliaus tardymų NKGB žinojo, kad vysk. V.Borisevičius jam buvo žadėjęs pakalbėti su Panevėžio ir Kaišiadorių vyskupais, kad ir jų kunigai paremtų LLA. Vyskupas iš pradžių tai neigė, paskui, matyt, po kankinimų „atsiminė“, kad buvo žadėjęs, tačiau tvirtino, kad nepakalbėjo. (NKGB, MGB tardymų protokoluose, po kankinimų tardomajam ką nors prisipažinus, paprastai būdavo trumpai pažymima: „Dabar aš jau atsiminiau“.) <...>

Kitas vyskupo dalyvavimo „nacionalistinio pogrindžio“ kovoje faktas buvo tas, kad tarpininkavo perduodant „vokiečių parašiutininkų“ parašytą radiotelegramą A.Kubiliui, idant tas ją perduotų vokiečių žvalgybai. Tikriausiai tai buvo NKGB surengta provokacija. Kaip paaiškėjo iš E.Misevičiaus tardymo protokolų, su šiais „vokiečių parašiutininkais“ (dviem lietuviais ir vienu rusu) kun. P.Gustaitis susipažino lankydamas ligonį. Kartą, nesant kun. P.Gustaičio namuose, pas E.Misevičių apsilankė tie „parašiutininkai“, pasibėdojo, kad per susišaudymą su NKVD Tryškiuose jie prarado radijo siųstuvą ir dabar negalį perduoti žinių. E.Misevičius pasisiūlė per „Balį“ (Adolfą Kubilių) jiems padėti („Balys“ turėjo radijo siųstuvą). Po kelių dienų kažkokia mergina atnešė jų raštelį, kuriame jie „centrui“ pranešė, kad negali perduoti žinių pagal „Vytauto“ šifrą ir kad Karpinskis – išdavikas. E.Misevičius **tą raštelį perdavė vysk. V.Borisevičiui, o šis – A.Kubiliui**. Tardomas vysk. V.Borisevičius negalėjo pasakyti, kas tame raštelyje buvo parašyta: nors vokas buvo atviras ir keletą dienų gulėjo jo stalčiuje, jis jo neskaitė. **Tardytojas Saakianas tuo niekaip negalėjo patikėti – toks sąžiningumas, matyt, jiems buvo nesuvokiamas. Kad tie „parašiutininkai“ tikriausiai buvo NKGB provokatoriai, į tai atkreipia dėmesį ir prokuroras A.Kirijenko 1989 m. gegužės 15 d. nutartyje, nes tardytojai jais visiškai nesidomėjo: nei kur jie buvo apsistoję, nei kaip jie atrodė – tarsi jie būtų kokia nereikšminga smulkmena. Toks elgesys buvo visiškai nebūdingas NKGB tardytojams, kurie griebdavosi ir menkiausio siūlelio.**

Iš tardymo protokolų matyti, kad visa, dėl ko buvo tardomas vysk. V.Borisevičius, NKGB jau žinojo iš kitų areštuotųjų: A.Kubiliaus, E.Misevi-

čiaus, kun. P.Gustaičio ir A.Šertvyčio. Vyskupo tardymo tikslas buvo ne nustatyti vysk. V.Borisevičiaus „kalnę“ atskiruose įvykiuose, o sužinoti, kurie asmenys dar galėjo dalyvauti pagrindžio „nacionalistinėje“ veikloje, kad galėtų juos represuoti. Nėra abejonės, kad tardymų ir kankinimų metu dar ne kartą buvo bandyta vysk. V.Borisevičių palaužti, užverbuoti ir priversti dirbti jiems. Visų jo „nusikaltimų“ sureikšminimu, išpūtimu buvo siekiama vieno – įbauginti ir palaužti. Didžiausias jo „nusikaltimas“ ir buvo tas, kad nesutiko rinktis Judo kelio“⁹⁶.

Priminę šias V.Spenglos išvadas, dar norime atkreipti dėmesį į itin palankią charakteristiką, kurią vysk. V.Borisevičius davė savo mokiniui ir bendražigiui kun. P.Gustaičiui. Kai sovietinis tardytojas paklausė: „Kodėl Jūs manėte, kad Gustaitis slapstys Misevičių?“ – vyskupas atsakė: „Gustaitį aš pažinojau kaip nesavanaudį žmogų, galintį padėti patekusiam į bėdą“⁹⁷.

Kas buvo šis vysk. V.Borisevičiaus bendražygis, nesavanaudis kunigas, pasiryžęs padėti kiekvienam patekusiam į bėdą?

Kun. Pranas Gustaitis gimė 1910 06 11 Vainute, ūkininkų šeimoje. 1928 m. baigė Žemaičių Naumiesčio progimnaziją, o 1929 m. – penktąją Švėkšnos gimnazijos klasę ir įstojo į būsimo vyskupo V.Borisevičiaus vadovaujamą Telšių kunigų seminariją. 1936 m. ją baigė ir buvo išventintas kunigu. Iki 1941 m. vikaravo Tauragėje, po to buvo paskirtas klebonu į Pašilę, 1945 m. kovo mėn. – klebonu į Kaltinėnus, vėliau – į Viešvėnus. Čia 1946 m. sausio 18 d. areštuojamas. Teisiamas byloje kartu su vysk. V.Borisevičiumi, nuteisiamas aukščiausia bausme – sušaudyti. Nuosprendis įvykdytas 1946 11 18⁹⁸.

Šiuos skurdžius biografijos duomenis papildė A.Gedvilienės surinkta medžiaga ir paskelbta 1997 m. laikraštyje „Šilalės artojas“:

„1941 m. P.Gustaitis paskiriamas klebonu į Pašilę. Traukiantis vokiečiams, jis priglaudė vieną jų kareivį. Užėjus antrai sovietinei okupacijai, Pašilėje užmezga ryšius su partizanais, parengia jiems per 50 fiktyvių metrikų (matyt, norintiems išvengti sovietinės kariuomenės). 1945 m. kovo mėn. išvyksta dirbti į Kaltinėnus. 1945 m. gegužės sekmadienį per pamokslą Kaltinėnų bažnyčioje jis ragino tėvus neleisti savo vaikams stoti į pionierių ir komjaunimo organizacijas, nes jos kovoja prieš religiją. Kvietė auklėti vaikus katalikiškai. Kunigas jautė, kad jį nuolat seka KGB akis. Tai patvirtina archyvuose esantys KGB agentų „Juozaičio“ ir „Nikolajaus“ pranešimai.

⁹⁶ V.Spengla, *Atlikę pareigą...*, p. 27–30.

⁹⁷ *Lietuvos vyskupai kankiniai...*, p. 64–65.

⁹⁸ Telšių vyskupijos kurijos archyvas. Kun. Prano Gustaičio byla.

Juose rašoma, kad vyskupo V. Borisevičiaus nurodymu P. Gustaitis Kaltinėnų parapijos mokyklose dėsto tikybą, kuri kategoriškai draudžiama. Dėl jos įtakos anksčiau buvusi pirmaujanti Kaltinėnų valsčiaus komjaunimo organizacija iširo: iš 10 komjaunuolių liko 1, o iš 200 pionierių – tik 12. Be to, 1945 m. birželio 3 d. bažnyčioje susirinkusiems tikintiesiems kun. Gustaitis kalbėjęs: „Piliečiai! Atėjusi sovietinė santvarka ne laisvę mums davė, bet tikinčiųjų išnaudojimą. Mums leidžiama melstis tik bažnyčioje, o gimnazijoje, mokyklose mokytį vaikus tikybos draudžiama, neleidžiama leisti ir platinėti religinę literatūrą, stengiamasi tikinčiuosius nukreipti kitu keliu, prievarta įrašo į komjaunimą. Tėvams reikėtų neleisti vaikų stoti į sovietines organizacijas.

Bolševikai propaguoja, jog sovietinė valdžia mums davė laimingą gyvenimą, tačiau patys atėjo su terba, prašydami duonos ir tvirtindami, kad mes už jų duotą didelę laimę turime juos šerti“ (versta pažodžiui iš rusų kalbos. – A.G.).

P. Gustaičio nusistatymu labai nepatenkintas buvo Kaltinėnų apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkas Mikalauskas, kuris klausydavosi kunigo pamokslų ir apie juos informuodavo saugumą. Pajutęs, kad gali turėti didelių nemalonumų, kunigas savavališkai palieka Kaltinėnų parapiją ir slapstosi.

Po to, nuvykęs pas vyskupą, gavo paskyrimą į Viešvėnus. Telšiuose, pas vyskupą, susipažįsta su Edvardu Misevičiumi, 1921–1925 m. buvusiu Lietuvos konsulu Vokietijoje ir Danijoje, 1930–1940 m. burmistru Plungėje ir Jurbarkė. <...>

1945 m. pavasarį V. Borisevičius atsiunčia E. Misevičių, pasivadinusį E. Mineika, nelegaliai gyventi pas kun. P. Gustaitį Viešvėnuose. Čia jie 1946 m. sausio 18 d. areštuojami. P. Gustaičio bute kratos metu rastų užrašų, susirašinėjimo laiškų, fotografijų byloje nėra (P. Gustaičiui užvedama byla Nr. 15000). Iš Telšių, Tauragės, Vilniaus saugumo rūsiuose užrašytų tardymo protokolų matyti, kad P. Gustaitis buvo kaltinamas antitarybine agitacija, siekiant sužlugdyti rinkimus, atsišaukimų platinimu, vyskupo atsišaukimo skaitymu Kaltinėnų bažnyčioje, pogrindžio leidinių „Į laisvę“ ir „Nepriklausoma Lietuva“ platinimu. Kun. P. Gustaičiui buvo „lipdomos“ ir kitos „nuodėmės“, dėl kurių galėjo sugriūti „sovietinis rojus“: jog klausė partizanų išpažinčių, šelpė juos ginklais ir šaudmenimis, palaikė antisovietinius ryšius su ginkluotos opozicijos dalyviais ir t.t.

Tardė dieną ir naktį. 1946 m. sausio 22 d. tardymo Tauragėje, pradėto 10 val. ir baigto 23.40 val., metu kun. P. Gustaitis teigė nesąs pogrindžio organizacijos narys. Protokole užrašyta tokia jo pasakyta frazė: „...tačiau sovietinė

santvarka man nepriimtina ir prieš ją aš nusistatęs priešišškai, ryšium su tuo aš palaikau ryšius su politiniais partizanais, ruošiau jiems dokumentus-metrikas“. Matyt, kunigas nesutikdavo pasirašyti po protokolais, kuriuose partizanai buvo vadinami banditais, nes žodis „partizanai“ buvo rašomas kabutėse⁹⁹.

Telšių kurijos archyve kun. P.Gustaičio asmens byloje yra 1935 02 15 jo rašytas rašinys „Mano kunigystės būsimasis kelias“. Iš savo vadovaujamos seminarijos auklėtinių prieš diakonato šventimus rektorius V.Borisevičius prašydavo parašyti tokį rašinį. Prano Gustaičio rašinys ne tik liudija, kokia dvasia vyskupas V.Borisevičius ugdė savo auklėtinius – būsimuosius kunigus, bet tai buvo pranašystė apie P.Gustaičio netolimoje ateityje laukiančią kankinystę, kuriai jis dar 1935 m. vasarį buvo jau visiškai apsisprendęs:

„Nepasisekimuose ir varguose nenusiminsiu, nes Kristus mūsų Karalius, Vadas, Tiesa, Kelias ir Gyvenimas. Su Juo ir už Jį nors į kalėjimą ar mirtį! Kristus mus drąsina: „Confidite, ego vici mundum“ (Jo. XXI,33) ir Jis mums tikrai padės ir silpstančius kovoje sutvirtins, o tada „Omnia possum in eo, qui me confortat“ (Phil. IV,13). Švenčiausiai Jėzaus Širdžiai per nekalčiausios Marijos rankas pavedu visus mano pastoracijos darbus, rūpesčius, kovas, kentėjimus, džiaugsmus ir visą mano gyvenimą, kad mirties valandoje galėčiau su viltimi linksmas ištarti su šv. Povilu ir visais gerais kunigais: „Deo gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum“ (Cor. XV, 57).

Klier. Pr. Gustaitis

Telšiai, Kunigų Seminarija, 1935 m. vasario mėn. 15 d.“¹⁰⁰

Vietoj išvadų. Vysk. V.Borisevičius ir kun. P.Gustaitis žuvo kankinių mirtimi, nes mylėjo Dievą, Bažnyčią, Tėvynę ir artimą. V.Spengla tai itin taikliai nusakė apibendrindamas savo atliktus vysk. V.Borisevičiaus ir kun. P.Gustaičio baudžiamosios bylos tyrimus:

„Vysk. Vincentas Borisevičius, kun. Pranas Gustaitis žuvo ne vien už Tėvynę: jie žuvo už žmones, kuriems reikėjo jų pagalbos. Taigi jie žuvo vykdydami svarbiausią Dievo įsakymą – meilės Dievui ir žmogui įsakymą. Žuvo už Bažnyčią, kuriai Kristus šį įsakymą pavedė skelbti ir įgyvendinti“¹⁰¹.

⁹⁹ A.Gedvilienė, Pavėluota nutartis, *Šilalės artojas*, 1997 gegužės 22, Nr. 38(5519), p. 7.

¹⁰⁰ P.Gustaitis, Mano kunigystės būsimasis kelias, *Telšių vyskupijos kurijos archyvas. Kun. P.Gustaičio asmens byla*.

¹⁰¹ V.Spengla, *Atlikę pareigą..*, p. 54.

Jie neatstūmė, globojo ir slapstė, rėmė maistu Lietuvos laisvės kovotojus, vadovaudamiesi evangeliniu artimo meilės įsakymu, o ne neapykanta ar kerštu okupantui. Tai jų santykius su ginkluotosios rezistencijos sąjūdžiu nuspalvina krikščioniško, evangelinio idealizmo spalva.

THE RELATIONS OF BISHOP VINCENTAS BORISEVIČIUS WITH THE ARMED RESISTANCE MOVEMENT

Jonas Boruta, SJ

Summary

The 60th anniversary of the start of the armed resistance to the Soviet occupying regime commemorated in 2004 provides a suitable opportunity to look at the joint activities of the partisan's armed and the Church's spiritual resistance to the Soviet oppression, the mutual ties of resistance, the common goals and different means and methods of fighting for the freedom of Lithuania and the Church. In these historical processes the personality of Telšiai Bishop Vincentas Borisevičius, who was executed by the Soviets on November 18, 1946, stands out. The persecutors of the Church chose the pious, faithful to Church discipline, devoted to works of charity Telšiai bishop as their first victim from the clergy of Lithuania. They sought that through his martyrdom the other shepherds of the dioceses of Lithuania would be frightened or at least be forced to become more submissive to the Soviet regime. First, the Soviet security officials demanded from Bishop Borisevičius and later from the other bishops of Lithuania cooperation with the Soviet Security Office. One has to agree with the conclusion of Arunas Streikus that "most of the bishops passed this examination with honor."¹⁰² Bishop Borisevičius was not only the first one shot, but also brutally blackmailed. On December 18–24 1945 he was imprisoned for the first time in the cellars of the NKGB in Vilnius. During the interrogations he was threatened that if he did not agree to become an agent of the security he would be sentenced to death. He was shown the grounds on which the death penalty would be based – first, his pastoral letter of August 8, 1943 in which he condemned the persecution of the Church in Lithuania and the repressions against innocent people, deportations, imprisonment, and murders carried out by the Soviet authorities in 1940–1941; second, the information held by the NKGB about the meetings of Bishop Borisevičius with representatives of the Lithuanian anti-Soviet armed partisan movement.

¹⁰² Arūnas Streikus, "New Documents Confirming the Martyrdom of Bishop Vincentas Borisevičius," in V. Borisevičius, *Ganytojiški laišakai* (Pastoral Letters), Vilnius, 2004, p. 165.

The aim of this article is to analyze the second accusation – the contacts of Bishop Borisevičius with representatives of the armed resistance movement by systematizing and reviewing the materials of the newest investigations and publications. The first meeting, which took place at the initiative of the bishop in June-July 1944, i.e. in the last months of the Nazi occupation (The German Nazis left Žemaitija (Samogitia) at the beginning of October) is discussed in detail. In analyzing the testimonies of the witnesses as well as the KGB file on the interrogation of the bishop about his meeting with the representatives of the militarized “Vanagų” (Hawks) group of the “Lietuvos laisvės armija” (Lithuanian Freedom Army) in Žemaitija, active in the Plateliai and Alsėdžiai districts. The nature and purpose of this meeting was the request that the freedom fighters would stop terrorizing the local residents who had hidden Jews during the years of the German occupation. Also the information about the rescue of the Jews carried out in these districts by the Nazis, i.e. who were the inspirer, organizers, and participants of this rescue movement is corrected. The inspirer of this rescue of the Jews was Telšiai Bishop Borisevičius, the organizers – the bishop himself and his closest associates the pastors of Žemaičių Kalvarija and Alsėdžiai and other priests, the participants – simple believers, living in more remote farms. The bishop felt an obligation to protect these innocent people from the ungrounded repressions of the partisans. This activity of the bishop has up to now been analyzed relying only on the NKGB criminal case against the bishop. This article compares the materials of this case with the data and conclusions of the newest investigations about the rescuers of the Jews.

Several meetings of the bishop with partisan leaders after the return of the Soviet occupation are also analyzed. This is one more effort to determine what kind of assistance did Bishop Borisevičius promise and partially give to the Lithuanian partisans. Having provided assistance to the Jews being murdered by the Nazis in the earlier years of the war, the bishop agreed to assist the food lacking fighters for the freedom of Lithuania and the Church. There is an attempt to view all the activities of Bishop Borisevičius – religious, pastoral, charitable, and patriotic in this context.

1 PRIEDAS

1940 04 11 LKMA Pirmininko prof. St. Šalkauskio ir prof. J. Ereto laiškas
vysk. V. Borisevičiui, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 669, ap. 48,
b. 347, l. 46

LIETUVIŲ

KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

Nr.

KAUNAS, 1940 m. balandžio mėn. II d.
Savonorių pr. 32

Jo Ekscelencijai Garbingajam Vyskupui *V. Borisevičiui*

Jo Ekscelencijai Garbingajam Vyskui, Bendradarbi,

Trečiojo "Suvažiavimo Darbų" tomo išleidimo proga
leiskite Tamstai nuoširdžiai padėkoti už malonų bendra-
darbiavimą. Jūsų studija, kartu su kitų darbais, dabar pa-
teks į mūsų inteligentų rankas ir laimingai papildys ži-
nių lobį. Be abejo, tai ir kitus paskatins prie gyvesnės
mokslų kūrybos.

Reikėdami gilią padėką už tą labai naudingą patar-
navimą mokslui, pranešame, jog L.K. Mokslo Akademijsėkan-
tį Mokslininkų ir Mokslų Mėgėjų Suvažiavimą ketina 1942m.
sušaukti Vilniuje.

Linkime laimingai sulaukti naujo Suvažiavimo, ir ti-
kimės, jog jame dalyvausite. Linkėdami vaisingos darbuotės,
siunčiame kolegiską pasveikinimą ir prašome priimti tik-
rą mūsų pagarbos žodį.

Prof. St. Šalkauskis
L.K.M. Akademijos pirmininkas

Jonas Eretas
Trečiojo tomo redaktorius

2 PRIEDAS

Alseidžiai 1941 m. VII mėn. 15 d.

Dionžiai Gerbiamas Kunige Klebone!

Alseidžiai žydų bendruomeni, jausdamasi labai įsipareigojusi Tamstai taipogi užsėjusiam jė savo autoritetingu žodžiu negirdėto žiaurumo minkno nerūlto kanikinio laidojimo metu, kada grėsi pavojus, kad vienas neteisūgnumas būtų atkreižytas dar didesniu kitu neteisūgnumu, išreiskia savo gilia padėką Tamstai, kuriame ji mato augsianį kasdienės būties audrų ant nekintamų amžinų religinių pamatų stovinčią reikū moralinę jėgą, kartu tikėdamasi ir aktyvū galėsiančią savo geriausią viltį sieti su Tamstos asmenybė ir kitais žiūdingai tikinčiaisiais vadin vėspatės Dievo, atjauniančio visus kenčiančiosius ir tūstančiosiai atpildančios visas labdarybes.

Šia riūta istorijos akimirka, kai visos žmonijos atkūis stori mūzakelės, mes, jausdamiesi sujungti su visais tikinčiaisiais, tekurime vieną didelę troškimą: kad visi tikintieji žinotų, jog ir mes klampio. Šis pūsis Visagali, melsdamiesi, kad jo pagalio žmonijai po ilgo paklydimų pavyktų vėl atpažinti amžinąją gyvenimo būtinę, kuris apireiskia darbe ir maldoje.

Reiksdami Tamstai savo gilia pagarba, rašomes

Rabinas: It. Yank

Alseidžių intermūtu žydū storgūlos komitetas:

J. Levinson

Vlka

3 PRIEDAS

Gribamam Klebonui Tąskunui
 Turio už garbės pasveikinti Tamsa
 Kad parvikt, i albedius givente
 Albediukmonis tur dydie džiausma
 Kad parvikt i Albedius

Tū lie nora patenkinti kotrie ne
 Klausie Jura didrūn, Jura nekentie
 pirma ir dabar, Biegio po trobas
 norietu gauti parašū kad butu kistas
 klebonas Albedius o ne Tamsa
 Joz Tamsa nie viena sava prieša ne skundei
 ne iš duody Valdai virka dovinojietie jems.
 Viras sava kentėjimais, lend kaipilais maiša
 1941 m. Jis gelbėjot. per sava storone ape 60.
 ėmoniū. Butu me m darie vieno naktie
 Per Tamsa storone iš lixon givie
 Nūjindei dekarvojem už jura storone
 Nūjinet budielius nug musa gyvastis,
 Linkiejem Tamsai ilgu metu gyventi
 Nepamiršma Jura pakol busma gyve
 Ju Pa. Pranas Smilingis 1949 XII-3 d.